

É R T E K E Z É S E K
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XI. KÖTET. X. SZÁM. 1883.

VÁMBÉRY ÁRMIN

„A MAGYAROK EREDETE“

CZÍMŰ MŰVE

NÉHÁNY FŐBB ÁLLÍTÁSÁNAK

BIRÁLATA.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

— Ára 60 kr. —

BUDAPEST, 1884.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárakja 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szecezi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satírái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzokról és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szenácssy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satírjainak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vádnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Vane elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rőszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól.

VÁMBÉRY ÁRMIN

„A MAGYAROK EREDETE“

CZÍMŰ MŰVE

NÉHÁNY FŐBB ÁLLÍTÁSÁNAK

BÍRÁLATA.

BARNA FERDINÁND

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Vámbéry Armin „A magyarok eredete“ című műve néhány főbb állításának bírálata.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1883. május 7-én tartott ülésén.)

Midőn én a Vámbéry úr könyvét, annak megjelenése után kezemhez kaphattam, csak oly mohósággal fogtam annak olvasásához, mint mindazok, különösen nyelvészek, a kiket ez ügy legközelebből érdekel. Sajátságos hatással volt reám. A mű átolvasása után az író szándokával csakhamar tisztában voltam, mert azon szándoka, hogy a hazai (ugor) összehasonlító nyelvészet eddig fölmutatott összes eredményeit, vívmányait halomra akarja dönteni, csakhamar tisztán állott előtttem, minthogy ez a mű minden sorából kirí, s vörös fonalként húzódik át az egészen. Hogy állításainak legnagyobb része tarthatatlan, arról is csakhamar meggyőződtem; fölhozott erősségeit tekintve, hogy mire mit kellessék felelnem, az iránt sem valék zavarban. De hogyan lehet legczélszerűbben válaszolni egy korlátolt méretű értekezésben egy oly tömérdek anyagot felölelő terjedelmes munkára, mint a szóban forgó mű? Ime ez volt előtttem a kérdések kérdése. Leghelyesebbnek láttam tehát a könyvnek néhány legfelöltlőbb állítását szemelni ki s azokra adni olyatén tisztán tárgyilagosan tartott válaszokat, melyekben a kisebb jelentőségűekre: ugyanegy dolognak számnélküli ismétléseire, a csaknem minden lapon találkozó ellentmondásokra, és magát elszólásokra, mert ilyenek is vannak, már benn foglaltatik a felelet.

A munka célját a szerző sokszor elmondja művében, legjobban összegezhetők a nyilatkozatok azon enunciatívájában V. úrnak, melyet az *Egyetemes Philologiai Közöny* f. évi január havi füzetében megjelent Pozder-féle czikk e szavakkal fejez ki: »Carthaginem delendam puto«, magyarul: »félre az-zal a finn-ugor nyelvrokonsággal«.

Nem lehet szándékom, hogy a műnek valódi érdemeit, belértékét akár kétségbe vonjam, akár kicsinyeljem. Ily érde-
mei e műnek kétségkívül vannak, áll ez különösen annak azon
részére nézve, a hol a culturtörténeti mozzanatokat tárgyalja,
a hol mint ethnograph egészen otthonosnak érzi magát, ámbár
itt is lehetetlenség észre nem venni az elfogulatlan olvasónak,
hogy a fennebbi elv nélkül e tanulmányok is egészen máskép
ütöttek volna ki. Kevesbbé szerencsések V. úr műve nyelv-
szeti oldalának könnyedén odavetett vélelgetései, melyek va-
lóban nem vallanak a nyelvészre. Határozottan nem szeren-
csésnek kell nyilvánítanom V. úr azon fölfogását, midőn a
magyar nyelv török avagy ugor eredete kérdésében, még csak
nem is a nyelv szerkezetével, hanem csaknem kizárólag a szó-
kincscsel akar bizonyítani, mert egyik a másikra nézve igen is
szolgáltathat fölvilágosításokat elfogulatlan vizsgáló kezében,
de egyiknek a másikhoz mint föltétlen bizonyítási eszköznek
semmi köze. A történelem számos példáját szolgáltatja annak,
hogy egész népek olvadtak egyik a másikba, úgy, hogy a nyelv
egészen elveszett, s ha a történelem kétségbevonhatatlanul
nem igazolná, még csak gyanítani sem lehetne, hogy az illető
nép eredetileg két külön nyelven beszélt. Lehetnénk mi, a mik
ma bizonyára nem vagyunk, töröknyelvűek, a nélkül, hogy ere-
detünket tekintve fajilag is tisztán azok volnánk; lehetünk, a
minthogy vagyunk is, ugor csoportbeli nyelvet beszélő nemzet,
a nélkül, hogy eredetileg tisztán ugor nép volnánk, mert a
török elem beolvadása nem egyszerre, hanem egyenként tör-
tént. E két elem közül az egyiket apának, a másikat meg
anyának, magát a magyar nemzetet pedig ezek névszerinti
ivadékának tekinthetjük. Így tetszett a magyarok istenének;
ne szégyeljük tehát se apánkat se anyánkat, hanem tartsuk
tiszteletben, hogy hosszú életűek lehessünk e földön, melyen
kívül a nagy világon úgy sincsen számunkra hely, áldjon vagy
verjen sors keze, itt élünk halnunk kell.

I.

Ha az emberi művelődés történetén végigpillantunk,
azt fogjuk találni, hogy az emberiség jelenlegi haladásának fő-

főtényezőit képező, s még mai általános megszokottságuk, mindennapiságuk mellett is méltó bámulatunkat igénylő fölfedezések első elemei, kezdetei ezelőtt sok századdal, sőt évezredekkel már valósággal léteztek, az emberiség a magok primitív alakjában ismerte, használta őket a nélkül, hogy akkor még valaki csak gyaníthatta volna is, hogy időjárástól mivé fogják azok magokat kinőni, míg idő folytán ütött elvégre az óra azok teljesebb előállítására módjának fölfedezésére. Így vagyunk például a könyvnyomtatással, a mostani sütőbéllyegek, melyeket az emberiség a lábas jószág megjelölésére ezelőtt immár évezredekkel használt, megannyi valóságos mozgó betűk voltak, s mégis ezernyi évek teltek el a Guttemberg mozgó betűket használó könyvnyomtatása föltalálásáig. Az érczbányákban meg sem határozható régi időktől óta voltak használatban a lefejtett érczanyag tovaszállítására a vassíneken guruló talicskák, s mégis a gőzparipák alig egy félszázada, hogy fölfedeztetek s nagy hirtelenséggel világsszerte elterjedtek. A gőzfeszítő erejét az éles eszű görögök már ismerték, de haszonra fordítani képtelenek valának, s két ezer évre volt szükség, míg azt Watt és Fulton a gőzhajókon alkalmazni kezdték. Az ó világ legeszesebb népének, az ó-görögöknek több századra volt szüksége, míg a nyelvtanban a két legfőbb beszédrészt a névszót az igeszótól meg tudták különböztetni, mi voltukat megállapítani, fogalmuk szabatos meghatározását létesíteni.

Egészen így vagyunk az összehasonlító nyelvészettel is: rómaiak, görögök, kiknek az egész akkori világgal naponként sűrű érintkezéseik voltak, az általok barbaroknak nevezett népek nyelvét semmivel sem becsülték többre állati hangnál, magokat e barbar népeket az okatlan állatoknál. A világ megváltozásának kellett születnie, ki az emberiséget megtanítsa, hogy mindnyájan isten képére és hasonlatosságára vagyunk teremtve, születésünknel fogva mindnyájan részesei vagyunk az emberi méltóságnak. A miket pedig most fölemlítettem, nem saját eszmém, így tanította ezt Müller Miksa a maga föl-olvasásaiban, a ki az összehasonlító nyelvészet szülemelését az első pünkösdi napjáig viszi föl, midőn a szentlélek az egybegyűlve volt apostolok közé leszállott és fejük fölött tüzes nyelvek alakjában megállapodott.

De még így is az összehasonlító nyelvészet mostani alakjában való megszületéséig, az első pünkösdi napja óta nem kevesebb mint 18 századnak kellett eltelnie, míg a múlt században a nyelvtudósok rájöhettek azon igazságra, hogy az összehasonlítandó nyelvek közötti rokonság kitudására a nyelv belső szerkezetén kívül legbiztosabb, hogy úgy ne mondjam, egyedüli eszköz legelőször is a számnevek, azután a test részei és az emberi elmét a maga primitív állapotában is már s így legkorábban foglalkoztató fogalmak kifejezésére szolgáló szavak összeírása, s szigorú tudományos vizsgálat alá való vétele.

Ime egy, a nyelvtudomány terén újabb korszakalkotó fölfedezés, egy valóságos vívmány, nem kisebb az összehasonlító nyelvészet terén mint akár a könyvnyomtatás, akár a gőzerő, akár szellemi téren a görög nyelvészeknek a névszónak az igeszótól való megkülönböztetését tárgyazó vívmányaik. Mert ugyan kérdem, ha a római vagy görög tudósok valamelyikének eszébe jut vala az általok vagy meghódított népeknek, vagy azoknak, a kikkel kereskedési vagy bármely viszonyban állottak, nyelvét illetéknép vizsgálat alá venni, s tegyük hozzá, hamióly szerencsések lehetnének, egy ily műnek birtokában lenni: jutna-e ma valakinek eszébe a pusztá számnevek egybevetése mellett is kétkedni, melyik népfajhoz tartozott az illető nép, melynek nevét latin vagy görög írók műveiben említve találjuk? bizonyára senkinek sem, mert a fennmaradt számnév- és szójegyzék rá vallának, és biztosan kezünkbe adnák annak kiléte talányának a kulcsát.

Hogy pedig a dolog valóban így van, annak bizonyítására főlemlítem azt, a mi velem 16 esztendőskoromban történt. Ugyanis a szülővárosombeli könyvnyomtató egyik fia velem egy iskolába járt. Így történt egy ízben 1840. hogy nálók a műhelyben beszélgetve, egy az asztalon heverő ódon német könyv akadt a kezembe, melyben a könyvnyomtatásra tartozó mindenféle ábrák és igen sokféle írásjegy-minták voltak láthatók. Kérdém az én Gyuri barátomtól: »Miféle könyv ez hókám? »Ez olyan könyv, felcélá ő, melyben minden ismeretes népnek az ábéczéje megvan, — tudod, a könyvnyomtatóknak szükségök van az ilyen könyvekre. Főltalálhatók azonkívül benne minden ismeretes népnek a számnevei és írásjegyei.«

Azután lapozgatni kezdtünk a könyvben s iskolatársam, ki a könyvet jól ismerte, mi hol található meg benne, megmutogatott benne sorban mindent. Jól emlékszem, hogy a számszavakhoz érve, gondosan összehasonlítottuk valamennyit a magyarral, s az eredmény az volt, hogy a többi egyik sem hasonlít, de a finn és még jobban a vogul nagyon hasonlítanak a magyarhoz, de természetesen csak a 7-ig, a többit nem találtuk hasonlónak, a minthogy gyerek észszel, és minden hozzá való előkészület nélkül nem is találhattuk.

A múlt évben egy kitűnő tudományú fiatal nyelvész azon kérdést intézvén hozzám, hogyan történt az, hogy e tanulmányokra adtam magam? egyebek közt az itt előadottakat is elbeszélvén, azon óhaját nyilvánítá előttem, hogy szeretné ő is látni azt a könyvet. Így történt aztán, hogy a könyvnek jelenlegi tulajdonosától elkértem, s ő kérésemre szíves volt azt a magyar nemzeti múzeumi könyvtár részére ajándékképen átengedni, a hol jelenleg őriztetik. A könyv címe: Geszner Christian Friedrich. *Anfangsgründe der Buchdruckerkunst*. Leipzig, 1743.

Az előbbihez hasonló egy másik eset pedig 1842-ben fordult elő nálam. Ez évben Szathmáron az ottani püspöki lyceumban a másod évi bölceletet hallgattam. A kötelezett tantárgyak közt magyar csakis egy volt a magyar irodalom. Az e tantárgyat előadó tanár igen szerencsés választással a Pápay Józsefnek a Kassai *Magyar Minerva* IV. kötetében megjelent irodalomtörténetét nem annyira előadta, mint az akkori szokás szerint dictálta, s e műnek 63-ik lapján a következő hely fordul elő »Az egybehasonlításban (comparatio) a közép grádics ott is (t. i. a lappban) *b* betűvel készül meg, valamint a magyarban is, p. o. ez a lapp szó: *nioska*=nedves, *zabbe*=szép, így formálja a közép grádicsot *nioskább*=nedvesebb, *zabbeb*=szebb, minthogy pedig a könyvben a *bous*=bajusz szó is előfordul a lapp szójegyzékben, mi tehát rendesen hozzátettük a *zabbeb*-hez a *bous* szót is: *zabbeb bous*=szébb bajusz.

A most idéztem hely annyira meggyőzött bennünket a magyar nyelvnek a lapp nyelvvel való rokonságáról, hogy nem volt közöttünk egy sem, a ki arról kételkedett volna, a haj csakis az volt, hogy az akkori idők szelleme szerint nagyon is

hozzá voltunk ahhoz szoktatva, hogy föltétlenül hitelt adjunk mindannak, a mit az iskolában tanítanak, arról pedig, miféle nép lehet az a lapp nép, hol laknak, kikkel vannak atyafiságban, ép oly kevésbé lehetett fogalmunk, ha ugyan ilyesmivel foglalkozni eszünkbe jut vala, mint arról, hogyan lehetne mind ezen kérdésekre vonatkozólag kellő felvilágosításokat szerezni, és mégis mindezen a forradalom előtti nevelés képzeletet fölmúló hiányossága daczára is, a most vázoltam mindkét esetben a pusztá számnevek és egynehány primitív fogalom elnevezésére szolgáló szó összehasonlítása elegendő volt arra, hogy a finn, lapp és vogul nyelvek között némi hasonlatosságot találjunk.

Vívmányak mondám a mostani összehasonlító nyelvészet azon nagyon biztos módszerét, hogy a nyelvek hovátartozása kérdésében legelőször is a számneveket és a legprimitívebb fogalmakra szolgáló szavakat veszik vizsgálat alá, ezt azonban Vámbéry úr nemcsak nem tudja elismerni ilyennek, hanem »a hét tőszám megegyezését és a tárgyas és alanyi igerhajlítás (ragozás) nagyobb rokonságát még nem tartja elég erős evidentiának, és oly döntő argumentumnak, mely a rokonság közelebbi fokát csalhatatlanul megbizonyíthatná.« — Erre nézve én részemről csak azt felelem, hogy Vámbéry úrnak e nyilatkozatában egy nagy tévedés van, a mennyiben itt »a tárgyas és alanyi ragozás« kisebb vagy nagyobb fokáról szó sem lehet, mert a dolog úgy áll, hogy a mint erre nézve Hunfalvy Pál f. ó. január 8-án tartott értekezésében már megfelelt, ilyesmi a török-tatár nyelvekben teljesen hiányzik, ellenben a vogul, osztják és mordvin nyelvekben még teljesebben megvan mint a magyarban, s tény, hogy a mint ez tényleg ki is van mutatva, a magyar igeragozás tárgyas és tárgyatlan mivoltára meglepő világosságot derítenek egész a képző azonosságának fölismeréseig, sokszor ott is, a hol maga a magyar nyelv ily fölvilágosításokat a képzők elmosódottsága miatt ma már nyújtani képtelen. A rokon nyelvek nyugati ágában, u. m. finnben, lappban és esztben, ha az igeragozásban ilyesmivel nem találkozunk is, mindazonáltal a névragozásban az illető beszédrész határozott avagy határozatlan voltát, a mit amazokban az igerző tárgyas és tárgyatlan alakja a határozott

és határozatlan névragozással kapcsolatban eszközöl, a nominativ, partitiv és accusativusi ragokkal hajtja végre.

Ha Vámbéry úr a mindjárt könyve első lapján nyilvánított elvéhez, melyet e szavakkal fejez ki: »Szándékunk a magyarok ős eredetére némi világot vetni, de e szándék megvilágosítása alkalmával az eddigi szokás ellenére nem csak a finn-ugor rokonság lesz irányadó, hanem egyszersmind azon genetikai viszony is, mely a magyarság és a török-tatárság között fennáll« hű maradt volna, s mint nem annyira nyelvész, mint ethnograph tárgyalja vala a fölvetett kérdést, továbbá ha ebbeli célja megközelítése végett ugyanazon fegyverekkel s azon szabadsággal jár el, melyek szigorúan tudományos munkában egyedül fogadhatók el: okok ellen okokkal, erősségek (argumentum) ellen erősségekkel: művét nem csak mint most, csupán a laikus közönség, hanem minden felesleges terjedelmessége, ideges kifakadásai s minduntalan való ismétlései daczára is örömmel fogadták volna a nyelvészettel tüzetesen foglalkozó férfiak is; — míg most ezt vajmi kis részben mondhatják el egy oly műről, melynek, ha az általános érdeklődés felköltését, s egy csomó eddig ismeretlen török-tatár szónak a megfelelő magyar szókkal való egyeztetését s különösen néhány becses művelődéstörténeti mozzanat kiemelését határozott érdeméül kell is betudnunk; azt azonban, hogy nyelvészeti ismereteinket bármi kis részben gazdagította, s különösen az összehasonlító nyelvészetet előbbre vitte volna, vajmi kis részben mondhatjuk el.

A Vámbéry úr teendője tehát, ha föladatának meg akart felelni, az lesz vala, hogy a mi mulasztás a magyar összehasonlító nyelvészet terén a török-tatár nyelvekkel való egyeztetést illetőleg történt, mint oly ember, a ki műve 27-ik lapján olvasható saját vallomása szerint a magyar nyelvet előbb maga is a finn-ugor nyelvekhez találta közelebb állónak, később azonban eltérőleg Budenztól, kinél ennek éppen az ellenkezője történt, a törököt találta közelebb állónak s azóta tehát e nyelvek tanulmányozására adta magát, igyekezett volna e nyelveknek lehetőleg tökéletes összehasonlító nyelvtanához az előkészületeket megtenni, s a turkologokat már most olyatén olvasmányokkal és példatárakkal ellátni, a milyenek a finn-ugor nyel-

veknek a 222-ik lapon való nyilvánítása szerint vannak, a török-tatár nyelveknek pedig nincsenek. Tette-e ezt V. úr? Részben igenis tette, de nem a jelen művében, hanem több régibb szöveg kiadásával, de már a jelen művében tetemes részt tevő bírálatát a Budenz-féle magyar-ugor összehasonlító szótárnak, ily előmunkálatnak már csak azért sem tekinthetjük, mert az alap, a melyen ezt tette: a magyar nyelvnek a török-tatár nyelvek csoportjába való bevonása, egészen elhibázott dolog. A hún, avar, bolgár, bessenyő személy és tisztí névtárról, mint bizonytalan tapogatódzásról, nem lehet se jót, se rosszszat mondani.

Hogy a magyar nemzet nemcsak jelenleg, hanem már a honfoglalást megelőzőleg, nem csak Lebediában, hanem még az előtt sokkal előbb már teljesen kifejlett nemzetegységet képezett, melynek ereiben az ugor és török vér egyaránt csörgedezett, a nélkül azonban, hogy az így alakult nemzet nyelvében egy csomó török kölcsönszó átvételén kívül egyéb változás történt volna, mert a nyelvszerkezet tisztán finn-ugor, azt a magyar tudományosságnak nem most kellett először V. úrtól megtanúlnia. Így tanította ezt már Révai, így a magyar összehasonlító nyelvészet Révai nyomait követő második megalapítója, a tiszteletre méltó Hunfalvy Pál, így az újabb magyar összehasonlító nyelvészeti iskola megalapítója Budenz József, három olyan férfi, a kiknek széles tudományosságát, nagy alaposságát s hallhatatlan érdemeit nem lehet egy tabula rasa kedvéért sem eltagadni, sem kivívott eredményeiket a magyar tudományosság évlapjairól oly könnyedén letörölni, — mint ezt V. úr fennebbi művében oly sokszorosan tette megkísérléte.

Ugyanis mit tesz V. úr? immár az imént idéztem első sorokban gyanúsítja a magyar összehasonlító nyelvészetet, hogy nála eddig csak a finn-ugor rokonság volt irányadó. Igaz, hogy az összehasonlító nyelvészet mint ilyen csakis összehasonlításokkal, de mindig szigorúan tudományos alapon foglalkozott; de másrészről Hunfalvy Pál a nemzeti őstörténelem terén is oly tanulmányokkal lépett föl, a melyek a méltánylást, melyben mind a hazában, mind külföldön egyaránt részesültek, nagyon is megérdemelték, s az összehasonlító nyelv-

vészet felmutatott eredményei megvilágosításához lényegesen hozzájárultanak, s a vizsgálódás mindkét irányban egyaránt kiterjedt, mind a finn-ugor, mind a török-tatár népekre.

Épen ily természetűek azon sajátyszerű és egészen szokatlan biztosításai Vámbéry úrnak, melyekkel olvasóközönségétől csaknem erőnek erejével ki akarja nyerni, hogy neki arra nézve feltétlen hitelt adjon, hogy ő ilyen meg ilyen szerény ember, de mindezen minden igaz ok nélkül előrántott contestatiók úgy vannak tartva, hogy lehetetlen ki nem olvasni a sorok közt, hogy azok pedig, a kik nem ilyenek, azok az öntelt emberek pedig senki mások, mint épen a finn-ugor nyelvészek.

Lássunk a biztosítások közül néhányat:

Az előszó IV. lapján így szól: »jelen munkámat csak tanulmány cím alatt bocsátom közre: ezt nem valami crólte-tett szerénységből, hanem a megoldandó problema nehézségére való tekintetből teszem, mely problemánál, mint egyéb tudományos kérdéseknél is, sajátképi nyilatkozatunkat csak gyanítás, nem pedig csallhatatlannak tartott tudós theoria színében szabad feltüntetnünk . . . meglehet, hogy a tudvalevőleg sikamlós talajon gyakran hibáztam, de ez mindig és mindenütt azon szorosan tudományos meggyőződés volt, melyet követtem, nem pedig azon kicsinyes és gyerekes hiúság, a melylyel Magyarország hajdan e soha meg nem határozott ázsiai rokonságot a finn-ugornál többre becsülték.« Hanem a nemzeti hiúság eme nem legyezgetését füresán világítják meg a mindjárt reá folytatólag következő szavak: »Azt mondom, hajdan, mert ma már az utóbb említett rokonságról való nézet van elterjedve igen nagy mértékben, mert valóban különös izlés kell ahhoz, hogy inkább szeressük a nomád és a culturától még távollevő török-tatárokhoz, mint a mívelt, a természettől gazdagon megadományozott és nemes finn népekhez számíttatást«, nagyon együgyű embernek kellene annak lenni, a ki a látszólagos magasztalásban föl nem ismerné a lehető legélesebb, de meg nem érdemelt gúnyt e valaha önálló és hatalmas népek iránt, melyeknek azonban egyik része, a sajátképi finn elem, egész e század elejéig idegen uralom alatt, az esztek pedig a legiszonyúbb rabszolgaságban éltek, — a másik rész, a szorosan vett

ugor népek pedig kihalófélben vannak, erre czéloz ama: *timeo danaos et dona ferentes*-féle magasztalás; — azután meg V. úr nagyon jól tudja, hogy a magyar közönség századokon át megszokta magát keleti lovas népnek tartani, s azért nem is mulasztja el a magyarokat minduntalan ahhoz a török-tatár néphez számítani, melyről a 18-ik lapon azt mondja, hogy Közép-Ázsiában nem csak az arabok szereplését előzték meg, hanem ők voltak azok, a kik »a Krisztus születését megelőző utolsó pár században a pontusi tartományokban föllépnek, másrészt pedig a Jaxartesen átkelve Szogdiába és Baktriába becsaptak, hogy ott Nagy Sándor utódait az uralkodásban fölváltásák,« persze hozzá teszi rendes szokása szerint »valószínűleg«, a mi nem csak itt, hanem műve igen-igen sok helyén egyértelmű a »minden bizonynyal talán«-nal. Magok a most idéztem szavak semmi egyéb, mint a nemzeti hiúságra való hivatkozás, mintha csak ezt mondaná: szegény magyar nemzet, még csak az eddigi jámbor hitedet is el akarnák rabolni azok a finn-ugor nyelvészek, melyszerint te »keleti nép« vagy, nem pedig holmi csipp-csupp halzsir-faló s nyomorú életét halászat- és menyétfogdosással tengető népségtől egy ágról szakadt néptöredék. Hogy ez nem nagyítás, annak bizonyosságául álljanak itt saját szavai: A 208 és köv. lapon így szól: »Mél-tán kérdezhetjük, hogy a mondottak után akadhat-e még valaki, ki azt állítja, hogy a magyarok népe, mely a vitézségre hozzá hasonló bessenyőkkel vívott harc után azon kornak néptolongása között a Volgától egész a Dunáig képes volt magának utat törni, melynek egy új haza alapítása czéljából Pannonia tarka-barka népcsoportjait előbb le kellett győznie, mely végre déli és nyugati rabló hadjáratai következtében az akkori Európa előtt félelem és remegés tárgya volt, hogy ez a magyar nép a békeszerető halászat- és menyétvadászattal foglalkozó ugoroknak egy ágról szakadt édes testvére.« No lám, mily szép retorikai figura, mily szép anthithesis s mily szeretetre méltóan szelidíti a biborban született császári író szavait, ki a bessenyőket a magyaroknál már csak nagyobb számoknál fogva is hatalmasabbaknak s reájok nézve valóban félelmetes s tényleg rettegett, esküdött ellenségnek írja le, — de hát V. úr a nemzeti hiúságnak nem hízeleg! Ezután foly-

tatva előadja, hogy, »meg nem foghatja, hogy az emberek nem tudják átlátni, hogy az államalkotó és harczias szellem csakis nomádoktól, nem pedig egy oly társadalom tagjaitól telt ki, mely patriarchális elzárkózottságában folyói és erdői határain belül megmaradván, soha egy nagyszabású hősies világtörténeti tette magát el nem szánta.« V. úr úgy látszik, mitsem olvasott a bjarmalandiak (a mai kihalófélben lévő permiek ősei) világhírű kereskedéséről és mesés gazdagságáról, melyet az újabbkori régészeti ásatások oly fényesen igazoltak, hogy mindazok, a kik e vidéken régészeti buvárlatokat tettek, egy ama vidéken valaha létezett igen-igen jelentékeny culturáról kivétel nélkül tanúskodnak. Hogy egy ily dúsgazdag és hatalmas nép tudott gondoskodni arról is, hogy kincsei rabló nomádok kezére ne jussanak, azt úgy is elgondolhatnók, ha a V. úr műve ama téves állítása ellenében, mintha a történeti hagyomány a finn-ugorokról csak nagyon szórványos és jelentéktelen följegyzéseket hagyott volna hátra, az ójszaki Eddák világosan nem mondanák is, hogy a rablás végett nálok időről-időre megjelent nem török-tatár népeket, a kiknek ilyesmi alig juthatott eszükbe, hanem a városvíváshoz jól értő vikingeket is nem egyszer küldötték gyalázattal tetézve véres fejjel útjokra; — e mellett tanúskodnak az ama vidékeken maig is száz számra feumaradt földvárak, e specialis finn-ugor találmány, melyek mindig víz mellett s általa többnyire körülvelt magaslatokon feküdtek (észtül maa linn betű szerint földvár, oroszúl gorodistye, németül Bauerburg), a milyenek nálunk is voltak kezdetben az erődítések, s szerkezetök is egészen ugyanaz volt itt is, ott is. Ily földvárakra a nomád török-tatároknak semmi szükségök sem volt, mert ez a V. úr szerint államalkotó népség omnia sua secum portabat, hanem bezzeg volt a vagyonos földművelő és iparos és kereskedő ugor népeknek . . . ő ellenők! — Hogy pedig őseink ezekhez, nem pedig a barangoló török-tatár népekhez tartoztak eredetileg (mert később mint szövetségesek igen is hozzájuk tartoztak), az legjobban kitetszik az ércznemek: arany, ezüst, ón, ólom, vas stb. tisztán finn-ugor neveiből, a mint ezt műve 411. lapján maga V. úr is elismeri. Fontos körülmény ez népünk eredete meghatározásánál, mely már a múlt században egy Pallast arra indított,

hogy az urali elhagyott bányákat, mint részben egyenesen őseinktől a *magyaroktól* származókat, külön vizsgálat tárgyává tegye, s az urali és magyarhoni bányákra nézve összehasonlító tanulmányokat intézzon.

Lássuk egy másik példáját annak, hogy V. úr, mint mondja, a nemzeti hiúságnak nem akar hízelegni. A 204. lapon a Kuma folyam melletti »Madšar» nevű várról értekezve így szól: »a *majar*-ban egy *maj* tőalakot gyanítunk, mely egy ismeretes hangváltozás folytán »baj«-nak a mellékalakja, mely annyit jelent, mint: *magas, hatalmas, fűnséges, gazdag*, melylyel, ha föltevésünk helyesnek bizonyúl, a török *bajar*=fejedelem, hatalmas azonos, tehát így volna fordítandó: *uralkodó, hatalmas*. E tulajdonnév török nyelvi jelleme tehát kétséghelyesen nem vonható, és mi csak szóbeli jelentését hypothesis alakjában adjuk, a miért ugyanis a mondottakból bátran lehet következtetni, hogy e szó egy oly török nép nevének tekintendő, mely a törökök által lakott nagy területnek mintegy legészakibb határországát képezte, és *finn-ugor elemekkel való egyesülése daczára* mint a török népcsaládnak egyik tagja lépett a világesemények színpadára.« A »magyar« tehát nem kevesebbet jelent, mint: uralkodó, dicső; — sajátságos, hogy a török népek között éppen a *finn-ugor elemekkel* vegyes magyarság viselte ezt az epitheton ornans-féle nemzeti nevet. Nem tudom, hogy van vele más, én csak azt tudom, hogy e magyarázat erőltetettsége nagyon is elevenen emlékeztet bennünket a Kollár Ján tót pap és pánszláv apostoltól való: *Slavy dcera* magyarul: dicsőség leányára, a milyennek szerette Kollár azt a szláv népet hirdetni, melynek a »szláv« neve a középkorban egyértelmű volt a »skláv«=rabszolgával. Őrizzen meg az ég e szerencsétlen észjárástól. Nem irigyeljük Kolláréknak, nem kérünk belőle, habeant sibi.

Ennyi elég lehet V. úrnak a nemzeti hiúságot nem legyezgető eljárása ismertetéseül, s e kitérés után helyén valónak látom még egy pár szóval érinteni azt az erősen hangsúlyozott szerénységét.

A 2-ik lapon így szól: »Tanulmányaink e részéhez, mely . . . nem kíván a *tudományos gőg köpenyébe* burkolt theoriák, hanem csak igénytelen hozzávetések és sejtelmek alakjában

föllépni, nem *erőszakolt szerénység*, hanem csak igénytelen hozzávetések és sejtelmek alakjában föllépni«, a 36—37. ll. »Nem nyakatekert erőszakolt *etymológiákkal*, sem egyéb levegőből kapott elméletekkel nem lépünk föl, hanem *legnagyobb részt* oly tényekkel, melyeket . . . minden a turkologia mai állásával ismerős bűvár elfogadhat.« Innen aztán két tanulságot vonhatunk, *a*) hogy művét a turkologoknak írta (?) *b*) világos, hogy a finn-ugor nyelvészek az itt erősen hangsúlyozott hibákban a legnagyobb mértékben leledzenek, s minden lépten-nyomon . . . *vétkeznek*.

Ezután így folytatja: »Ha munkánk végeredményére nézve oly sok tudós kutatóétól eltérünk, ezt *semmi különös elteltségnek*, semmi elfogultságnak nem kell betudni az uraltáji népek egyike vagy másika iránt, hanem *szerző tanulmányainak*« . . . »*Deguignestől Hunfalvyig* terjedő előmunkálatok kritikai czáfolata ez értekezést haszon nélkül meghosszabbította volna.« E részben igazat kell adnunk V. úrnak, csakugyan meghosszabbította volna és pedig annyival inkább, mert V. úr, műve 5-ik lapján ezen előmunkálatok taglalgatásával, mint arra maga helyén rámutattam már, tényleg foglalkozott, én részemről csak azt nem tudom elgondolni, hogy ott, a hol a valódi tudomány elmondta már a maga utolsó szavát, helyeselve azt, a mi bennök helyes, elvetve a mi meg nem állható, — mi mondandója lett volna még V. úrnak ez úttal *értekezésnek* nyilvánított terjedelmes könyvében? Azután meg nem egészen lehet helyeselni azt az eljárást, a mi e sorokból kiérzik, hogy V. úr a régibb tudósok tevékenységét mintegy elvetendőnek látja, és a magyar összehasonlító nyelvészet szülemelését csakis Hunfalvytól datálja, ilyesmit Hunfalvy Pál sem nyilvánított soha, ellenkezőleg Hunfalvy Pál csak úgy, mint minden jó magyar, szeretett némi büszkeség-érzettel rámutatni arra, hogy a magyar összehasonlító nyelvészetnek történelme van, melynek continuitását megszakítani senkinek sem állhat jogában. Tovább így folytatja V. úr, »én azt hiszem, hogy a tisztán tudományos lelkesültségnek nem lehet kúrára, ha nem engedjük túlsúlyra jutni az *önfejtiséget* és saját csallhatatlanságunk hitét.« Természetesen ily hibában mindig más leledzik.

E szerénységi contestatiókból még jókora bokrétát lehetne egybeállítani.

II.

Úgy látszik, hogy Vámbéry úr nem kevesebbet czéloz, mint mindazt, a mit a hazai és külföldi összehasonlító nyelvészet eddig megállapított, tagadásba venni, ha az az ő állításainak útjában áll. Ilyen például mindjárt az ősrökonság kérdése, melyre nézve műve 262. l. így szól: Csak még a magyar szókincsnek *ősrokon* jelleméről alkotott nézetre vonatkozólag teszünk megjegyzéseket, olyan nézetre, melyet — szelid kifejezéssel a *legmerészebb phantasia* szüleményének kell mondanunk.« Hanem erre tüstént visszaveszi, a mit kimondott s így folytatja: »Ha mi az ősrökonság fölvételét egyes gyökökre vagy gyököszókra kiterjesztjük, az nagyon természetes eljárás, mert az ural-altaji nyelvek egységes jelleménél fogva a gyökök s néha a főszótagok közössége is önként érthető.« Épen ez az, a mi V. urnak sehogy sem akar sikerülni. »De ha a rokonság fogalmát *képzők alapján létre jött szavakra*, tehát olyan beszédrészekre terjesztjük ki, melyek csak specialis alaktan törvényei szerint állottak elő: ez esetben egészen másképp alakul a rokonsági viszony, mert ezzel már túlléptünk azon időponpon, melyben a mai ural-altaji faj főbb népei még egy testet képezve egy közös nyelvet képeztek. Azt kérdelem én most, vajjon nem nagyon *fölhevült képzelődés szüleménye-e* az, ha *olyan népelemről, milyen az ural-altaji*, az őslétezésnek homályos terére akarunk visszamenni? miután más, a *tiszteletre méltó culturájok miatt ismeretes árja és sémi* népek nyelvének történetében hasonló lépést még senki sem mert tenni.« Hogy mit akar mindezzel V. úr mondani, bajos még csak érteni is, még kevesbbé lehet csak gyanítani is, mi szükség volt itt ama bombasztokra, melyekkel az altaji népek műveltségét a multban az árják és sémi népek culturájával ellentétbe helyezve, amant tiszteletre méltónak magasztalta, ezt pedig azon reményben, hogy hiszen ez a jó magyar közönség nem veszi észre e különös bókot, a földig gyalázza; erre alább még visszatérek, kimutatván V. úr ellenében, hogy volt idő az ősrégiségben, mi-

dön az altaji népek egy közös, szintoly tiszteletre méltó culturának voltak birtokában, mint akár az árják, akár a sémi népek. Ezt egyébiránt a 319. lapon maga is önként elismeri, midőn a chinaiak culturáját csak oly tiszteletreméltónak tudja, mint az árjákét; s ennek a csin culturának egykor, nagyon, régi ősidőkben, az összes ural-áltáji népek birtokában voltak. A mi V. úrnak az ősnyelvre vonatkozó tagadását illeti, arra nézve azt felelem, hogy az árja nyelvészek közül még eddig senkinek sem jutott eszébe egy ősnyelv reconstruálását megkísérteni, az teljesen igaz, mert ilyesmi a lehetetlenségek sorába tartozik, de hogy Schlegel kezdeményei nyomán, ki a nyelvészetben a történelmi irányt alapította meg, egy Bopp az összes árja nyelvek, egy Grimm J. pedig a germán nyelvek összehasonlító nyelvtana megírására nem csak vállalkozott, hanem feladatát mindkettő a maga korszakalkotó műve megírásával fényesen meg is oldotta, azt minden nyelvész tudja, tudja-e ezt V. úr is, kérdéses marad, művében ilyesminek semmi jelét nem adta. E művéből ítélve, nyelvészeti ismeretei pusztán a hazai összehasonlító nyelvészeti dolgozatokból vannak merítve, de azokat is, fájdalom, az alaposságnak megközelítése nélkül, csak hézagosan s nagyon hiányosan ismeri, máskülönben tudnia kellene, hogy az áltáji nyelvek ősnyelvének megírása gondolatával nálunk sem foglalkozott még eddig senki sem, s ezután sem fog, hanem igen is van, létezik komoly törekvés a hazai összehasonlító nyelvészetet annyira tökéletesíteni, oda fejleszteni, hogy a finn-ugor nyelvek összehasonlító nyelvtana megírása megszűnjék, a mi eddig volt, pium desiderium lenni, hanem a hazai tudományosság mielőbb megérhesse ez örvendetes eseményt. A mi eddig történt, az a Hunfalvy P. nagybecsű dolgozatain kívül, a Budenz József összehasonlító szótára, a mely mindenestre másféle méltatásra érdemes, mint a milyenben ezt V. úr részesítette.

A mi azon kifogását illeti V. úrnak, hogy képtelenségnek tartja képzőkkel ellátott szavakat valamely más rokonnyelv szavaival ősrokonoknak tartani, erre nézve csak azt jegyzem meg, hogy ilyenek kétségkívül vannak, a mi nagyon természetes; ugyanis nem szabad felednünk, hogy a képzők és ragok nem csak az ural-áltáji ragozó, hanem még a belidomulással bíró flexiók árja nyelvekben is, mely utóbbiak pedig az első-

höz úgy viszonylanak, mint a vegyészeti egyesülésekhez képest a műszaki összetételek, számos esetben fölismerhetőleg önálló szavak voltak s ezeknek egy része még máig is él, mint ilyen az illető nyelvekben, — a legnagyobb rész azonban, kivált az árja nyelvekben, immár nem többé mint önálló szavak, hanem csak mint értelem-módosító képzők vagy ragok szerepelnek. A német *Fridrich* eredetileg *Friedreich* volt, a német *lich* végzet a gótban még *laik*-nak hangzott, a *solch* és *welch*-ben pedig már egyszerű *ich*-vá húzódott össze, s hogy eredetileg *alakot* jelentett, azt a *Leiche*, *Leichnam* szavakból következtetik a német nyelvészek. (L. Whitney W. D. *Die Sprachwissenschaft*, bearbeitet von Dr. Julius Jolly. München 1874. in 8°.) Csofálatosan talál vele a magyar *alak*, a lapp *lake* és a finn *laji*, s a belőle mindkét nyelvben képződött, magyar- *lagos*, lapp- *lagaš* melléknévképző. A magyarban és lappban az értelmény is ugyanaz, de már a finnben a *laji* némi jelentéktelen módosulással *nemet*, *fajt*, *felekezést* jelent. Hogy kölcsönzés, az bizonyosnak látszik; de, hogy melyik népfaj vette a másiktól, a finn-ugorok-e a germánoktól avagy megfordítva? azt nehezebb eldönteni, mert az éjszaki germánoknak ősidőkben a finn-ugor népekkel sűrű érintkezéseik voltak és így vehették ezek is amazoktól; de tekintve azon körülményt, hogy a mint V. úr művének 291. lapján említve találom a »*tongguz laji*« török szó szószerint: disznóhoz hasonlót jelent, nemcsak meglehet, de sőt valószínűbbnek látszik, hogy az ősural-altáji nyelvből való még. Így a német melléknév-képző — *haft*-ot a régi német *Haft*-ra viszik vissza; szint így a német *-sam*, *-bar* melléknév-képzők egyike az angol *the same*, másika egy ma már kihalt, de egykor a *bar* hozni, vinni igével összefüggésben lenni kellett névszóra viendő viszsza; a régi német nyelvben a *-thum*, *-heit*, *-schaft* főnévképzők önálló főnevek voltak stb. (Lásd W. D. Whitney' fennebbi művének 88. és köv. ll.) Nem föltételezik-e mindezen egyeztetések egy ősnyelvnek valamikor léteztét az illető nyelvekre nézve, melyben mindezen képzők valamikor éltek, ma már pedig a belőle származott rokon-nyelvekben csak mint értelműket vesztett képzők szerepelnek? Így ítél e tárgyról az európai árja összehasonlító nyelvészet, hát a magyar összehasonlító

nyelvészet mit tesz? tesz-e egyebet, mint azt, hogy az árja nyelvtudomány terén oly fényes eredményűnek bizonyult búvárlat ösvényén elindúlva, másrésről kellőleg hasznosítva, értékesítve azon valóban nem kicsinyelhető eredményeket, melyeket a hazai nyelvészet e téren immár igen korán fölmutatott, ugyanazon nyomokat követi, s ugyanazon biztos eszközökkel él, mint amaz? A V. úr ominosus »*milyen*«-je itt semmit sem nyom, mert művében annak semmi nyoma, hogy ő kutatásaiban ugyanezen eszközökkel élt, hogyan is tehetne volna ezt V. úr, ki műve 219-ik lapján a maga fölállította theoriája eddigelé nagyobb keletnek nem örvendését azon oknak tulajdonítja, mert azok, kik eddig részben mellette kardoskodtak, a török ethnologia és nyelvészet terén sokkal csekélyebb tájékozottsággal bírtak, semhogy a mai törökajkú nomádok életmódjáról a IX. század előtt élt rokonaik életmódjára következtetést vonhattak volna; és mert az ellenfél kritikussai oly fegyverekkel jelentek meg a tudományos vita terén, melyeknek anyagát hiányos vizsgálat folytán félreismerték, hasznavehetőségét túlbecsülték.« Kiket érthet V. úr az elsők alatt, gyanítani sem tudom, s úgy gondolom, hogy ő maga is zavarba jönne, ha meg kellene őket neveznie. A boldogult Fogarasy János erősen rokonszenvezett ugyan a törökökkel, de turkológnak nem tartotta magát. Bálint Gábor, a kinek roppant nyelvészeti tehetségét, különösen a török és mongol nyelvek terén, még Szent-Pétervárott is méltán bámulták, ily vád alá nem eshetik; egyik hazaszerte legalaposabb nyelvtudósunk, s különösen a keleti nyelvekben oly kitünő jártasságú Szilády Áron e kérdésben nem nyilatkozott, — hátra van az egy V. úr . . . a ki ezúttal akaratlanul elszólotta magát . . . bárha nem juthat eszembe akár a török-tatár nyelvekbeli jártasságát kétségbevonni, akár kicsinyleni, de hát húsz esztendő óta, mióta V. úr e térre lépett, sokat haladt a tudomány, s különösen sokat hoztak napvilágra az orosz tudós ethnológok, a kiknek műveiből V. úr is sokat tanulhatott, a mit az előtt nem tudott oly tisztán mint ma, midőn az ő beutazta vidékek mindazoknak könnyű szerrel hozzáférhetőkké vannak téve, a kiknek csak eszükbe jut ama vidékeken ethnológiai tanulmányok végett megfordulni. — A baj csak az, hogy V. úr sokkal újabb

keletü nyelvész, hogysem a finn-ugor nyelvészet terén annyi ismeretekkel bírhatna, s tudná is azokat úgy hasznosítani, mint az az imént ismertettem mai európai színvonalat tekintve, kívánatos lesz vala. Kár volt V. úrnak emez általa kicsinyelt fegyvereivel az ellenfél kritikusainak kissé mélyebben meg nem ismerkedni, de hát erre nem kevesebb mint 8—9 csipp-csupp nyelv megtanulása kívántatott volna; mennyivel kényelmesebb dolog ennél azoknak, a kik a V. úr »felületes és nem eléggé szakértő fejtegetései bizonyító erejét az ellenséges iskolának nagyobb apparatussal létesített evidenciái ellenében nem tarthatják elegendőnek, mint a 256. l. kifejezést ad e nem alaptalan aggodalmának, nagy könnyedén oda dobni, hogy e nagyra tartott etymologiai fejtegetések — mert nagyon mesterkélték és erőszakoltak, reá és *talán* sok részrehajlatlan olvasóra is eddigelé nem bírtak meggyőzőleg hatni.« Ezen a Phaedrus meséjébeli, a magasan függő szőlőfürtre kacsingató róka szavaira »nondum maturae sunt, nolo acerbam summere« oly élénken emlékeztető észrevételére V. úrnak csak annyit jegyez meg, hogy fájdalom, a mi közönségünk jóval nagyobb része ép oly kevésbé szeret a finn-ugor tanulmányokkal foglalkozni, mint V. úr, mi természetesen tehát, hogy ezek ítélete a V. úréval egyezik; az az egynéhány nyelvész természetesen egészen másképen ítél, s osztozik V. úrnak aggodalmaiban. A mi azon észrevételét illeti V. úrnak, hogy a finn-ugor nyelvtudósok, a finn-ugor nyelvek egységes voltának abszolút hiánya miatt, a bizonyító anyagot az említett nyelvterület széltében-hosszában gyűjtötték össze, vagyis: egyik formához az osztyákoknál, voguloknál és mordvinoknál, másikhoz a finneknél és zürjeneknél, — harmadikhoz ismét a lappoknál találunk analógiákat: ennyiben alapjában véve, azon föltevésnek adtak helyet, hogy a magyar nyelv azon ősidőből ered, melyben a finnek elválása az ugoroktól, sőt az egyes nyelv-dialectusokra oszlása még nem történt meg. Ilyen módon tehát a magyar nyelvet, úgy szólván, az egész finn-ugor csoport törzs- és anyanyelvének kellene tartanunk.« Erre csak annyit válaszolok, hogy ez az okoskodás nem helyes, mert nem szükséges ily filiis ante patrem-féle absurd hypothesishez folyamodnunk; ugyanis ennél sokkal megfélemlőbb a valóságnak azon fölvétel, hogy mind e nyelvek

egy közös ősanának a leányai, melyek közül egyik egy vonásban, másik más vonásban hasonlít a közös anyához, így van ez az árja nyelvek egyes csoportjaiban is. — Nem nyom itt sem semmit V. úr ominosus »milyen«-je azért, mert e részben (az ősrökonság kérdésében) a finn-ugor nyelvek mint nem flexiós, hanem ragozó nyelvek, melyekben nemcsak a gyökérszók, hanem a képzők és ragok legnagyobb részének jelentése is fölismerhető, V. úrnak minden kicsinylése daczára, melylyel az ural-altáji népeket az árja és sémi népekkel, a mostani divatnak megfelelőleg, melyet Hunfalvy Pál egy ízben oly találóan nevezett el »árja ostobaságnak«, megszégyenítő ellentétbe helyezi, még nagyobb mértékben ajánlkoznak az elemző búvárlatra, a min alapszik az összehasonlító nyelvészet. Így látta ezt nálunk már a múlt században az árja nyelvtudomány keletkezése előtt Révai Miklós is, kinek tevékenységére a hazai tudományosság méltán büszke lehet, s ki *Grammatica elaboratio*ja I. 189. l. erre nézve így nyilatkozik: nekünk valamennyi ragjaink elválasztva is jelentéssel bírnak, mint a melyek az *ősnyelvben* valóságos (önálló) szók voltak valamikor. Ennek némileg való megvilágítása végett álljon itt a többek közül a következő: *Szer-et-em aty-á-mat*. E mondatban a tőszók és képzők külön-külön kellőleg kifejezve imezek: láng (szere-tet), tesz, én, atya, én, tárgy. (ardor (amor) facit, ego, pater, ego, objectum.) Ugyancsak a fennidéztem Whitney Jolly-féle műnek 85-ik l. a német nyelvre nézve, mely pedig nagyon is belidomuló nyelv, a Révai most idéztem szavaival csudálatosan egyező következő nyilatkozatot találjuk: »Nincs oly szó, nincs oly szó-osztály, melynek történetében a nyelvváltozások valamennyi fajára példák ne volnának találhatók«. Ismét a 83-ik l. »Nem csak azon német szók tartoznak az összetett szókhoz, melyek alkotó részeit első pillanatra fölismerhetjük, avagy legalább némi gondolkodás után rá jövünk, hanem sok oly szó is, melynél aligha jönnénk rá magunktól, hogy az nem egyszerű és osztatlan szó s az ellenkezőt anyanyelvünk mai állagából merített semmi adattal bizonyítani nem volnánk képesek, ha azonban valamely, anyanyelvünkön kívül más, régiebb (rokon)-nyelvek útmutatása mellett végére járunk a dolognak, több eredetileg külön alkotó részre fogjuk oszthatni.«

Lássuk ezen egy őskori nyelvnek föltételezésén alapuló összehasonlításoknak néhány példáját: imént a *lag*, *lagos* határozó és melléknév-képzőket a lapp »*lake*« finn »*laji*« és a magyar »*alak*«-kal egyeztetém. A magyar *alak* magában véve még a meggyőződést megérlelni nem volna elegendő, de midőn ugyanezt három rokonnyelvben egyaránt föltaláljuk, s ehhez még a török *tongguz laji*-t is hozzávesszük, meggyőződésünk bizonyossággá emelkedik, s átlátjuk, hogy e képzők mind e nyelvekben nagyon régi ősrökség. Ugyancsak a fennebbi *lag* képző szolgáltatja a magyar *ilyen*, *olyan*, *milyen*, *hollyan* (dunántúliak) (helyesebben *ilyen*, *olylan*, *millyen*, *hollyan*) mutató- és kérdő-névmások származtatásának biztos kulcsát, ugyanis a lappban a *lagaš* mellett van egy »*lagan*« alakú képző is; — ha már most a »*lagan*« képző *g*-jét *h*-nak olvassuk, »*lahan*«-t kapunk, s ez a *h* a lapphoz úgy viszonylik, mint az orosz *g*-hez, a többi szláv nyelvekbeli *h* ugyanazon szavakban; ez a *h* később könnyebb kiejtés végett a nép tudatából kiesett és így támadt utóbb összehúzással a *lyan*, *lyen* képző az *ilyen*, *milyen*, *hollyan* névmásokban. Hogy pedig a dolog valóban így van, arról meggyőződhetünk, ha a Lönnrot-féle finn nagy szótárban a *laji* -*lajinen*-t kikeressük, s ez utóbbi melléknévképzőnél utalást találunk az ennél sokkal szokottabb *-lainen*-re, mely magyarul: valamiféle, — természetű, — minőségű, — mivoltú, — alakú, — fajtajút jelent, a mi magyarul *-laji* volna.

Jelentékeny világot vet az eddig elmondottakra a mordvin föltételező és potentialis igeidő, melyekben az igetőlőz egy másik ige járul mint képző, p. o. *sodavlin*=ha tudó volnék (a *-vlin*—a magyar volnék) *sodandärin*, ha tudnom történnék=ha tudó volnék, ha tudnék. Az első példa már magában is világos, a másodiknál azonban nem felesleges annyi magyarázat, hogy a *sodan* rész annyi, mint tudni, a *därin* pedig annyi, mint történni, úgy, hogy *sadandärin* annyit tesz, mint: történik, hogy én tudom, vagy a mint a magyar nép még máig is használja e nagyon hasonló kifejezést: *ha úgy esik, vagy úgy történik, hogy megtudom*. A mordvin példát csak nagyobb világosság kedvéért hoztam föl, mert ezúttal én csakis azt akartam V. úr fennebbi állítása ellenében bebizonyítani, hogy nagyon is gyakori eset, mint ezt nagynevű német nyelvészek is észrevet-

ték, hogy a valamikor önálló szóúl élt, ma azonban értelmüket vesztett s mint önálló szavak élni megszűnt képzőket s ragokat nem az illető nyelvben, melyben mint ilyenek szerepelnek, hanem valamely más rokon élő vagy holt nyelvben figyelhetjük meg, — itt pedig ez az eset csak annyiban forog fenn, a mennyiben ugyanazon észjárás, mely e mordvin nagyon jellemző alakoknak létet adott, a fennebbi magyar »ha úgy történnék, hogy« mondat szerkezetben még maig is él a nép öntudatában, vagyis itt magán a mordvin nyelven kívül, melyben még maig mind a *soda*=tud, mind a *dürüj*=történ-, mint önálló igeszó él, a magyar nyelv még bővebb világot vet a mordvin nyelv egy nyelvtani alakja megvilágosítására. (L. Budenz J. *Moksa és Erzamordvin nyelvtanát* 80. l.)

Többet nyom még ennél a latban az, a mi már szigorúan tárgyamra tartozik; a finn és lapp nyelv egyik igenévi alakja, melynek megfejtését egészen úgy, mint a német *-lich* képzőnél látók, szorosan egy másik rokonnyelv, és pedig a magyar nyelv szolgáltatja. Van a finn nyelvnek egy képzője, mely tulajdonságot jelentő melléknevekből főneveket származtat az *uute yyte* (olvasd úte úte, avagy egy *u* ü-vel írva s röviden ejtve *ute üte*), például: *paha*=rossz, *pahuute*=rosszaság, *pimeä*=sötét, *pimeyte*=sötétség. Ennek a képzőnek régibb alakját még elég tisztán, az alapszótól elváltan s egészen változatlanul megtaláljuk a lappban s még ennél is jobban a magyar nyelvben. Ez az alak a lappban a *vuot*, a magyarban pedig a maig használatos *rolt* az ily főnevekben, mint valaminek *jó roltta*, *miroltta*. Ime a finnben a képző eredete már épen nem, s a lappban sem ismerhető föl elég világosan első pillanatra, mert azokban e képző ma már mint önálló szó nem él, ellenben a magyarban még mint ilyen általános használatú. De már az ennél szokottabb *ság*, *ség* képző származását, melylyel a magyar nyelv sűrűbben él, mint a *-roltti*-val, csupán a magyarból megérteni lehetetlenség volna, míg ugyanazt a rokonnyelvek segítségével szépen s egész biztosan megérthetjük; ugyanis a mordvin nyelvből azt látjuk, hogy a magyar *ség* képzőnek ott a *si ci* felel meg, maga e szó ott önállóan is él és »nap«-ot jelent; a dolog azonban még ez által — tekintve azon körülményt, hogy egy oly észjárásra, mely a »nap« szót »állapot«-ot jelentő érte-

leben veszi, a magyarban mindössze is a »jó napot« kívánás és az »öreg napjainra«-féle kifejezés emlékeztet némileg, korántsem válnék bizonyossá, mert méltán szeget üthet a nyelv-búvár fejében az, hogy hogyan válhatik a »nap« szó képzővé, hogyan jelenthet az *létet*, *állapotot*, de a zürjén nyelv teljesen megvilágítja a nyelv tündérének ezen észjárását, melyben a magyar »ség«-nek, a mordvin »si«, »či«-nek megfelelő »lun« képző szintén napot jelent. (L. Budenz J. cikkét a *Nyelvrör* I. k. 8. f. *Néhány »ság«*, »ség«-féle képző), ha ehhez még hozzávesszük, hogy a »ség«-gel képzett szavakban a »ség«-et igen sok vidéken »síg«-nek ejtik, a *g* pedig a szó végén torokszelletkép szerepel, mint például a »beg« (hely helyett) »tegezni« (dutzen, tutoyer). Dara helységnév Szathmármegyében, a melyből képzett melléknevet a nép rendesen »darahi«-nak ejt; ha továbbá tudjuk, hogy egy csomó finn szónak megfelelő magyar szó végén *g* torokszellet áll, p. o. talo=telek; valo=világ, kuula=hólyag és hályog, ääni=ének, jää=jég, pilvi=felleg, vuote=vaczok, myrhy=méreg, kuori=kéreg, pesä=fészek, -la=lak, pii=fog (fésűnek, fogasnak stb.), továbbá ha tudjuk, hogy ily hangváltozások a magyar tájnyelvekben sem példátlanok, p. o. a tályog a palóczoknál talé-nak hangzik: minden elfogulatlan el fogja ismerni, hogy ez a származtatás a valóságnak egészen megfelel.

Azon számos fölvilágosítások közül, melyeket a magyarhoz legközelebb álló rokonnyelv, a vogul szolgált, csak hármat, mint szigorúan a V. úr fennebbi képtelen állítása czáfolatára tartozót, emelek ki: az *ár*, *ás* és *os* képzőket, melyeket a magyar nyelvből megfejteni teljes lehetetlenség, mivelhogy az e képzőknek megfelelő, valamikor a magyar nyelvben is élni kellett önálló értelemmel bíró szavak ma már nem élnek, ellenben a vogulban mint ilyenek maig is megvannak. Ezek közül az első még máig is heves vita tárgyát képezi a *Nyelvrör* dolgozó társai közt, mert abban a nézetben vannak, hogy ez az *ár ér* képző az árja nyelvek *ar er* képzője utánzásaképen lopózkodott be azon egynéhány kétségtelen magyar szóba, melyben előfordúl, mint: búvár, csaplár, csapodár, töltser, tündér stb., de a dolog nem úgy áll, ott van ugyanis a vogulban a *har* képző, mely valamely szóhoz járulván, új névszókat alkot, mint:

met-her, *methar*=béres, *aku*=egy, *akuhar*=egy valaki, *tä*=ez, *tähar*=emez, *elol*=elő, *elolhar*=első, *jol*=utó, *jol har*=utolsó, *te*=enni, *tenehar*=enni való, étel stb. Leginkább ige-
nevekhez járúl, s a magyar példák mind ilyenek, úgy, hogy
alig eshetik kétség alá, hogy itt ugyanazon képzővel találko-
zunk, mely a magyarban anyagát és jelentését tekintve, a vogul
har-ral azonegy. Ezt a nyelvújítás, tekintve azon körülményt,
hogy a magyar nyelv az oly nagyfontosságú nomen agentis-
féle képzőkben szerfelett szegény, öntudatlanul fölélesztette,
és én legalább ebben nem csak nem tudom hibáztatni, hanem
minden kétségen felül ki lévén annak törvényessége s nagy
régisége mutatva, csak helyeselni tudom.

Szintígy az *aš*, mely épúgy mint a *har* leginkább ige-
nevekkel társul, s egészen úgy, mint a török *iš*, ezekben *joriš*,
geliš=járás-keles, s mindkét nyelvben önálló szóul is élve
dolyot jelent, mint képző pedig egészen olyan főneveket képez,
mint a magyar *ás* és, melylyel tehát anyagára is, jelentésére
is teljesen azonegy, p. o. *tene aš*=evés, *ašve aš*=ölés, *varne aš*
=tevés, tett, *hošgene aš*=imádás stb. Az *os üs* képzőt a magyar
nyelvészek első sorban valamivel bírónak magyarázzák, de an-
nak eredeti értelmét csupán a magyar nyelvből kimagyarázni
nem bírják, mivel az e képzőnek megfelelő önálló szó ma már
a magyar nyelvben nem létezik, tehát a rokon nyelvek között
kell széttekintenünk, — s inue a vogul nyelvben meg is talál-
juk a régi magyar kihalt *valni* igének megfelelő *onš* bír, van
neki igét, melynek részesülő jelene *ošp*=valamivel bíró, a ki-
nek van, p. o. *ašrai*=ördög, *ašrai ošp*=a kinek ördöge van=
ördögös. Ez a képző tehát abból a nagy régiségből való, mi-
kor még a magyarban a vanlani, vallani (habere) ige sem léte-
zett, hanem az akkori nép is ugyanazon igét használta, a me-
lyet a vogul, ma pedig már ugyanezen kiveszett birtokige
részesülője a *p* lekopásával a most említett *os üs* melléknév
képzővé töpörödött, hacsak a dolog úgy nem történt, hogy ő-
sidőkben együtt élván a magyar és vogul nép, a magyar, hosz-
szas megszokás folytán, az *ošp*-ot megszokta képzőnek tekin-
teni s mint ilyest, ilyen értékben vette át olyanformán, mint az
angol: *drinkable*, *knovable* szókban az alapszó germán, a képző
able pedig már franczia; a magyarban pedig a *nok* *nök*, mely

magyarrá alakított szláv képző, kimutathatólag ezer éve, hogy él és használatos a magyar nyelvben.

Egyébiránt ha V. úr csak a török-tatár nyelvek területén is nem csupán a szótárakból könnyen meríthető nyelvkincset vizsgálgatja, hanem egyszersmind igyekszik vala e nyelvek szellemébe olyaténképen behatni, a mint ezt az összehasonlító nyelvészet mai fejlettségénél fogva tennie módjában áll vala, maga a török-tatár nyelvek területén is találhatott volna az általam előadottakhoz hasonló mellékdarabokat, melyekből bőven meggyőződhetett volna, hogy a nyelvek valóban vettek át ősidőkben, kivált rokon-nyelvek egyik a másiktól, nem csak szógyökereket, hanem képzőkkel és ragokkal ellátott szókat is, a melyeket az illető nyelv, ha elemezni akar, fölvilágosítást anazoknál kell keresnie; — a rokon nyelvek, mondom, mert a magyar összehasonlító nyelvészet a törököt, elkezdve Prayn és Révain s folytatva Hunfalvyt és Budenzet, mindig rokonnak tartják vala a magyarral, — Vámbéry úrnak pedig a magyar nyelvet finn-ugor és török-tatár nyelvek vegyülékének nyilvánítása, ha nem is oly értelemben, mint V. úr képzei, (mert az alaktan tisztán finn-ugor) nem csak nem új dolog s annyira nem az előtők, annyira megelőzték abban V. urat, hogy e nyilatkozatát még concessiónak is lehetne tekinteni, ha szokása szerint azt, a mit az egyik kezével ad, a másikkal vissza nem venné, de így valóban nem tekinthetjük annak. Általában véve V. urat sem a tények egybeállításában, sem az azokból levont következtetésekben nem mondhatni szerencsésnek, mint ezt alább néhány példában lesz még alkalmam igazolni.

De hát lássuk néhány példáját a magyar nyelvbe egyenesen a török-tatár nyelvekből, avagy ezek csatornáján a perzsából átszármazott, alaktanilag kiképezett kölcsönzéseknek: Ilyen mindjárt az *iker*=kettős, mely törökül *ekiz*-nek hangzik, alapszava az *iki*=kettő, tisztán török képzés, *eskü*, mely ugyanazon szó a török-tatár *ički*=ivással, ez is tisztán török képzés, ilyen a még vitás *Isten* állítólag a perzsa *Izden*-ből, mely az *Ized* többes száma. E szóra vonatkozólag Hunfalvy Pál az általa irt: *Magyarország ethnographiájában* ezt mondja: »Sokan a perzsa *jezdan*-ban akarták hasonmássát fölismerni, de ha áll is e vélemény, csak a török nyelv útján kaptuk a

szót.« Ilyen a *bálvány* a perzsa pehlivánból, mely a *pahlar* többes száma, s ilyenek a magyar: *orsó*, *korsó* stb., melyeknek törökül *orşak*, *korşak* képzővel ellátott szavak felelnek meg. Minthogy a finn-ugor nyelvészek, mint fennebb is látók már, a török-tatár rokonságot soha kétségbe nem vonták s csakis a szókinés, s még inkább a lényegesen más alaktan kétségtelen bizonyítékai alapján, a finn-ugor nyelveknél távolabbi rokonnak állították: nincs semmi ok ezek török eredetét kétségbe vonni, — de más részről elfogulatlan embernek lehetetlen azt józan észszel át nem látni, hogy mindezek és a nyelvünkben találtató összes török szó-csem, mint tisztán a török alaktan szabályai szerint készült, s mint ilyenek, a magyar nyelvből egyáltalában nem elemezhető szavak, hogy úgy mondjam, szőröstül-bőröstül átvéve, a mai magyar nyelvben semmivel sem különb petrefactumok, mint azon számos ó-szláv szavak, melyeket ugyan mindnyájan jól értünk, a nélkül, hogy valaki lehetségesnek tartaná azokat a magyar szókinés és alaktan segítségével alkatrészeikre fölbontani, vagyis elemezni. S ime ez az oka annak, hogy a magyar összehasonlító nyelvészet mind e napig vonakodott a magyar nyelvben találtató török szavak legnagyobb részét másnak, mint egyszerű kölcsönvételeknek elismerni, de másrésztől egy valamikor élt, de ma már kihalt ősnyelv létezését kivétel nélkül elfogadták, a magyar és török-tatár nyelvekben találtató azonos szók közül azokat, melyek önálló szók avagy képzőkképp élnek a magyarban, részint ősrökségnek, avagy mint V. ur hívja, őstulajdonnak, részint kölcsönszóknak, de már az alaktanilag török képzővel ellátott szavakat csakis korábbi vagy későbbi kölcsönzéseknak tartván. S ezzel megfelelttem egyszersmind a V. úr műve 265. lapján tett kérdésre, a hol először is 10 egyszerű igegyökeret, majd ismét 10, állítólag képzővel ellátott s a magyarral mind külalakra, mind jelentésre nézve egyező igét elszámlálva, azt kérdezi, hogyan lehet föntartani a magyarban lévő török szók kölcsönzési jelleméről alkotott nézetet a fennebbi törvény ellenére? A mi engem illet, a mennyire nekem a török nyelv területén széttekintennem lehetett, ¹⁾ én magam is azt találtam, hogy

¹⁾ Bizony csak az oszmán török nyelv területén, de lát a török-tatár nyelvek annyira egységesek, hogy az oszmán a kirgizt, baskirt stb.

vannak a magyarban kétségtelen őskori szavak is, melyek abba egy valamennyi altáji nyelvek ős anyját képező hihalt közös nyelvből örökségképen származtak át, a mint ugyanezt V. úr maga is így tudja, midőn művében a Budenz magyar-ugor összehasonlító szótárát bírálgatva, egy jókora csomó szót, különösen azokat, melyek mind a magyarban, mind a finn-ugor, mind a török-tatár nyelvcsoportban megvannak, ilyenekül ismert el, de már a képzővel alaktanilag kiképzett szavakat azért nem fogadhatjuk el ilyenekül, hanem csak kölcsönzésekül, mert a magyarban azoknak képzői, ragjai egészen mások, mint a törökben, p. o. orsó, korsó, bicsak, törökül: určak, kurčak, bičak, nyilván török kölcsönszók, mert ily *k* képzőt sem az élő, sem nyelvemlékeinkbeli magyar nyelvben nem találunk. Mi V. úrnak, műve 265. l. elszámlált 20 ige szavát illeti, a mennyiben ugyanő ezen igeszavakat két részre osztva, kétfélének, u. m. egyszerű és képzővel készülteknek tartja, úgy látszik, hogy V. mihelyt valamely igeszó egyszótagú, egyszerűnek, ha pedig többtagú, képzővel, avagy a V. úr műnyelvén szólva, partikulával készültnak képzeli; — de ez nyilvános tévedés; vannak mind egy-, mind többtagú igeszók, egyszerűek és képzővel készültek. Ha tehát V. úr az utóbbi 10-ről azt akarta bizonyítani, hogy nem egyszerű igegyökök (radices), szükség lett volna mind az alapszót, mind a képzőt kimutatni, de hát az egyszerűen lehetetlenség, mivel az ősnyelv idejéből semmiféle nyelvemlékek nem maradtak ráuk. Nem lévén tehát a 20 igeszó között egy sem, a hol az alapszót és képzőt ki lehetne mutatni, nem tekinthetni azokat egyébnek, mint a magyarba vagy az ősnyelvből átjötteknek, vagy igen régi időkben történt kölcsönvételeknek.

Itt látom helyét fölemlíteni egyszersmind V. úrnak egy téves nézetét, melyet honnan vett, el sem tudom gondolni; ugyanis a *Nyelvriszonyról* szóló fejezetben a 264-ik lapon ezeket mondja: »Végül még azon körülményre akarunk utalni, hogy az összehasonlító nyelvtudomány elvei szerint valamely nyelv a másiktól leginkább fő- és mellékneveket, határozókat

könnyen megérti. Elolvastam, elemeztem az egész új szövetséget és megértettem, és így az alakokra nézve teljesen képes vagyok tájékozni magamat.

és *számniveket* kölcsönöz, de igéket soha sem. Hogy az igékre nézve ez az általános nézet, azt magam is így tudom. maga Hunfalvy Pál is *Ethnographiája* 274—275. l. így szól erre nézve: »Ez a nyelv (a magyar) elfogadván a török hatást, s elfogadván a szlovén hatást, csak substantivumokkal, az az dolgok neveivel szaporodott meg (egy-két török igezőnek kivételével) a nyelv szelleme, mely leginkább az igezőkban lélezkzik, változatlanul megmaradt.« Ez tehát nem abszolút tagadás, minő a V. úré, és valóban Hunfalvy Pál ugyan e műve 264—265. ll. egy-néhány ily kölcsönzött török igét el is számlál, a milyenek: *bü büvöl (büjű) báj bájól (baj, csuvas baji bajla) szórni gabonát (sarur saur) örteni* (csuv. *avr*=őr, az *l* frequentatív képző a magyar szóban) *aratni*: (*ora*, a *t* is képző a magyar szóban), az élő nyelv pedig szemünk láttára is tesz ily kölcsönzéseket, de csak nagyon gyakran, milyenek p. o. *rámolni* a német räumen-ből=kiköltözni, *ribolni* a német reiben-ből=nyűni ruhát, *somfordálni*=er ist schon fort=kullogva elballagni, *rajtsurozni* a német reitschuléből=lótni, futni stb. s a mi ma történik, kisebb-nagyobb mértékben régenten sem lehetett másképen egymás szomszédságában avagy épen együtt élő bár távolabb, de rokon népek között, főleg ott, a hol a kisebb tömegnek a nagyobbbal való elvegyülése tetteleg kezdetét vette; sokszor meg még az is megtörtént, hogy a beolvadási folyamat tetteleg megkezdődött, de valamely közbejött oknál fogva megakadt, például midőn az azelőtt kisebb rész szerepet cserélt és túlnyomóságra vergődött, a milyen lehetett a viszonya a magyar népnek a kiköltözködést közvetlenül megelőzőtt, de meg nem határozható korban a török-tatár elemmel szemben; de nem ez az, a miben én megütköztem, hanem a számnivek, mert, hogy ilyesmi egyes népeknél valaha megtörtént volna, ilyesmire a nyelvtörténelem teljességgel nem tud visszaemlékezni, a mi nagyon természetes, hiszen ha valakinek, ki két nyelvet egyaránt jól beszél, anya-nyelvét akarjuk megtudni, a melyen gondolkodik, csakis arra kell figyelniünk, hogy számolás közben melyik nyelvet használja önkénytelenül, annyira nem szokta, nem tudja ezt senki egy könnyen megváltoztatni. Ilyesmit tehát bizonyára V. úr sem olvasott soha az összehasonlító nyelvtudomány összes irodalmában. Honnan vette tehát? Lás-

suk csak: műve 233. lapján a vogul, magyar és török számneveket egyeztetve, elismeri, hogy »a magyar nyelv tőszámnevei szembetűnő hasonlatosságot mutatnak a voguléival, sőt majdnem azonosak, a mi minden esetre nagyon fontos bizonyítékul szolgál a magyar nyelvnek az ugor csoport egy bizonyos töredékéhez való rokonságára.« Hogyan? tehát V. úr soha sem hallotta volna ez axiomát: quae sunt aequalia uni tertio, sunt aequalia inter se; ha a magyar nyelv az ugor nyelvcsoporthoz egyik töredékéhez rokon, akkor önként következik, hogy mindenikhez rokon, »noha itt — folytatja tovább — a török-tatár ág némely tagjaival való érintkezést sem lehet figyelem nélkül hagynunk. Így például a török *altı jeti* a magyar *hat hét* és *hetű*-hez közelednek; továbbá észreveszszük, hogy a vogul és magyar tízes számokhoz járuló *van ven, men fen* a török *on-lan* (tíz) még önállólag fordul elő, melyet az altajiak, eltérőleg a többi törökségtől még következetesen használnak«, — ugyanezt a 256-ik lapon is hangsúlyozza, még pedig, mert senkire sem hivatkozik, mint olyasmit, a mit az olvasó legelőször ő nála talál, — úgy, hogy könnyen megtörténhetik még az is, hogy némely, a dolgok hogyan álltába bepillantani kevesebbé képes olvasója még meg is ütközhetik a finn-ugor nyelvészek ama perfidiáján, hogy e nagyon sokat nyomó adatot, könnyen érthető okokból, mindez ideig vagy nem voltak képesek fölfedezni, vagy pedig ha igen, szántszándékkal duggatták azt, minthogy az egyaránt képes valamint a finn-ugor, úgy a török-tatár nyelvrokonság mellett is bizonyítani. De a dolog nem úgy áll. Ugyanis Hunfalvy Pál a Csengery Antal szerkesztette Budapesti Szemle XIX. kötete 12—13. lapjain »A magyarok eredete« czimű értekezésében még 1864-ben már ugyanezeket kellőleg okolgatva előadta volt, nem csak, hanem az *altı jedi*-n és az *on-on* kívül (hat, hét, tíz) a *beş* (öt) számnevet is a magyarral egyezőnek s egy a magyar és rokon nyelvei keletkezését előző időkből ájtott, tehát nem kölcsönzött számneveknek mutatta ki. A számnevekről szólóban a *nyolcz*-at és *kilencz*-et V. úr bár külalakjára nézve nem egyezőnek, hanem a magyar és finn-ugor számnevek mintájára: egy híján tíz = 9, két híján tíz = 8, helyesen értelmezi. Ugyanezt Hunfalvy Pál nemcsak fennebbi művében, hanem azóta is több művében igen sok-

szor elmondotta, egész történetét adván e valóban sajátos keletkezésű számneveknek, melynek a veleje oda megy ki, hogy eredetileg valamennyi altáji népek nem a nap-, hanem hold-évek szerint számították az éveket, volt pedig 13 huszonnyolcz napos hónap és egy szökőnap minden évben, vagyis $364 + 1$ nap. Némely évben több szökő nap is. A keresztyénség elfogadása után másféle, t. i. a jelenlegi év következett s az az előtti szökőnap elnevezés a negyedik évre vitetett át. A hetet (septimana), mivel 7 napja volt, *hét*-nek nevezték, s mivel ez az új időszámítás behozatalakor sem változott, élünk vele ma is. (L. Hunfalvy Pál: *Utazás a Balti-tenger vidékén*. Pest. 1871. II. köt. 183. l.) Tehát ez sem kölcsönzés, hanem őstulajdon. A mi a száz és ezer számneveket illeti, ezekre nézve Hunfalvy Pál így nyilatkozik: »Sokan a száz, sat sot számneveket az orosz *sto*-tól akarják származtatni, de a szó megvolt már, mielőtt a szláv hatás az ugorokat érhetette. Az *ezer sater sôr-is t'ér-es* szót meg mások a perzsa nyelvből átvettnek hiszik, mi szintén lehetetlen. mert a perzsa *hezar*-ból válhatott volna ugyan *ezer*, de nem *sater*, *sôr-is*, *t'ér-es*, melyek törvényes hangváltozást mutatnak az *ezerre* nézve. (L. Hunfalvy P. *Magyarország Ethnographiája*. Budapest. 1876. 235. l.) A mi a Hunfalvy P. »mások«-ját illeti, bizonyos, hogy voltak ilyenek régebben, de az összehasonlító nyelvészet mai álláspontján álló tudósok közt alig hiszem, hogy vannak; V. úrról tudom, hogy ő az *ezer* szót perzsának tartja, de egy fecske nem csinál nyarat, és így legalább a magyar nyelvben nincs csak egy számnév sem, mely kölcsönzés volna, hogy más nyelvekben van-e ilyesmire példa, nem tudom, én legalább ilyesmiről soha sem olvastam semmit. — Hogyan is volna ez lehetséges, hisz itt élnek közöttünk a hinduktól származó cigányok, kiknek nyelvök, a tömérdek föl-szedett idegen eredetű kölcsönszók fölvétele következtében, az indiai nyelvekhez képest csaknem a felismerhetetlenségig el van éktelenítve, de számneveik ugyanazok ma, mint mikor még őshazájukból nem költöztek ki, úgyszólván az egész nyelv kölcsönszók zavara, de számneveket még csak a cigány sem szokott kölcsönözni, hanem él a magáéval. V. úr tehát a fennebbi állításával, hogy a népek számneveket is szoktak kölcsönözni, egy nagy valótlanságot, *carmina non prius audita mou-*

dott; mutasson V. úr csak egy népet, mely ha mindjárt elvegyülne más nyelvekkel, a magáét úgy a hogy fentartotta, hogy egy ily nép idegen számneveket vett át más népek nyelvéből a magáéba. s igazat fogok neki adni, de ilyesmi nem fog neki sikerülni soha.

Kitetszik az eddig előadottakból, hogy V. úr az európai összehasonlító nyelvészet vívmányaival, megállapított s általánosan elfogadva lévő elveivel teljességgel nem számolt, — a hazai nyelvészetnek pedig a Hunfalvy Pál fennebb idéztem kivonatában, nyilatkozatában összegezve lévő s ugyancsak az európai összehasonlító nyelvészet ösvényén haladó, ugyanazon fegyvereket használó megállapításait akár vigyázatlanságból, akár meg nem értésből, mindenesetre azon szándékkal, hogy a maga meg nem állható nézeteinek olyan a milyen alapot alkosson, elferdítette; mert elvégre tudományos tárgyalásokban, a hol a szabatosságra mindenekfelett igyekezni kell, a kevés és semmi, a néha és soha sem, a minden bizonynyal és talán stb. nem mindegy. A most előadottakból szépen láthatjuk egyúttal azt is, honnan vette és minő hűséggel adta vissza V. úr a maga észrevételeit a számneveket illetőleg.

III.

Azt mondtam fennebb, hogy V. úr a maga adatai egybeállításában, következtetései levonásában nem szerencsés. Látszik ennek is egynéhány példáját:

Az ural-altáji nyelvcsalád nemcsak a magyar nyelvészek, hanem az összes európai nyelvtudomány ma már általános és világsszerte elfogadva lévő megállapítása szerint öt főcsoportra oszlik: u. m. 1. finn-ugor, 2. a török-tatár, 3. a szamojed, 4. a mongol, 5. a tunguz mandzsu nyelvcsoportra, s ezek közül a magyar a finn-ugor nyelvcsoportba tartozik, így tudják ezt a német, angol, francia és orosz nyelvtudósok, a kik e részben a hazai tudományossággal teljesen megegyeznek, s hogy úgy mondjam, közöttök mintegy solidaritás van. Ennek ellenében V. úr, midőn a hazai nyelvészetet csupán ellenmondási viselkedből ütni akarja, szinte eretnekséget követ el. Ugyanis műve 5-ik lapján ezeket mondja: »Első sorban a finn-ugorok nem délről, hanem keletről nyomultak mai lakhelyeikbe, még pedig

oly időtájban, melyben a török-tatár ág már elvált az ural-altáji törzstől, és, mint a *nyelvi tények alappján* nem kételkedhetünk, a mongolok és tunguzok a finn-ugorokkal még együtt éltek.« Itt tehát, valamint műve több helyén is, V. úr, az európai összehasonlító nyelvészet megállapításaival egyezőleg, a mongolokat és tunguzokat is az ural-altáji nyelvcsoporthoz tartozóknak tudja még, különben hogyan mondhatta volna el rólok, hogy a finn-ugorok tovább maradtak együtt velök, semmint a török-tatárok; egy szóval, szüksége volt rájok; de már a 363-ik lapon nincs szüksége a mongolokra, azért így szól: »Ki kell ugyanis emelnünk, hogy abban a nézetben, hogy az ó-kor azon népei, melyeket a történelem a szkythák, hunok, avarok, stb. néven említ, s melyeket mi az *ural-altáji* gyűjtő-név alatt finn-ugor és török-tatár népekre osztunk, nem csak, alapjában, hanem még egyes árnyalataiban is közös hitet vallottak, egyáltalában nem osztozhatunk, és *talán* csak kevesen osztozhatnak;« itt már V. úrnak nincs szüksége a mongolokra tunguzokra, szamojédokra, s az e csoportbeli csipp-csupp népségekre. El különösségen annál inkább megütközhetünk, mert nagynevű történet-írók, mint például Thierry Amadé *A római birodalom képe Róma alapításától a nyugati császárság végéig* a húnokat egyenesen mongoloknak tartják, nem kizárólag, mert az a történelemből tudva van s vita tárgyát sem képezi, hogy Etele táborában ott harczoltak nemcsak az összes török-tatár és finn-ugor népek, hanem az éjszaki germánok igen tekintélyes része is; el lehet gondolni, hogy a szláv, különösen a roxolánok sem hiányoztak. A Dšingiszkán táborában majdnem ugyanez történt, azzal a különbséggel, hogy itt nagyon csekély kivétellel a többi egész tábor altáji népekből állott. De azért V. úr a hunok- és avarokról szólva, a mongolokat kihagyja, és a sokkal tágabb körű »ural-altáji« elnevezést ezúttal csak a török-tatár és finn-ugor csoportra zsugorítja össze; csodálatos, hogy a finn-ugorokat, pedig ugyancsak a hunok és avarokról szólva, oda számítja, másutt pedig tőlök minden hadi erénynek még csak lehetőségét is megtagadja.

Nem fölösleges itt megjegyezni, hogy az európai tudomány régóta fáradozik már azon kérdésnek megoldásával, honnan származott Európába az árja népektől fajhelileg különböző

s más nyelveket beszélő finn-ugor néprokonság, de mind e napig e részben megállapodásra jutniok nem sikerült; még legtöbb e részben azok a fölvilágosítások, melyeket a finn nyelvben találtató góth culturszavak Ahlquist A. kitünő munkálkodása folytán nyújtottak. E szavak két egészen különböző korszakból, u. m. már történelmiből a svédekkel való érintkezés következtében, és egy nagyon régiből vannak véve, s az utóbbi régibb ama korszaknál is, melyből a legrégebb góth nyelvenlékek származnak, úgy hogy ezekből ítélve, a finn népeknek Közép-Oroszországban és a Keleti-tenger vidékein immár másfélezer egész kétezer évet előző időben ott lakoztát s a góthokkal való sűrű érintkezését következtetik. Ennél főlebb menni még a tudománynak nem sikerült. Ha a dolog így volna, biztosíthatom V. urat, hogy a finn-ugor nyelvészek, mind a hazaiak, mind a külföldiek, nem mulasztották volna el egy ily fontos tényt kellő figyelemre méltatni, a mint hogy a hazai tudományosságot e kérdés elejétől fogva foglalkoztatta. E ténynek bebizonyítására elég legyen a Pray György irodalmi tevékenységére hivatkoznom, a ki az ő életében napvilágot látott idevágó műveket tanulmánya tárgyává tette, s dissertatiói III-ának elején a finn-ugor népeket a csin birodalomtól nyugatra fekvő pusztákról (Steppe) Same és Lopp vidékeiről nyugatra költözötteknek állítja, mivelhogy e népek közül különösen a finnek és lappok, szuomi és szabmelács neve e puszták neveire emlékeztet. Nem ismeretlenek a hazai tudományosság előtt az azóta történt bűvárlatok sem, de mint mondtam, még eddig e részben semminemű eredmény nem volt fölmutatható. Mindezek ellenére V. úr tudja, de, nem mondja meg, hogy honnét költöztek, sem azt, hogy mely időben hagyták oda a finn-ugor népek keleti őshazájokat. Ezekből, tudva azt, hogy a török népségeknek a mongoloktól elválása ép oly kevésbé ismeretes, tudva továbbá, hogy a török-tatár nyelvcsoporthoz közelebb áll a mongolhoz, semmint a finn-ugor, továbbá, hogy Dszingiszkhán mongol volt, de a hadserege főleg török-tatár, továbbá, hogy a finn-ugor népek nagyobb része vagy megtelepült vagy félnomádok, a mongolok és török-tatárok pedig kiválólág egész, és csak csekély részben voltak félnomádok: minden elfogulatlan könnyen megítélheti, mennyit ér V. úr fennebbi állítása, hogy a

finn-ugor nép még akkor is együtt élt a mongolokkal, mikor már a török-tatár népek rég elváltak tőlök. Itt a *nyelvtényekkel* való bizonyítást annyival kevesbbé fogadhatjuk el *kétségtelennek*, mert V. úr művében a mongol nyelvben való jártaságának lehetőleg kevés (egyetlen egy szó, a *baghadur*), a finn-ugorban pedig semmi bizonyítékát sem szolgáltatta, pedig ilyesmi oly embernél, a ki *nyelvtényekkel* akar bizonyítani, multhatatlan lett volna. Ez a *nyelvtényekre* a legnagyobb általánosságban való hivatkozás valóban nagyon is furcsa észrevétel egy oly írótól, a ki a húnok és avarok törökségét vitatva, a hazai összehasonlító nyelvészeknek azt veti szemökre, hogy alaptalan állításaik védelmére nem képesek semminemű *földrajzi* vagy *nyelvészeti* bizonyítékokkal síkra szállni. (12. lap.) (Ebben a nyilatkozatban csak az a restelleni való, hogy V. úr művét németek és francziák is olvasván, a kik közül nem mind ismeri a Hunfalvy Páltól irt: *Vogul földet és Magyarország ethnografiáját*, V. úr könyvét olvasva, könnyen hitelt adhatnak neki, s mintegy igazolását fogják benne találni, hogy a hazai tudomány csakugyan oly semmi értékű, mint azt V. úr hirdeti.) Egy ily írótól tehát méltán megvárhattuk volna, hogy *nyelvtényeket* nemcsak emlegetni fog, hanem egyaránt fog szolgáltatni mind ilyeneket, mind földrajzi bizonyítékokat, de ilyesmiről művében altum silentium, ellenkezőleg, a 421. lapon a kétségtelen bizonyosságot »homályos sejtelemre« szállítja le, a 4. 5. 6. 7. lapokon folytatott szószaporító okoskodásaiban pedig önként elismeri, hogy a fennebbi kérdésre nézve a fennmaradt történeti kútforrások alapján eligazodni teljes lehetlenség.

* * *

A 199. és köv. lapon a »magyar« nemzet nevet fejtegetve, a magyar krónikások közül Anonymusra utal, kinek »moger«-je szerinte egészen úgy mint ma is *magyar*-nak hangzott, következőleg a »moger« szerinte csak a szónak rossz átírása, ép úgy mint a görög *Μογαγερ* egy utigur fejedelmének a neve, kit Theophylactus szerint 528-ban választott e nép uralkodójává, szintén egy eredeti *muagyar* magyar mellett szól, ennélfogva minden etymologiai combinatiót, mely az előbbi írásmódon alapszik, még a Hunfalvyét is helytelennek nyilván-

nít. — V. úr azonban az igazságot itt sem találta el, ugyanis a Margit-legendában e szavak: *mager*, *mageroknak*, *magerokat*, *mageri kydál*, *magar ország* nem kevesebb, mint a 11. 14. 16. 34. 65. 68. lapokon tizenegyszer fordulnak elő soha másképpen mint »*mager*«-nek írva, a mihez csak azt kell még tudnunk, hogy e nagyon jó magyarsággal és egészen következetes helyesírással írott legendában a *gy* mély hangú önhangzó előtt szigorú következetességgel mindig *gy*-vel, önhangzó után szintén így *gy*-vel, de már magas hangú önhangzó előtt mindig egyszerű *g*-vel, önhangzók közül az *a* és *á* között nincs különbség téve, de arra sincs példa, hogy helyette *e*-t találánánk, p. o. a 14-ik lapon ezeket találjuk: »Ez zent züznek ev agya vala egy geken. Ezen nyvgozyk vala mageri kyralnak leyanya«; ismét: »gyapyvbol, gyakorta, az ev zerelmes jegeset, gevtrélmerevl« stb. világos jeléül, hogy a hangilleszkedés a *maa* + *ger* szón, mely Hunfalvy P. helyes elemzése szerint összetett szó és annyit tesz mint: honfi, földi, az eszt *maa*-mes u. az, nem hogy a Névtelen idejében, de még a XVI-ik század elején sem uralkodott, a mint hogy nem is uralkodhatott e szón, mert azt minden, anyanyelvében nyelvtanilag jártas magyar tudhatja, hogy a hangilleszkedés az összetett szavakra mindaddig nem terjed ki, míg annak alkatrészei értelme a nép emlékezetéből ki nem halt, vagyis képzővé nem vált. Lássuk ezt példában: a magyar *nő* mint önálló szó is él, de azon kívül mint képző is a *né* alakban. Hogyan ragozzuk a *nő* szót, nem kérdéses, csak a *né* képzőre hozok föl egy-két példát, a milyenek: Szántayné, Szántaynének, nem pedig Szántaynének, de már: Cserepesnének, Földinének és nem Cserepesnének, Földinének; — nem igaz az, hogy helyes volna az, a mit némelyek legújában fölkapnak, hogy a ragot az utolsó szótag magas avagy mélyhangú magánhangzójához alkalmazzák; ugyanis ha a nép nyelvét országszerte megfigyeljük, különbség nélkül azt fogjuk tapasztalni, hogy ha a szóban, legyen az bár 8, 9 szótagból álló, a milyenek a magyarban és finnben egyaránt gyakoriak, csak egyetlen mély hangú magánhangzó találtatik, a rag ehhez alkalmazkodik és mély hangú lesz. — A *sokszerű*, *nagyszerű* ép oly botlások, mint a milyen botlás volt a *szor* képzőből *szor*-zást származtatni.

Vámbéry úr a 226. lapon maga is úgy tudja, hogy nincs török-tatár nyelv, melyben *L* és *R*-rel kezdődő szó találtatnék, »mert ott, a hol idegen nyelvből vétettek át a törökbe, ott vocálist tettek elébök, mert a török nyelvszokásra nézve kiejt-hetetlen hangok. Így péld.: *limun* (czitrom) helyett *ilimun*; *liman* helyett *iliman*; rus (orosz) h. *urusz*; ruze (bőjtölni) h. *uruž*« stb. E nagy bökkenő előtt tehát V. úr is meghajol s elismeri, hogy »ez egyetlen momentum elegendő arra, hogy a magyar hangviszonynak praegnans módon kifejezésre jutott finn-ugor jellemet vindicálhasson,« de csakhamar fölegyenese-dik, és a finn-ugor nyelvek közül a vogul, osztyák és finn, a török nyelvek közül pedig az altái, kirgiz, baškir, oszman és a katexochen török dialectusból, a magyarból egy-egy versszakot közöl annak a bebizonyítására, hogy az elsőben a hangrendi illeszkedés nincs oly szigorúan végrehajtva, mint az utóbbiak-ban. — A mi ez állítás első részét illeti, V. úr nagyon is könnyen akar elsiklani a hangtani nehézség elől, de ne vegye rossz néven, ha e kérdést intézzük hozzá: Hogyan van mégis az, hogy ha a magyar nyelv alapnyelve nem a finn-ugor, hanem a török-tatár, hogy a magyar nyelvben elég ily *L* és *R*-rel kez-dődő szó van, honnan van az, hogy ha ez az elem csakis a finn-ugor és szláv nyelvből jött át a magyarba, mégis a török-tatár eredetű katexochen török magyar nyelvben nem talá-lunk előtte egy *i* avagy *u* magánhangzót, mint a hogy a török nyelv az ily szavakkal elbánni szokott? A mi állításának második részét illeti, erre nézve csak azt válaszolom, hogy hát a törökben is van: *terašmak*, *deftedar*, *faide aine ahibet* stb.; ha ezek közül az utolsó négy idegen kölcsönszó is, az első *terašmak* kétségtelen török szó; a Petrarka-féle kún codexből pedig maga V. úr idézte e részletet a 367. l. »keldi frište ijäzdä, ajti *kutö učigä*,« ilyenek még ezek: *seza*, *bejaz*, *düman*, *fena*, *babajane*, *dostane*, *nekadar*, *kuvretli*, *ateš*, *haravet*, *ekse-rija*, *tašle* (kö vel) stb.; ha olyan nagyon hangilleszkedő a török nyelv, miért nem alakította át mindezeket a hangillesz-ke-dés szabályához képest, a mint a magyar nyelv a *szerencsa* szót, a mint ezt a szót még a XVII-ik században kivétel nélkül így írták és ejtették. A mi a magyar nyelvet illeti, emlékezte-tem V. urat, hogy még a mai magyar nyelvben is van: *beretva*

berena (palánk), *tréfa*, hernyó, hervad; keresztnevek közt a Bernát, Berta, Bertus, Erzsus, Edus, Etelka, Ferkó, Ferus, Gerzson, Menyus, Pelbárt, Petus, Tera, Tercsa, Terus stb.; a székelyeknél: *hezzám* (hozzám h.), nem is említve a *Halotti beszédet*, melyben még a ragok nem követik a szótó mély, avagy magas hangúságát, pedig a magyar nyelv akkor is magyar nyelv volt, csakhogy akkor még a vogulhoz közelebb állott, s így tekintve a dolgot, a minthogy valóban így van, a V. úr idézeteiről bebizonyúl, hogy teljességgel nem bizonyítanak semmit, mert hisz láttuk, hogy kiváltképen magas és mély hangú önhangzók váltakozása mind a magyarban, mind a törökben egyaránt észlelhető, a vogul példából egva (férj), ojkü (asszony), azen (atya) e kategóriába valók; az ápel (ap= kötel, el=vel), az tehát épen olyan, mint midőn a palócz *bottal* h. »botvel«-t mond, — a *tüll'atit* hibásan van közölve *tüll'äht* helyett; az osztyák idézetben egyetlen szó a *pahlep* olyan, melyben mély és magas hangú önhangzó van, és itt az *ep* képző ugyanaz, a mi a magyar *ú*, mely régebben *v*, még régebben *p* kell hogy volt legyen. A finn idézetben váltakoznak ugyan a szótóban mély és magas hangú önhangzók, de a ragok mindig rideg következetességgel követik a szótó természetét.

A mit alább említ, hogy olyan szavakat, mint a mordvin: *krandas*, *t'ran*, *pran*, *klünč* stb. a török vagy magyar nem tud kimondani, erre csak annyit, hogy igaz, hogy eredetileg a magyar nyelv ilyeneket a hangutánzó *ptrüszentés*, *ptrücsök* kivételével, melyeket csak a nyelvújítás idomított *tüszentés* és *tücsök*-ké, csakugyan nem ismert, ma azonban széltíre használjuk a strázsa, tréfa, trágya, trombita szavakat, a *dacz* szó is új, melyet még ezelőtt 40 évvel csak *truocz* alakban ismerünk és használtunk széltére, a török azonban mindig ki tudta mondani a *bre gyaur*-t, *brakmak*-ot stb.

* * *

Midőn a török-tatár nyelvek nyújtotta fölvilágosítások az ő saját fölfogása szerint is megtagadják a szolgálatot, ilyenkor a latin közmondáshoz folyamodik: *compelle intrare* s ilyenkor aztán ha török szó nincs, legott jó az arab szó is. Műve

37-ik és 222-ik ll. az eredeti jellegéből perzsa és arab kölcsönzések folytán kiforgatott oszmán-török nyelvet a nyelvkinész tanulmányozására más török-tatár nyelvekhez képest a lehető legrosszabb kútforrásnak, s a tanulmányához tartozó működésre csekély fontosságúnak nyilvánítja, hanem midőn a *Sarkel* és *Sabakula* neveket kell kimagyaráznia, akkor aztán a khazar nyelv is csak olyan arabos, mint az oszmán-török. Az elsőre nézve a 83. l. így szól: »Nagyobb lett a zavar, midőn Frälm kiadta Ibn Fozlan szövegét, és mert ez utóbbi azt állítja, hogy a khazarok nyelve a török és perzsa nyelvtől különbözik és hogy a khazarok éppen nem hasonlók a törökökhöz, a vita csakhamar kedveltté lett és a divatossá vált finn-ugor elmélet javára fordult és az egyetlen egy Porphyrogenitusnál megőrzött *Sarkel* szó, mely egy városnak a neve, és ὁ ἑσπερίων ὀχυρὸν vagy λευκὸν ὄρημα=fehér várat jelent, elégséges volt arra, hogy a finn-ugorság zászlaját fennlobogtassák. Eltekintve attól, hogy a Porphyrogenitusnál előforduló sarkelt ép oly helyesen magyarázhatjuk a török *sara*=tisza, világos . . . és az arab nyelvből kölcsönvett *kila*=vár szavakból, nem értjük, mikép lehetett még szó a khazarok finn-ugor voltáról.« Ime most már az állítólag török khazar nyelvet arabbal csak oly vegyesnek föltételezi, mint az összehasonlító nyelvészeti működésre szerinte legrosszabb kútforrást képező oszmánlit. V. úr nem érti, mikép lehetett még szó a khazarok finn-ugor voltáról? hát csak úgy, hogy mint Hunfalvy P. helyesen jegyzi meg *Ethnographiájá* 394. l. a *sarkel* az egyetlen megmaradt kozár szó fejér (sar sor) házat (kel kil) jelent nemcsak a vogul, hanem csuvas nyelven is, a *fejér és fekete kozár* elnevezés pedig azt mutatja, hogy a khazarok különböző nemzetiségűek voltak. Így tudja ezt maga V. úr könyve 88-ik lapján, a hol is így szól: »Mindenek előtt az iránt kellene bizonyosságot szereznünk, vajjon a kabarok a kazaroznak politikai vagy nemzeti részét képezték-e, mert kétséget nem szenved, hogy a khazarok hatalmas birodalma sok velök rokon, de nem azonos elemekből állott,« vagyis nem voltak mindnyájan törökök. Mi szükség tehát itt az arab *kila* szóhoz folyamodni, még bajosabb érteni. Éppen így vagyunk a *Sabakula* szóval, melyre nézve ezeket mondja: »egy Káma melletti hely neve, valószí-

nüleg *Sabah kala* — reggeli vár, vagy *Sefa kala* — örömvár helyett áll, de mindenesetre compositum, melynek utolsó része az arab *kala* (vár, erősség) szóval azonos.« A khazarok állítólagos töröksége tehát ezuttal is csak oly arabos, mint akár az oszmanli.

* * *

A 252-ik lapon erősen bizonyozván a mellett, hogy »a magyar szókincsnek *körülbelül* kétharmada szoros összeköttetésben áll a török szókincsel, s annak segélyével lehet azt etymologice elemezni és fölvilágosítani; e szerint félreismerhetetlenül azt bizonyítja, hogy a magyar szókincs közelebbi és nagyobb rokonságban van a török-tatár, mint a finn-ugor szókincsel.« Erre nézve V. úrnak immár mások eléggé megfelelték, én azoknak czáfolataikhoz csak annyit adok, hogy a nyelvünkben létező török elem egy született törökre nézve körülbelül ugyanoly érdekléssel bírhat, mint a milyennel bír az angol nyelvben létező latin és normán franczia elem egy született francziára; a magyar nyelvészre pedig, mint egy született angolra. Mind a mellett bátoriskodom én is, V. úr saját szavaival élve, kérdezni, hogy »lehetne-e például az angol nyelvet olyannak jellemezni, mely nem a germán, hanem a román nyelvcsoporthoz tartozik.« Azután így folytatja: »de hogy rövidlátósággal ne vádoltassunk, kiemeljük, hogy ez észrevételeink egyelőre inkább a rokonság *quantitativ, mint qualitativ* fokára vonatkoznak. Erre nézve nem akarunk előre végérvényes ítéletet mondani, mert azon szavak, melyek az *emberi test részeit nevezik* meg, és a melyek a *primitív életmódra vonatkozó fogalmakat jelölik*, (a számnevek, a számnevek!) eredetükre nézve úgyszólván csaknem egyenlő mértékben vannak megoszolva a török-tatár és finn-ugor nyelvcsoporthoz... a magyar és török-tatár szókincs nagyobb és intenzívebb rokonságára vonatkozó észrevételeinkre visszatérve, nem mulaszt-hatjuk el különösen megjegyezni, hogy ilyenemű fölvételre a magyar finn-ugor szó-egyeztetések *negatív* eredménye által legjobban följogosítva érezzük magunkat.« Különös logika, előbb azt mondta, hogy a testrészeket és primitív fogalmakat jegyző szavak egyaránt meg vannak oszolva a két nyelvcsoporthoz (a

mi egyébiránt nem áll), most meg már a magyar és török szó-
kines nagyobb és intensívebb rokonságáról és a magyar finn-
ugor egyezések negatív crednénységéről beszél egyszerre s ugyan-
egy füst alatt.

* * *

V. úr műve 411-ik lapján azt is akarja tudni, hogy a
*magyar-török népek mindig győzők, a finn-ugorok pedig legyő-
zött nép voltak*, de ebbeli tudomásának urát adni nem tudja.
Pray e részben egészen másképen gondolkozott; ugyanis *Dis-
sertatiói* I-ben a 12. lapon így szól: »Bizonyos, hogy a góthok
előtt a finnek viselt dolgaik hírével tündököltek, később azon-
ban legnagyobb részt legyőzettek s mint fegyvertársak együtt
szerepeltek.« De hát ezt Pray a góthokról mondja, nem pedig
a nomád török-tatárokról, s valóban a történelem nem is emlék-
szik arról egész Eteléig, hogy a góth és finn népeket valaha
akár török-tatár, akár egyéb népek háborgatták volna. Az ugor
népeket igen is háborgathatták, a mint hogy háborgatták is;
de hogy minő sikerrel, azt épen imént említém, hogy győze-
lemről alig lehetett szó. Egyébiránt V. úrnak fennebbi szavai-
val furesza ellentétet képeznek ugyancsak V. úrnak a 21. lapon
olvasható következő szavai: »Mindenesetre kétségen kívül áll,
hogy azon idők hatalmas néptorlódásaiban a finn-ugor nép-
törzsek egyes töredékei a törökök compact tömegeibe itt-ott
betörttek, és új alapjában véve rokon ethnikai viszonyokat hoz-
tak létre.« Semmi esetre sem lehettek tehát mégis oly hamvába
halt léhűtő népség, mint a minőnek V. úr fentebb a végső meg-
vetéssel hirdette volt.

Mily hősiességet fejtett ki az eszt nép a maga elnyomói
ellen, arra nézve utasítom a t. osztályt a Hunfaly P. írta:
Utazás a Balti-tenger vidékein cz. mű I. köt. 311. 326. lapjain
olvasható igen-igen érdekes részletre, melyből az olvasó egé-
szén más képet szerez magának, mint a milyent a V. úr kiseb-
bítő sorai tartalmaznak.

Épen így vagyunk a finnekkel is, a kikről a reforma-
tio érdekében vívott harczok idejéből fennmaradt tudósítások
önként elismerik, hogy azok a nagy svéd királyok, a kik a
reformatiót Európának megvédették, sikereiket főleg finn kato-

náik hősiességének köszönhetik. — Általában igen nagy hiba az, ha a tudós valamely nép jelenlegi állapotából akar annak multjára következtetni.

Kinek jutna eszébe a mai lappokról föltenni, hogy ez az elzüllött, elcsenevészett néptöredék valamikor képes volt hazája védelmében erélyes és sikeres ellentállást fejteni ki? És a dolog mégis így volt, — Pray György a maga, többször említett művében (*Dissert.* III. 54. l.) Buraeus Joannes következő helyét idézi: »Nagy Ladulaus idejében még a lappok magok urai valának, és mivel ő nem bírta őket a maga koronájának alávetni: kihirdetteté, hogy a ki vállalkoznék azoknak svéd korona alá hajtására, annak őket tulajdoni joggal fogná adományozni. A Birkarlok erre kedvet kapván, barátság színe alatt ellátogattak a lappokhoz, s bizonyos meghatározott napokon barátságos társalgást kezdenek velök. E közben hirtelen megrohanák őket, sokakat legyilkolának, a többieket pedig egész az Északi tengerig hatalmuk alá hajták.« A király azután csakugyan ki is adta az adománylevelet. — A svédek tehát szint azonkép, mint az esteket meghódított német Albert püspök és kardos vitéz társai, a nemzetjog nyilvánosság lábbal tapodásával, csalárdsággal, fuffanggal tudták csak a lappokat legyőzni. Ez alkalmat szolgáltatott Praynak azon gyanuja kifejezésére, hogy a magyarok IV. Béla és fia V. István idejében még a finneket és lappokat mint rokon népeket jól ismerték, s az utóbbi által Svédország ellen intézett hadjáratuak oly roppant távolságra semmi más, mint egyenesen a lappságnak hozandó segélynyújtás lett volna a célja. (*Diss.* II. p. 55.) Annyi bizonyos, hogy az idő összeesik.

A baškirokról, egy velünk egy test és vért képező népről alább szólok bővebben, itt csak röviden említvén meg rólok, hogy a baškirok ma tisztán török-tatár nép, a mi azonban régibb időkben csak részben lehetett így, mert eredetére nézve ez is finn-ugor és török-tatár elemekből alakult vegyes nép, Dšingiz khán győztes hadserege előtt meghódolva, a hódítóknak elibe ment, s letette a fegyvert, ugyanezt tette később Rettenetes Iván orosz czár hadseregével szemben is, bizonyára nem gyávaságból, hanem a hazájához való szeretetes és öntudatos ragaszkodásból s a körülmények bámulatosan ildomos

mérlegeléséből, mert mindkét hódító mint kiválólag hősies vitéz nép meghódolására oly nagy súlyt fektetett, hogy egész szabadságát érintetlenül hagyta s határozott nagyrabecsülést mutatott irányában, ellenben a végsőig ellentálló dúsgazdag ugor népeket: bolgárokat, permieket Dšingiz khán irtalom nélkül ölette, vágatta, kardra hányatta, annyira, hogy hazájok ennek következtében elnéptelenedett, s a megmaradott csekély része azóta sem tudott többé magához jönni s ma már csak föredékei vannak meg az egykori hatalmas permieknek, a bolgároknak pedig maradékait sem tudják a történettudósok ma már fölfedezni, kivált azok, a kik őket kizárólag török-tatár volt népnek tartják.

* * *

Sokszor a legnyilvánosabban szóló ellenmondásokba esik, a nélkül, hogy gyanítaná. Így a cseremiszekről szólva, ezt mondja: »A cseremiszeknek, a Volga balpartján, Kazántól Vjatkáig (magyarúl Vitka) elterülő egy negyed milliónyi népnek nyelve hangtanában egy részről az ugor nyelv praegnansabb kifejezését nyilvánítja, de másrésről a grammatikája oly gazdag tiszta török formákban, s főleg szókincese annyira meg van terhelve tiszta török szavakkal, hogy mi *Budenznek cseremiszt tanulmányaiban* e formák s e szavak közül csuvas eredetéről vallott nézetét nem fogadhatjuk el föltétlenül.« V. úrnak e szavaiból azt látjuk, hogy ő a cseremiszt nyelvet, mely nemcsak tömördek török-tatár szót, hanem nyelvtani alakokat vett át a maga nyelvébe, ennek ellenére is, finn-ugor nyelvnek, még pedig »vegyüléki (felemás) jellemére nézve a magyarhoz feltűnőleg hasonlónak« tartja, és mégis csodák csodája, a 272-dik lapon ugyancsak a cseremiszt nyelvről ezeket mondja: »Hogya a magyarok physicuma olyan félreismerhetetlen nyomait viselné a finn-ugor typusnak, mint a cseremiszeké (persze 1000 év múlva a Pannoniában talált árja népekkel való teljes vérbeli elvegyülés után!), kikről jogosan állítja Rittich, hogy a déli finn és észak-török határvidék közt mesgyét képeznek: akkor a nyelvészeti problémát könnyebben meg lehetne oldani. A magyar nyelvtől azonban e tekintetben semmi eldöntő itéletet nem lehet várni,« vagyis V. úr a cseremiszeket a magyaroknál hasonlíthatatlanul eltörökösödöttebb nyelvök

daczára sem tartja török-tatár népnek, s ezt helyesen cselekszi, mert a csálthatatlan próbakövet itt is a számnevek képezik, ezek pedig nem török, hanem finn-ugor számnevek, mint nálunk is, ellenben a magyart, szűzi tisztaságában megőrzött ugor nyelvtana daczára, melyben török alakátvételeknek nyoma teljességgel nem találtatik, könnyen érthető okokból megteszi török-tatár népnek.

A 269-ik lap bekezdésétől kezdve a magyar kiadásban egy nevezetes, nem annyira sajtóhiba, mint fordítói hiba van: azt mondja ugyanis, hogy: »ott, a hol valamely nyelv vegyülési jelleme ilyen intenzív, tehát meglepő természetű, ott az alaprész pontos meghatározása, a nyelvállomány egyes részeinek helyes származtatása, valamint a szigorúbb hová sorozás mindig nehézséggel jár. A *magyarban és cseremiszen* lévő török alaktan és szókincs kölcsönös összehasonlításánál azonnal kitűnik, hogy az előbbi vegyülék-nyelvben a török nyelvanyag idegenszerűnek, sőt újabb kölcsönzésnek mutatkozik, míg az utóbbiban nem csupán ősi valódi formái által tűnik ki, hanem sok esetben eredetiségét is megőrizte, mely a turkologia tanulmányára nézve a legnagyobb jelentőségű, mert a magyar nyelv ismerete nélkül a törököt épen nem lehet alaposan fölvilágosítani.« Jó sokáig nem valék képes az így támadott értelmetlenségre nézve eligazodni, míg aztán a német, mint látszik, hiteles szöveget megszerezve, meg nem győződtem, hogy a szöveg e két szava: »a magyarban és cseremiszen« a magyar kiadásban föl van cserélve, úgy hogy így kellett volna lenni: »a cseremiszen és magyarban,« de így is sajátságos ellenmondásba keveredik önmagával; ugyanis a 268-ik lapon még azt mondja, hogy a cseremiszen nyelv grammatikája »igen gazdag tiszta török formákban, s szókincse is túl van terhelve tiszta török szavakkal,« itt meg már azt állítja, hogy »benne a török nyelvanyag idegenszerűnek, sőt újabb kölcsönzésnek mutatkozik,« a nyelvtani alakokról pedig ez úttal hallgat, — »ellenben a magyarban nem csupán ősi valódi formái által tűnik ki, hanem sok esetben eredetiségét is megőrizte.« No már, hogy egy oly nyelvben, melynek grammatikája igen gazdag tiszta török formákban — mert hát ez dönt — hogyan mutatkozhatik a nyelvanyag idegenszerűnek, sőt újabb kölcsön-

zésnek,« ezt V. úron kívül alig fogja más, nyelvészettel komolyan foglalkozó ember megérteni. Ily nevezetes átalakulás rövid idő alatt nem, hanem csakis sok század eltelte alatt történhetik meg, mert itt nem egyik népnek a másikba való-beolvadásáról van szó, mint a dunai bolgároknál, hanem idegen elemeknek s alakoknak egyik nép nyelvéből a másikéba lassankint való részleges átviteléről, a mi csak huzamos idő lefolyta alatt eshetik meg; újabb időben pedig az már csak azért sem történhetett, mert a török-tatárság ama vidékeken ma a multhoz képest annyira gyéren van képviselve, hogy ez magának V. úrnak is föltűnt. Ugyanis műve 114 – 115. lapján azt mondja: »Az elmúlt évezred utolsó és a mostaninak első századaiban Oroszország déli részein határozottan a török elem volt túlsúlyban, míg egy pillantás a mai déli Oroszország ethnographiai térképére, szétszaggatottnak, széttépettnnek és széjjelhánytnak tünteti föl a törökséget.« Ismét: »Hová tűnt el a khazarok hatalmas népe, mert Hunfalvyval ellentétben a Gura Sviaga és a Volga közt lakó, alig félmilliónyi csuvasokat nem khazaroknak, hanem a volgamelléki bolgárok maradékának tekintjük, mivé lettek a török eredetű berendinek és végre mivé az ugor származású mériek, kikben némelyek a cseremiszek elődjait fölfedezhetni vélik?« A cseremiszen találtató törökség tehát nem újabb, hanem ugyanazon rég eltűnt korból való, midőn magyarok, baškírok, cseremiszek, csuvasok, mordvaiak, votjákok a hatalmas, de akkor sem túlságosan számos bolgárok és khazarok fenhatósága alatt, részint együtt, részint egymás tözsomszédságában éltek, s a hegemoniát képező két török-tatár nép erős ráhatásának mind e népek, kivétel nélkül, ennek viselik magokon a nyomát.

Mit tartsunk a valamely nyelvben, mint ezt a magyarról állítja, változatlanul fenmaradt idegen alakokról és szavakról? Erre nézve csak annyit, hogy: nem nyelvész az, a ki nem tudja, hogy az idegen szavakat valamely nyelvben főleg arról lehet megismerni, hogy a nyelvben, melybe átvétetnek, simulni, annak hangtani törvényeihez alkalmazkodni teljesen képtelenek, hanem abban úgyszólván holt tetemet, kövületet képeznek, és így a magyarban találtató régi alakú török szók, V. úrnak nem mellette, hanem ellene bizonyítanak.

Mi hasznát vehetik a törökök a magyar nyelvnek a magokénak megvilágítására? el sem tudom gondolni, mert a török nyelv, mint Müller Miksa mondja a Steiner Zsigmond fordításában magyarul is megjelent: *Fölolvasásaiban a nyelvtudományról*: »egyike azoknak, melyek lehető legjobban föl vannak világosítva.« »A török nyelvtanban — mondja M. M. — tökéletesen átlátszó szerkezetű nyelv van előttünk, olyan nyelv, melynek belső szervezetét átláthatjuk, mintha kristály méhkasban megfigyelnök a sejtek épülését. Egy jeles orientalista azt mondta: Szinte azt képzelhetnők, hogy a török nyelv valami kitűnő tudós társaság tanácskozásainak eredménye; de ilyen társaság nem tudta volna kiokoskodni azt, a mit megteremtett az emberi szellem, magára hagyva Tatárország pusztáin, s csak benne született törvényektől vezetve, vagy valami ösztönszerű hatalomtól, mely ép oly csodálatos, mint bármely más erő a természet birodalmában.« Itt tehát nincs már mit fölvilágosítani. A mi pedig a szókincset illeti, ez egészen másodrendű dolog, és a magyar nyelv eredete kérdésében annyival kevesebbet nyomhat, mert e kérdést a tudomány immár végérvényesen eldöntötte, s e részben a most említett világhírű tudós nyelvész is hallatta ugyancsak a most említettem mű 304. s következő lapjain a maga nagybecsű szavazatát.

* * *

V. úr, műve 248. és 644. ll. a szerinte sem a finn-ugor, sem török-tatár nyelvcsoporthoz szavaihoz nem hasonló és így mindenképp hibásan egyeztetett szavak között, Budenznek a magyar »kiván« szót a finn »kaipaa«-val = sentio aliquid deesse való egyeztetését hibáztatván, így szól: »de hogy oly kitűnő tudós, mint Budenz, hogyan tudott annyira tévedni, hogy pl. a magyar *kiván* szót a finn *kaipaa*-val egyeztesse, mert *fölvétele szerint: hívjuk magunkhoz, a mit kívánunk, vagy a mi hiányzik, s hogy ennélfogva a kívánni, hívni és érezni között fogalmi rokonság van: az mi előttünk egészen megfoghatatlan.*« Erre én az igazság érdekében csak azt jegyzem meg V. úr ellenében, hogy a latin *desiderare* annyit tesz, mint kívánni, óhajtani és mégis ugyancsak a latinban a *hiányzás* kifejezésére is szöltre használják; így például egy nagy ütkö-

zetet leírva s szenvedett veszteségekről szólva azt mondják: »multi desiderabantur« = sokan hiányoztak. Mi magyarok azt mondjuk: »Mit akar ön?« a török »ne istersynyz?« a német pedig »was wünschen Sie?« ha pedig a török az időt kérdi: »sahat kacsda dyr?« hány óra, kaphat ilyen feleletet: »sahat jedije bir csejrek ister,« vagyis e helyett: három negyed hétre, »hét órához egy negyed *akar*« vagyis *kivántatík*, németül: »es *fehlt* (hiányzik) ein Viertel auf Sieben.« Ezekből V. úr meggyőződhetik, hogy Budenz csakugyan jó úton járt, midőn a hiányzás érzését a kívánnással közel rokon fogalomnak vette.

* * *

A mit a 291. lapon a *disznó* szóról mond, hogy a »vad« (disznó) perzsa eredetű, és pedig a nyelv régibb korából, ám-
bár másrésről annak lehetősége sincs kizárva, hogy a régi magyaroknak e fogalom számára külön kifejezésök volt; a do-
log így áll: régi szakácskönyvekben még a XVII-ik században is a vaddisznót egészen úgy mint a finneknél, metsän-siika =
erdei disznónak hívták, a hol csak azt szükséges még tudni, hogy a finnek a »metsän« = erdei szót használják a »vad« fogalmára. Perzsa szó-e a »kan,« arról nem vitatkozom, hogy a »disznó« szót helyesen egyeztetni a cseremisiz »sisna«-val, az ellen sincs észrevételem, hanem már azon nézetét, hogy a Lip-
pay János: *Pozsonyi kert*. Pozsony, 1664. 8. előforduló »*dama-sz*« szót újabb oszmán-török befolyásnak, illetőleg kölcsön-
zésnek kellene tulajdonítanunk, miről, mint mondja: »alig lehet kételkedni, hogy a magyarok a disznó, mint hasznos házi állat tenyésztésével csak később az ugor elemekkel való össze-
keveredések után ismerkedtek meg, és hogy ez állat, ősi mű-
veltségök korában ép oly kevésbé tartozott házi állataikhoz, mint a török népekéihez, melyek ez állat tenyésztésével még az izlámot megelőző korban sem foglalkoztak, a mint ezt sejteti Herodot is Skythia leírásában (IV. 63.), mikor azt mondja, hogy a skythák disznókat nem áldoznak, és azok tenyésztésével nem foglalkoznak,« nem fogadhatom el.

Kényes ponthoz ért itt V. úr; ugyanis ő makacsul ragaszkodik abbeli megrögzött eszméjéhez, hogy a magyarok = törökök, azok pedig, legalább jelenleg, mióta az izlámot követik,

disznóhússal nem élnek; előrántja tehát Herodotot, a ki a szkythák alatt minden ural-altáji népet egybefoglalva értett, s az idézett helye se többet, se kevesebbet nem jelent, mint azt. hogy barang (nomád) népek ily állat tartását, azon egyszerű okból, mert szemes takarmánnyal él, a mi a nomádnak nincs, kényelmesnek nem találván, se nem áldoztak, se nem tartottak ilyeneket, de hogy disznóhússal, ha szerét ejthették, nem éltek volna. azt belőle kiolvasni nem lehet. Igen, de ma nagyon is él a magyar nép a disznóhússal, s úgyszólván nemzeti eledelt képez, kisüti tehát, hogy újabb oszmán befolyás következménye azon időkből, midőn a magyarok ugor elemekkel összekeveredtek, s így tanulták el tőlök. Mondhatom, csinos egy kis anachronismus, igazi filius ante patrem. Lássuk most, vehették-e az oszmánliktól? nem, mert a) az árpádházbeli királyoknak már voltak sertésnyájaik és messze terjedő erdőkben makkoltatásaik; b) másképen ölik a disznót a magyarok, másképen az európai népek, a honnan világos, hogy ez még az ősi hazából származó öröklött szokás. Hogyan ölik a finnek és a többi északi rokon népek a disznót, s különösen hogyan tagolják föl, kíváncs voltam tudni, mert az ily ethnologiai apróságok sokszor nevezetes fölvilágosításokat képesek szolgáltatni az ily kérdésekkel foglalkozónak, de hát szerencsétlenségemre nem tudom, de azt tudom, hogy ős időktől fogva ők is perzselik, s erre a finn műszó »korvennan-taa« (perzselni). Fennebb látók azt is, hogy a régi magyarok a vad disznót *erdei disznónak*, vagy egyszerűen »*erdei*«-nek hívták, szerettek rá vadászni, s fogaikat ezüstbe foglalva kösöntyűnek használták, a mint ilyet magam is láttam, és ily agyarakat a régi finn-ugor népek pogány temetőiben gyakran találunk. A kifejezés tehát a disznóölésre nálunk is ugyanaz, mint a finnekénél a »*metsän siika*« és a »*korvennan-taa*«; ¹⁾ c) az oszmánli török

¹⁾ A disznót finnül »siika«-nak hívják, a finn szó mint önálló nem él a magyarban, hanem a disznót »czika« szóval szokták hívogatni, a mi a finn »siika«-val nyilván ugyanaz, s ez lehetett ama régi szó, melylyel legrégebbi ősidőkben élnek a magyarok, mint ennek lehetőségét V. úr is megengedi. — Épen így hívják finnül a macskát »kissa«-nak; ez a szó sincs meg a magyarban, de a macskát »cziczá«-nak szoktuk hívogatni, a mi szintűgy egy a finn kissá«-val, mint a »czika« a »siika«-val. A »kissa«-

mint mizülman nem él vele, élt-e régentén, az izlam elfogadása előtt, azt én ép oly kevésbé tudhatom, mint V. úr. Az oszmánoktól tehát nem vehették, hanem hogy az őshazában közös szokást kellett e részben követniök a török-tatár népekkel, ez az ugyancsak V. úr által említett magyar *emse*, *csürhe*, *malacz* szónak a török megfelelő szók egyezéséből kétségtelen. Hogy pedig e szokás ősidőktől való még, az a cseremisiz *šisna*-nak a magyar *dísznó* szóval való egyezéséből világos.

* * *

Az »úr« szóra nézve így szól: »*Ur* vagy *our* a dunai bolgároknál előbbi uraiktól rájuk maradt szó úr, *parancsoló* jelentéssel, mely értelemben mi magyarok is használjuk. Az *úr* szót Miklosich, Roesler és Hunfalvy ugor eredetűnek tartják, s ez utóbbi az osztják »*our*« = úr szóval egyezteti. Ez analogia ellen nem akarunk semmi kifogást tenni, csak azt jegyezzük meg, hogy a kérdéses szót könnyebben lehet azonosítani a török »*our*« = védelem, védelmezővel. V. ö. oszm. Allah *our* *ola* = Isten legyen oltalmazó.« Ez ellen nekem azon észrevételem van, hogy az »*our*« elvont fogalmat jelent s az *úr* és oltalmazó között bizony nagy távolság s vajmi sokszor ellentét van. Ime most jó az elvont fogalomra szolgáló szó is, egy konkrét fogalomra. Én magam részéről leginkább egyezőnek találom az *úr* szót a finn »*uros*« szóval, melylyel szokták a finn nők férjeiket szólítani, egészen úgy, mint még maig is a magyar nép »urohoni = uram. A dolog magyarázatát az képezi, hogy ősidőkben a két rokon népnél a felnőtt hajadonok »eladók« voltak, s a férj, a ki megvette, nejének »*urává*« lett, ma azonban a finnek az »úr« fogalomra germán »*herra*« szót használják, az »*uros*« pedig csak férfit jelent. Mindezek-

ból lett a finnben a »*kisa*« = cziczázás, mint a »*cziczázás*« a »*cziczá*«-ból. Sajátságos, hogy a macskát a német »*kacz*«-czal, vagy »*sicz-kacz*«-czal kergetjük, gyermekek pedig, egyik a másik elől elrejtőzve, s a lebben levő hirtelen előugorva, a feléje jövőt a török »*bak*« — ide nézz, szóval ijesztgeti. Ilyen ijesztő szó még a magyarban a »*hamu*, megeszlek,« a »*hamu*« szó szintén nem él a magyarban, de a finnben ott van a »*hammas*« = fog szó. A törökből van még kölcsönözve a jókedv kifejezésére szolgáló szó a »*sadá*« = öröm, melylyel szereti a magyar nép a szöveg nélküli dalolást kezdeni.

ről a *Nyelvtudományi közlemények* VI. köt. I. füzetében olvasható *Észjárati találkozások a magyar és finn nyelvben* cz. dolgozatomban bővebben értekeztem, elmondván a többek közt azt is, hogy a Kalevalában a »nemes« szóra, a mit ma a finnek a germán »aatellinen«-nel tesznek ki, a magyar fogalomnak egészen megfelelő saját szavak volt.

* * *

V. úr műve 209-ik lapján azt mondja, hogy: »A mint a száraz föld belsejében lakó emberből csak ritkán válik jó hajós, valamint a síkság lakója nem igen alkalmas a hegymászásra, ép oly kevésbé nőhet ki magát a finn-ugor származású ember sajátos életmódjával harczossá és világhódítóvá. A történetben legalább nem lelünk ily saltust in natura, ép azért kellett a Pannoniát meghódító magyarok zömének egy nomád törzshöz tartoznia«; de már a 8-ik lapon maga is megengedi, hogy átmenet a kóbor életmódból a véglegesen letelepedetthez igenis lehetséges, ugyanis így szól: »Ha Herodot adatait közelebbről szemügyre vesszük, azt fogjuk találni, hogy a történetírás atyja, úgy a mint a skythákat rajzolja, vagy teljes vagy fél nomádokról beszél, a mi a dolog természetében is rejlik, mert az átmenet a kóbor életmódtól a végleges letelepedéshez, mindenkor részint az illető nemzetek egyéniségétől, részint történeti eseményektől függött.« Ez aztán csinos kis ellenmondás önmagának, ha összehasonlítjuk ezt a fennebbi tagadásával. Ez nem minden, hanem mint ezt e dolgozatban máshol kifejtém, V. úr több helyen önmaga is úgy tudja művében, hogy a magyar nemzettestben csakis az intézők lehettek törökök, a jóval nagyobb rész pedig finn-ugor volt, úgyde a honfoglalásban csak úgy részt vettek, mint a jóval csekélyebb török elem és így mégis harczias népnek kellett tehát nekik is lenni egész azon időtől fogva, midőn a két rokon nép egymással végképen egyesült, vagyis egygyé lett.

* * *

V. úr a magyar szókincs vegyes természetéből indulva ki, valamint a magyar nemzetet magát, úgy a nyelvet is keverék-felemásnak tartja. Ezt a nyelvre nézve egyszerűen ki is

mondja (Mischsprache), a nemzetre nézve elhallgatja. Mi a nyelvet illeti, erre nézve szükségesnek látom megjegyezni, hogy történhetnek népek genetikai egybeolvadásai, de ez a nyelvet teljességgel nem érinti. Ilyenkor csak két eset lehetséges, vagy teljes beolvadás, vagy magának az alapnyelvnek épségben maradása mellett egy csomó idegen kölcsönszó fölvétele, s csakugyan olyan vegyüléknyelvet, felemást, mint V. úr gondol, az európai összehasonlító nyelvészet nem ismer, a mint erről V. úr a bécsi *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien* cz. folyóirat 1883. évi XII. kötetében egy nyelvészeti tekintély Müller Fridrichtől való s a V. úr szóban forgó művét bíráló cikkéből eléggé meggyőződhetik, hol e kitünő tudós a felemás nyelv (Mischsprache) lehetetlenségét erősen hangsúlyozva olyas valamihez hasonlítja, mintha valakiről azt állítanák, hogy ugyanazon egy embernek két vérszerinti édes atya volt, osztozik vele a felemás nyelv lehetetlenségére nézve V. úrnak egyik kétségtelenül nagy tisztelője, az éles eszű Marczali Henrik, a ki a *Budapesti Szemle* 1883. évi márcziusi füzetében a felemás nyelvet szintén határozottan tagadta. — A szókincs vegyes voltát magam is csakúgy elismerem, mint a hazai nyelvészek kivétel nélkül, de magának a magyar nyelvnek felemás, abajdócz, avagy szépítve a dolgot, vegyülék-nyelvi mivoltát én is a lehetetlenségek sorába tartozónak állítom. Hiszen szláv szó is csak annyi van a magyarban, mint akár török-tatár, azért még sem jut eszébe senkinek a magyar nyelvet szlávnak tartani.

Mi a magyar népnek genetikai egybeolvadását illeti a szomszéd török elemekkel, itt még csak az a kérdés foroghat fenn, megtörtént-e már a honfoglalást előzőleg az amalgamizálódás? mert ha igen, a mi nem lehet kérdés tárgya: hasztalan minden további okoskodás, lényegesen más lévén az így alakult magyar nemzet, mint akár a finn-ugor, akár a török-tatár; osztozhatott mindkettőnek erényeiben, hibáiban, de fejlődhettek ki újak is, a minthogy a dolog csakugyan így is van. Így a magyar nemzet harcziasága határozottan török, de már a hazájához viseltető rajongó hazaszeretete, ragaszkodása s az ez által föltételezett államalkotó képesség tisztán finn-ugor erény.

Mindez megtörténhetett, a minthogy tényleg így történt, a nélkül, hogy ez a nyelvet magát belső szerkezetében megtámadta volna, mely alakzatát tekintve, maig is tisztán ugor s a török ráhatást csakis a benne találtató jó csomó török-tatár szavak bizonyítják, vagyis a két lehetőség közül az utóbbi állott elő.

IV.

V. úr könyve 210-ik lapján olvasható egyaránt igazságtalan, mint kiméletlen nyilatkozatáról, hogy »az ő theoriája« csak azért nem örvendett eddig nagyobb keletnek, mert . . . az ellenfél kritikusan oly fegyverekkel jelentek meg a tudományos vita terén, melyeknek anyagát hiányos vizsgálat folytán félreismerték, hasznavehetőségét túlbecsülték.« immár fennebb is emlékezzék, sajnálatomat fejezván ki azon, hogy V. úr nem igyekezett a fegyverekkel kissé mélyebben megismerkedni. Lássuk tehát, mik és milyenek voltak a fegyverek? Felelet: szigorúan fegyelmezett s tudományosan bírálatos bűvárlata minden hozzáférhető anyagnak a rokon nyelvek szókinszének terén, nem feledvén ki innen mint távolabbi rokont a török-tatárt sem; az így megrostált szókinsznek finn-ugor és török-tatárra való szétválasztása; az utóbbiakra nézve ama török tájnyelvek, melyből a magyarba minden valószínűség szerint átszármazott, kimutatása; az ugor alaktannak a magyarral való egyeztetése után, kivált a vogul, osztják és mordvinnak egészen egyenlő ösvényen haladó szerkezetének fölismerése s egyezésének megállapítása; végre bebizonyítása annak, hogy a magyar nyelv oly vegyes szókinszű, de azért nem abajdóc nyelv, melynek alaktana tisztán finn-ugor, a szókinsze pedig a legkezdetleges tárgyakra, a milyenek a számnevek, testrészek, természeti functiók, stb. első sorban finn-ugor, de a melyben fölismerhető nyomai vannak egy régi, ősidőkben a török-tatárral s valószínűleg a többi ural-altáji főnyelvcsoporthoz is közös ősnyelvnek. Erről alig kételkedhetik oly ember, a ki tudja, hogy ily ősnyelvi maradványok, melyek a törökkel egyeznek, nem csupán a magyarban, hanem mint Hunfalvy P. kimutatta, a finn nyelvben is találatnak; a kezdetleges műveltségi tárgyakra pedig ugyanaz részint finn-ugor szavakból, részint török-

tatár és szláv eredetű kölcsönszókából áll. E vegyüléki viszony megállapítására nézve más vegyes nyelvkincsű nyelvekkel való egybevetéseket tudtomra senki sem tett, azon egyszerű okból, mert az árja és sémi nyelvekkel való hasonlóság kérdése a magyar összehasonlító nyelvészet teendőihez szigorúan nem tartozhatik, a mivel korántsem akarom azt mondani, hogy ez nem szükséges, mert a szókincsben köztudomásúlag elég szláv szó van, s a Miklosics-féle *Die slavischen Elemente im Ungarischen*, s a nyomait követő Szarvas Gábor és másoktól a *Nyelvőrben* megjelent ilynemű dolgozatokat méltójoggal illeti a lehető legnagyobb elismerés; az e részben való kezdemény érdeme tehát a V. úré, mint a ki a magyar nyelvet az angollal és törökkel vetette egybe, mint erről alább még szólni szándékozom, itt még csak azt jegyezvén meg, hogy a hazai nyelvészet a maga tanulmányaiban csakis a nyelv, nem pedig egyszersmind a nemzet vérszerinti eredetére vonatkozó kérdésekre terjeszkedett ki.

E tanulmányok nem újak, úgy hogy annak ma már egész történelme van, én e helyütt nem terjeszkedem ki sem a Sajnovicstól Révai-ig folyt vitákra, sem azon nagyon fontos tanulmányokra, melyek e téren 30 éven át valóban elismerésre méltó buzgalommal, kitartással, tudmánynyal és lelkiismeretességgel tétettek; elégnék tartom e helyütt egy nagynevű magyar történetírónak, az oly erős logikájú, bírálatos eszű és roppant tudományú Pray Györgynek tevékenységére hivatkoznom, a ki is a magyarok eredetét tárgyzó értekezései II-ában (*Dissertationes historico-criticae in annales veteres humorum, avarum et hungarorum*. Vindobonae, 1774. in 2°) a finn-lapp, eszt, liv, mordvin, cseremisz, permi, zürjen és kondai vogul, — a török-tatár nyelvek közül pedig a csuvas és tatár nyelv számneveit és első szükségletű tárgyakat jelentő szavait a 16—43. lapig egybeállítva megismertetvén, a maga bámulatos józan és bírálatos fölfogásával a 21. lapon így szól: »Szántszándékkal választottam olyan szókat, a melyeknek megfelelő, általok jelentett dolgok minden népnél, a mint folytonos mindennapi használatban vannak, úgy saját szavaik is szoktak nekik lenni reájok, nehogy valaki azt gondolja, hogy azok más népektől kölcsönöztek, a mit csakis oly dolgokban

tapasztalunk, melyeknek használata más népektől később terjedett el valamely néphez.« Ugyane lapon említi még a ragoknak a fogalomszó után állását, a »*habeo*« ige hiányát, a 28-ik lapon pedig a hangtörvényekből is tudja már, hogy a magyar *f*-nek a rokon nyelvekben *p*, a *h*-nak pedig *k* felel meg; nem kerülte el figyelmét a *v*-nek a magyar szavakban a rokon nyelvekhez viszonyítva digammai minősége sem, s kezdi számszavakkal, és aztán sorban ismerteti. Ugyancsak a II-ik értekezésében, midőn a 16—17. ll. mindazon írókat, számszerint 19-et elszámálta, a kik a magyar nyelvet az ő idejében a finnnyelvvél rokonnak találták, ezek közül a 18-ik lapon Ithrének e nagyon emlékezetes helyét idézi: »Lichtetlennek vélem — úgymond — másképen kimagyarázni azon föltűnő hasonlóságot, mely a magyar és finn nyelv között észlelhető, s mely oly nagy, hogy, a mint biztos kútforrásból értesültem, a minapi háborúban, melyet Németországban vívtunk, néhány finn nemzetiségű harczos Magyarországra vetődvén, igen rövid idő alatt képes volt az ottani lakossággal beszélgetni. Ugyane rokonságot fölismerte már én előttem a kitűnő Leibnitz s utána Egenolph tanárok.« Igaz, hogy Pray a törököket is hunoknak és így az akkori, általa is osztott nézet szerint a magyarokkal rokonoknak tartotta s fennemlített műve 104-ik lapján erre nézve így szól: »Azt sem kell semmibe venni, hogy a törökök a mi nemzetünket másoknál jobban kedvelik, ugyanis ha ugyanez az én állításomnak támogatására szolgálhat, — ifjúságomban, midőn az utolsó békekötés után Óvárról a török követet látni Pozsonyba rándultunk, az általa »madsar«-nak ejtett magyar szó hallatára bennünket minden többi mások föltött megkülönböztetett. Mit mondjunk ahhoz, hogy midőn a magyarországi fővárosok még az ő kezeiken voltak, a török parancsnokok a mi nyelvünket rövid idő alatt csakhamar elsajátították, a mit nekem idegen segítség nélkül sajátkezűleg írott leveleikkel könnyű volna bebizonyítanom.« Praynak e részben való további igazolása végett utasítom a t. osztályt a *Századok* 1879-iki évfolyama 1-ső füzetében találtató: *Illésházy István török levelezés* című közleményre, melyben a budai helytartó Ali pasa saját magyar fogalmazású levelei olvashatók, s már csak a magyartól eltérő sajátságos törökös észjárásánál fogva is, a

milyen a minduntalan előforduló »úgymond« a török »déji« rendkívül érdekesek. — További bizonyításul Pray a 106—108. ll. egy csomó török szót közöl s egybeveti a megfelelő magyar szókkal. Ez mind igaz, de azért a török nyelvet V. úrral a magyar nyelv alapnyelvének még sem állítja, — hogyan is tehetne volna ezt a fennebbi és egy másik, a műve 62-ik lapján (IV. Diss.) olvasható nyilatkozata ellenében, hol is így szól: »E térségeket, elkezdve az Altái hegységtől, a khazarok birják vala, végső szomszédjaik az »ongorok« lévén, kik valószínűleg nem mások, mint a magyarok, vagyis az Abulgazi »Magyarjai,« kiknek egy részök ugyancsak e területeken és a khazarok fenhatósága alatt tanyázottnak mondatik. A honnan kitűnik valószínű oka annak, miért mondják a görögök ugyanazokat, a kiket az oroszok ugoroknak, Abulgazi pedig magyaroknak nevez, »Turkok«-nak.« Ismét tovább ezeket mondja: »Ugyanezen helyeket tulajdonítják nekik görög írók a VI. és VII. század elején II. Justin és Tiberius idejében, a mint ez a Zemarchus és Valentinus-féle követjelentésből világos« az ezen részleteket tartalmazó s egészben véve igen érdekes fejezetben említés van arról is téve, hogy az »ongoros« szó Menandernél is, kétszer is előjő. Ezt V. úr vagy nem tudta, vagy nem akarta meglátni. A magyarok tehát magyarok voltak már akkor is, ugyanott laktak, a hol később is még jó sokáig, míg az akkorában reájok nézve nagyobb számuk és hatalmuk által oly félelmes besenyők őket ki nem szorították. Alább látni fogjuk, hogy V. úr megteszi őket »uiguroknak.«

Nem lehetvén czélom sem a regibb, sem újabb hazai összehasonlító nyelvészet történelmét adni, elégnek tartom azon, az igazságnak szigorúan megfelelő tényt hangsúlyozni e helyütt, hogy annak V. úr által lenézett fegyverei ugyanazok voltak eleitől fogva mind e napig, melyekkel az európai tudomány élt eleitől fogva s él mind e mai napig. Ennek vezérférfiai közül az újabbak között elég legyen egy Müller Miksára, egy Schleicherre, egy Schottra hivatkoznom, a kik a magyar nyelv hová tartozandósága kérdésének végleges eldöntéséhez sokat nyomó szavazataikkal járultak, s melyek ellenében a V. úr magában álló nézete örökre a pusztában kiáltó visszhangtalan szavakép fog elhangzani. — Egyébiránt e fegyverekre nézve

ugyancsak V. úr, a ki azok anyagát oly csekély értékűnek nyilvánítja, műve 222-ik lapján így nyilatkozik: »Bár a nyelvtudomány napjainkig mindkét téren sok és fontos dolgot derített fel, a philologusok és missionariusok munkássága által a finn-ugor csoportnak már meglehetősen ismeretéhez jutottunk. (Világos, hogy itt nem a hazai nyelvtudósok értetnek: Julián magyar missionarius jelentése V. úr szerint koholmány, Reguly, szerinte, úgy látszik, nem számít, Hunfalvy, Budenz tevékenysége elhibázott dolog, melynek czáfolatára szolgál a V. úr egész könyve.) »Vannak grammatikáink, szótáraink és olvasmányaink bőségesen, de a török nyelv tanulmányozásában nem vagyunk még ennyire s névszerint rejtve van még a kirgizek, kara-kirgizek, baškírok és egyéb nomádok tájnyelveinek alaktana és szókincese és még sok egyéb, a mik arra vannak hivatva, hogy összehasonlító nyelvtanulmányainkban jelentékeny hézagot pótoljanak. Az évszázadok óta mívelt oszmán nyelv a mi ide tartozó működésünkre csekély fontosságú... Ez kevesebbé tartozik az alaktanra, mint a szókincesre... semmi esetre sem vagyunk följogosítva, hogy végleges ítéletet mondjunk.« V. úrnak eme most nyilvánított óhajtságában magam is osztozom, bár mielőbb teljesülne az. Nem felesleges itt elmondanom azt is, miért óhajtom én ezt. A múlt 1882-ik év január havában az Országos embertani és régészeti társulat ülésében Aspelin J. R. finnországi régész és tanár *A finn-régészet elemei* cz. művét ismerttettem volt, mely aztán az *Archaeologiai Ertesítő* új folyama I. köt. 2. részében nyomtatásban is megjelent, a 324. lapon ezt mondtam: »A rezet a finnek máig is *vaski*-nak hívják. Ez a finn *vaski* ugyanegy szó a magyar *vas* szóval, melyet azonban a magyar nyelv a vas-ércz jelölésére használ... Honnan van tehát, hogy nálunk *vasat*, a finneknél pedig *rezei* jelent? erre nézve az ananjinói őstemetőhely nevezetes fölvilágosítást szolgáltat, mert mintegy szemléltetőleg mutatja föl előttünk azon kort, midőn az ezelőtt egyedül ismert fém, a rezet, egy másik, nálánál hatalmasb fém, a vas kezdte fölváltani. Addig, mig csak a rezet (bronzot) ismerték, mind a magyarok, mind a finn népek ugyanazon szót használták vala, az azelőtt egyedül ismert fém jelölésére. Most azonban, midőn az új fém a régivel vegyest kezdett szerszá-

mokra és fegyverekre egyaránt használtatni, mint ezt az anan-jinói temetőben látjuk; a dolog legott megváltozott. A finnek a *vas* szót (vaski) továbbra is megtartották a réz jelölésére, a magyarok pedig az új fémeket kezdték e szóval nevezni, a mint hívjuk a vasat máig is vasnak. Eddig együtt kellett, hogy éltek legyen, most azonban előttünk ismeretlen okból elváltak (lehet, hogy ez az ők épen a vasércz fölfedezése volt) s az azelőtt egységes finn-ugor nép több önálló egyedre oszolva külön-külön nyelveken kezd vala beszélni. » Én e nézetemet, mint ez az itt közölt idézetből látható, az Aspelin műve tanulmányozásából merítettem, nem kis gyönyörűségemre szolgált tehát ugyane nézetet a Finn-irodalmi társaság 1882-ik évben megjelent *Suomi* című tudományos folyóirata új folyama 15. részében, az azon tudományos intézet 50 éves évfordulója alkalmából 1881. év július havában tartott ünnepélyes közgyűlésén fölolvastott értekezések között ugyancsak Aspelinnek *A nyugati finn népeknek a Kelet-tenger partvidékeire való költözködéséről* című fölolvadásában fölfedezhetni, és pedig annyi-
val inkább, mert ez értekezések 1882. évben jelenvén meg, én pedig a most idéztem ismertetésemet ugyanezen év január havában olvasván föl, sem én az Aspelin véleményét, sem ő az enyémet nem ismerhette, s így jó lélekkel mondhatom, hogy a tények egybeállításából egymástól egészen függetlenül jutottunk ugyanazon eredményre, a mivel azonban korántsem akarom Aspelintől, kit akár mint embert, akár mint tudóst nagyra becsülök, s a ki ezt egész félévvel előbb mondotta ki, mint csekélységem, a prioritást elvitatni. Aspelin e fölolvadásában arra nézve, hogy mikor jutottak a nyugati finnek a vas ismeretéhez, nem nyilvánít határozott nézetet, de igen is határozottan állítja bűvárlatai alapján azt, hogy a permiek és más ugor népek Kr. sz. előtt már két-három századdal ismerték. E tárgyhoz többen hozzászóltak, de természetesen szigorúan a fölvelt tárgynál maradván, a »vas« érczre mint nem régészek nem terjeszkedhettek ki, hogy onnan állításaik támogatását meríthessék. A vitát az erős ítéletű történettudós Koskinen azon különvélemény nyilvánításával zárta be, hogy e költözködések a hun hadjáratok a IV. században idézték föl; hozzá-

tehetjük, hogy ezt pedig a »vasércz« elterjedése a finn-ugor és török-tatár népek között.

Fennebb igyekeztem kimutatni, hogy a V. úr által napvilágra hozott keleti törökségű szavak között több olyan van, mely egyaránt megvan mind a török-tatár, mind a finn-ugor nyelvterületen, a mi arra mutat, hogy a két nyelvterület egymástól való elkülönödése még csak nem is oly nagy ősrégiség, mint azt rendesen fölveszik. — Ehhez én ezúttal még csak annyit adok, hogy nem lehetetlen, hogy ha ez az anyag mindössze lesz hordva, ezek között is találkozhatnak oly sokat mondó szó, mely mint a *vas*, ép úgy lesz képes világot vetni a finn-ugor és török népegyedek egymástól elváltának idejére nézve, melyet előzőleg e két ural-altáji népcsoport nem állott még egymástól oly távol, mint ma.

Nem ok nélkül helyezek nagy súlyt a »*vas*« szóra; ugyanis ez egyike azon nagyon sokat mondó szóknak, melyek a magyar nyelv eredetére nézve, tekintve azon körülményt, hogy ez majd valamennyi finn-ugor nyelvben megvan, és pedig osztjá-kúl: *vax*, lappúl: *vašk*, livül: *vašk*, finnül: *vaski*; ellenben a török-tatár nyelvcsoporthoz egyikében sincs meg, kapcsolatban a többi fémnemek: arany, ezüst, ón, ólom, tisztán finn-ugor neveivel nagyon is a mellett bizonyít, hogy a magyar nép őskorban, a mennyire csak a történelem föl tud menni, az érczemekeket jól ismerte, s mint a permickhez tartozó ugor nép tudott is velök bánni, s valamint ezek nevei ősi örökséget képeznek a nyelvben: úgy, ha megengedjük is, hogy a szűrő és vágó fegyverek tökéletesb alakját török közvetítéssel a perzsáktól vették, mint ezt V. úr a perzsa »*kard*« szóra vonatkozva műve 319. lapján fejtegeti; de hogy ezt magok is tudtak gyártani, nem szenved kétséget, a mint ezt V. úr mindjárt a következő 320. lapon önként elismeri, hogy a *törökök* és magyarok az érczekkel csak az irániak és éjszakra lakó *ugor* népek által ismerkedtek meg. A mi azt illeti, hogy a *magyarokat és törököket* következetesen együtt említi, erre nézve csak azt válasszolom, hogy a mennyiben még finn-ugor nyelvésznek soha eszébe nem jutott a magyar népnek a török népekkel különböző időkben való igen erős vérvegyülését kétségbe vonni, igen is meglehet, sőt valószínű, hogy ezek a magyarokkal elegyült

török-tatár népek az érzekkel csakugyan az éjszakon lakó ugor népek = magyarok által ismerkedtek meg, de már a nagyobb résznek, az ugor magyaroknak ugyan semmi szükségök sem volt erre, ismerték ezek azokat ab aevo, ez pedig V. úrnak a 475. lapon olvasható saját beismerése szerint is finn-ugor = magyar volt, a hol is a baskiok vegyes eredetéről emlékezve, hol a tatár elem olvasztotta magába az ugor, szerinte valószínűleg osztják (az én meggyőződéseim szerint ezenkívül az őshazában visszamaradt magyar népet is) a magyar néppel ellentétbe helyezve őket, azt mondja, hogy »a baskiok e népek több sajátosságát ölték fel, a nélkül, hogy nemzetiségöket megmásították volna, mint ezt a magyarok tették volt, kik a befogadott ugor elemekkel való szorosabb közlekedés és talán *ezeknek nagyobb száma folytán* is külsejükben ép úgy, mint nyelvökben vegyes jelleget öltöttek.

V.

Szólanom kell pár szót V. úrnak a hazai összehasonlító nyelvészettel szemben ellenkező állást foglaló theoriájáról.

Mindjárt műve előszavában így szól a IV. lapon: »A mennyiben Hunfalvy Pál úr a magyar nyelvtudomány eddigi eredményeit, nevezetesen a Sajnovits, Gyarmathy és Révai munkáit alapúl véve és jelentékenyen bővítve (Pray Györgyöt is ide számíthatta volna bátran) a magyar és finn-ugor nyelvek közötti rokonság tanát fölállította és ebből a két ural-altáji nép szorosabb származási viszonyát is következtette: ennyiben a szigorúbb kritika szempontjából legfőlebb csak egyoldalúsággal vádolható, mert a mint e tanulmányban ki fogjuk mutatni, a nyelv egymaga nem elégséges osztályozási eszközül és a magyart épen nem lehet túlnyomólag finn-ugor nyelvnek mondani . . . és csakugyan tisztelt ellenfelem nézetétől eltérő eredményre jutottam, melynek következtében a magyarban vegyülék népet látok, a melyben nem finn-ugor, hanem török-tatár képezi a tulajdonképeni magvat, vagyis inkább a kiváló alkatrészt.« Imént láttuk, hogy a mongolok és finnek költözködéséről szólva, a *nyelvi tényeknek* kétségtelen bizonyítási erőt tulajdonít, most már a nyelv nem elégséges osztályozási

cszköznek. — Ismét a VII. lapon: »lehet a végeredményt bármily kétségesnek tartani, de egy dolog mégis *bizonyos és bevégzett tény* (?) marad, az, hogy az ellenkező nézet — a menyiben eddigelé sokkal gyengébb és kevesbbé próba-álló bizonyítékokat tudott fölhozni, minden tekintetben kevesbbé szilárd alapon nyugszik és hogy ennél fogva azon eredmény, melyet az ő ide vonatkozó tanulmányaik eddig napfényre hoztak, távolról sem érdemlik meg a rendíthetetlenség és csallhatatlanság azon jellegét, melyet neki Magyarországon és *külföldön is* tulajdonítanak.« Erre én V. úrnak azt felelem, hogy a magyar nyelv vegyes szókincsének, de nem ám magának a nyelvnek ¹⁾ fölismerése épen nem új dolog. Így tanította volt már Révai is, egészen úgy, mint Hunfalvy Pál is, a magyar nyelvben találtató török elemet nyilván a kabaroknak a hét magyar törzshöz 8-ikúl csatlakozása következtében ájtöttek tanítván, de a mi teljességgel nem zárja ki azt, hogy ily kölcsönzések már Lebediában laktokat megelőzőleg, úgy lehet, több századdal előbb történhettek már, a mi nagyon természetes, hiszen maga V. úr magát a Hunfalvy P. álláspontjával ellentétbe helyezve, műve 419. lapján így szól: »Hunfalvy a magyarokat finu-ugor néptörzsnek tartja, mely az ugor népek területének déli és délkeleti csúcsán, a törökök közvetlen szomszédságában lakott és az ezekkel való hosszas és benső érintkezés következtében a török befolyás praegnans nyomait viseli magán; holott én épen megfordítva, a magyarokban török néptörzset látok, mely a török-tatár nép-elem éjszaki és éjszakkéleti határain, az ott egymással határos ugor népek területének érintkező pontján lévő őrszemkép lakott, és ugyanabból az okból, melyet Hunfalvy föltesz, az ugorokkal való érintkezés mélyre ható nyomait mutatja föl. Ebben éri el nézeteink különbsége valóságos tetőpontját.« Meg kell vallani, hogy az ellenvetés ugyesen van kigondolva; ügyvédek közt megjárna, mert hisz nem gondolható peres ügy ellenfelek nélkül; ezek egyike az, a kinek

²⁾ Vegyülék (abajdóc) nyelv oly értelemben, mint V. úr műve 266. lapján tudni akarja, hogy »nincs kizárva az a lehetőség, hogy a mostan *magyarnak* ismert nyelv-conglomerát keletkezésével olyan kivétel állt elő, mely a sok tekintetben megbizhatatlan nyelv-búvár-lat theoriáiba nem könnyen illeszkedik,« ily hibridum egyszerűen lehetetlenség.

igaza van, ez előadja az ügyet szárazon, úgy a mint van, a másik, a kinek nincs az mesterkedik; az elsőnek, a ki az igazságot keresi, semmi szüksége nincs a rabulistikára, a második a legtöbb esetben el sem lehet nála nélkül, s igen megszokott dolog, hogy a bíró ítéletét azzal akarja megtéveszteni, hogy az ügyet fonákúrról mutatja föl, s erre a V. úr ellenvetése csakugyan nagyon emlékeztet; de ily eljárás a tudományos vitatkozás terén nem járja, a hol nem szabad előre meghatározni, mit akar és fog valaki beh bizonyítani, s csakis az lehet megengedve, hogy valaki valamely tárgyra nézve tudományos bűvárlatot intézzon, s adja az eredményt legjobb lelkiismerete szerint, úgy a mint találta; V. pedig fennebbi nyilvánításában mintegy formulázta azon szándékát, hogy a finn-ugor nyelvészekkel szemben ellenkező állást akar elfoglalni, s ugyanazt, a mit ezek hosszú évek során tartott szigorú és lelkiismeretes vizsgálódás folytán elértek, másképen fogja kimagyarázni. Magára e nyilvánítás érdemére pedig elég az igazsághoz híven csak annyit felelni, hogy, igenis: a magyarok őshazája ott volt, a hol Hunfalvy valaha létezettnek találta, s utána V. úr sem tudván másutt fölfedezni, a Hunfalvy úr megállapítását fogadta el, vagyis a Volga és Jajk (Ural) folyamok között, de azon kívül az Uralon túl is egészen az Irtyšig, tehát ott, a hol, mint V. úr helyesen mondja, a finn-ugor népek a török-tatár népekkel érintkeznek vala sok századon át, de ennél a legrégibb időben bizonyára éjszakabbra laktak, időjárástól azonban mindig délebb és délebbre húzódtak vissza egész addig, ha a török-tatár népek legéjszakibb tagjaival, u. m. baskirokkal, csuvasokkal, bolgárokkal, khazarokkal összeértek. Már most azt kérdelem: lehetséges-e józan észszel csak el is képzelni, hogy a műveltségnek oly alantas fokán álló népek, mint akár a török-tatár, akár a finn-ugor népek lehettek ősidőkben, kölcsönzések ne történtek legyen egyik nyelvből a másikba? Ha már most azt kérdezzük, melyik volt erre a két népcsoport szomszéd népei közül a másiknál nagyobb mértékben utalva? felelet: az, mely hazájának, lakó földének ridegebb éghajlati viszonyainál fogva nehezebben, későbbben ismerkedhetett meg a kényelem azon eszközeivel, melyek az életet reá nézve képesek megédesíteni; ha már most egy pillantást vetünk a térképre,

könnyen átláthatjuk, hogy az 55-ik szélességi fok alatt, tehát délfelé lakó török-tatár népek hamarabb juthattak el olyan a milyen kényelemre, vagy mondjuk így, műveltségre, mint az e fokon fölül egész a sarkfokig lakó finn-ugor népek, természetesen általánosságban szólva, mert a sokkal fölebb éjszakon lakó permiek, mint már fennebb is említém, nem mindennapi műveltséggel, iparral és kereskedelemmel, s világszerte híres óriási dús gazdagsággal tüntek ki, — ime ez új lakosoktól vették át az ottani őslakos finn-ugor népek a nyelvökben kisebb-nagyobb mértékben, de kivétel nélkül mindeniknek a nyelvében található, több-kevesebb török-tatár szavakat. Semmi szükség sinesz tehát a V. úr föl vételére, hogy a magyar nép magva eredetileg török volt, a mi, tekintettel azon körülményre, hogy — mint fennebb láttuk — V. úr maga is úgy tudja, hogy a két távol rokon (török és ugor) nép közül az ugor volt a számossabbik, elvégre is mindegy, ugyanazon eset állván itt elő, mint midőn férfi és nő házasságra lép s az e frigyből származott ivadék csak az egyiknek a nyelvét örökli, annak, mely a szülők társalgási nyelvét képezte, mondanom sem kell talán, hogy V. úr erre fennebb maga rámutatott, kifejezést adván abbéli nézetének, hogy a két elem közt a többséget talán az ugor képezte. — Midőn tehát az ugor népek a délebbre lakott török-tatár nép életmódjával megismerkedtek, mi természetesebb, mint az, hogy az ő előttük ismeretlen műveltségi tárgyak neveit, a melyekkel jelölt állatok s növények az általok lakott hidegebb ég alj alatt talán meg sem termettek, átvették a velük most már, úgyszólván, egy fedél alatt lakó török-tatár népektől, ezek között első sorban a baskiroktól s mint a nyelvtények kétségtelenül igazolják, még inkább a csuvasoktól, úgy a mint azokat kiejteni hallották. A magyar nyelvben találtató számos török szók legnagyobb része mind ilyen; de már az alaktan a nyelvész kezében oly biztos, úgyszólván csalhatatlan próbakövet képező *számnevek*, a nem kevesebbé biztos testrészek és az élet első szükségleti tárgyainak nevei mind tisztán finn-ugor; vannak ezenkívül szavak, melyek hasonlítanak, vagy egészen egyeznek a török szavakkal, de mivel ilyenek nemcsak a magyar, hanem valamennyi finn-ugor nyelvben találtatnak, nyilván az ősnyelv maradványai mind e nyelvekben, a többi

szókincs részint finn-ugor, részint török-tatár, részint szláv kölcsönszók, úgy hogy egészen az az eset forog feun, mint az, melyet a 267-ik lapon az angol és oszmanli török nyelvre nézve említ, a hol is így szól: »E kételkedésre egyrészt a magyar és finn-ugor nyelvek eddigi összehasonlításának *negatív eredménye* csábított bennünket, másrészt az a körülmény, hogy vannak hasonló minőségű nyelvek, melyről egy futólagos körültekintés azonnal meggyőzhet.....az angolban, nem tekintve a latin és francia nagyon jelentékeny befolyását, az alaktan tisztán germán maradt (nálunk pedig »ugor«) a népnyelv csak kevésbé érezte meg az idegen hatást..... Hasonló eset van más vegyüleknyelveknél is, például az oszmanliban; mert néhány idegen cultur szón és abstract fogalmon kívül a grammatika, sőt a *népnyelv* is, még mindig török és csak az irodalom van elárasztva arab és perzsa kölcsönszókkal.« No lám, az az oszmanli népnyelv tehát még sem olyan hasznavehetetlen az összehasonlító nyelvészre nézve, mint ezt V. úr a 37-ik lapon tudni akarja, a hol legelőször is a Hunfalvytól való: *Magyarország Ethnographiája* 253. lapján olvasható ama helyét, hol a szerző a hunok nemzetisége kimutatásának lehetetlenségére vonatkozólag így szól: »A hunok nemzetisége tehát sem az egyetemes történelemből, sem a magyarok történelméből meg nem határozható. Az egyedül helyes útmutatót és hites tanut pedig, a nyelvet, teljesen nélkülözzük« oda magyarázza, mintha Hunfalvy a *hún nyelv* alatt valamely (egyedül V. úr előtt ismeretes) tatár nyelvet értett volna, holott a Hunfalvy fennebbi helyében a *hún nyelven* egy oly nyelvet értett, a melyet V. úr ép oly kevésbé ismerhet, mint akár Hunfalvy, akár más, egy szóval senki. Török-tatár nyelvről nincs itt szó. Azután így folytatja V. úr: »És a minek egy Hunfalvy hijával volt (hozzátehetjük bátran: és a minek V. úr is hijával van), az, nem is szólva a régebbi történetírókról, Roesslerben, Jirečekben, Safarikban, Thierryben és minden más modern tudósban még inkább hiányzott. »A nagy és jelentékeny hiba — folytatja — melyet itt elkövettek, az, hogy a török nyelvkincs fölhasználásánál a legrosszabb forrásokhoz pl. az oszmánhoz, tehát oly nyelvhez fordultak, mely már nyugati Ázsiában feltűntekor perzsa-arab

kölcsönvett szókkal eredeti jellegéből kiforgatva, a kutatónak nagyon ritkán volt képes segédkezet nyújtani.»

Visszatérek előadásom elejtett fonalához. — Igen is a magyar nyelv csakugyan vegyes szókincsű nyelv, vagyis egészen olyan, mint V. úr ugyanazt az angol és török nyelvről mondja, ámbár oly nyakatekert dolgok, mint az oszmaanliban, az oly sűrűn használt arab főnevekből a segédigéül használt *etmekkel* képzett igezőrnyek teljességgel nem találhatók, a mi annyira megy, hogy még az idegen nyelvekből átvett szavak is ugyanazon törvényeknek tartoznak hódolni, melyeket a nyelv szelleme a saját testét képező szavakra nézve alkotott, ilyen például a szláv *nik*, mely a magyarban a hangrend törvénye szerint *nok nők*-nek hangzik; a latin igét az 1-ső conjugatio szerint veszi át, mivel a latin *are* végzet a magyar *ál* képzővel leginkább egyezik, p. o. declinál, conjugál, fateál, repetál; közbeszed közben elég gyakoriak voltak az ily barbárismusok is, mint: repetatio, repetitio, elidatio elisio helyett, mivel az ige-név is így képződött. Összhangzásban ezzel a tanulóknál a legáltalánosb hiba, melyről igen nehezen lehetett őket leszoztatni, az volt, hogy a négy conjugatio helyett a latinban sem akarván egynél többet elismerni, legegyszerűbbnek találták a foglaló mód jelen idejét mind a négy conjugatióban a harmadik conjugatio szerint képezni, mivel az *a* abban leginkább érvényesül. A főneveket az accusativusba szerették áttenni, a mint ezt Szarvas G. egyik értekezésében igen szépen kifejtette, p. o. Athenás, Egyptom, crucifixom stb.; a német *muss sein*, melyet egy boldogtalan korszak emlékeül megtartott s magyarul *muszáj*-nak hangzik, mit tesz hát vele? személytelen igének tekinti s a parancsoló módban »muszájjon«-t mond, egészen úgy, mint a *lehet*-ből *lehessen* lesz a parancsoló mód jelen idejében. A mi pedig a fő, nyelvszerkezete tisztán finn-ugor, s ha mint távolabbi rokon nyelvben vannak is részletek, melyek a török-tatár nyelvekre emlékeztetnek némileg, például az Erdélyben divatos: *kell hogy* = gerektürki; a *parancsoljon leülni*, a török *bu-jurum*, a mi tekintve azt, hogy a latinban is van: *jube domne benedicere*, szószerint: parancsolj uram megáldani, e helyett méltóztassál, épen nem oly rossz, mint a milyennek némelyek tartják; a melléknevek fokozásának egy neme például: *güzeli*,

büjügi, ejiszi = szépe, nagyja, java; a régies ma már egészen kihalt felső fok: *mendtől nagyobb*, de fővonásaiban s egész szerkezetében, a milyenek: a ragozási rendszerben az alanyi és tárgyi ragozás; magában a tárgyi ragozásban a személytárgyas és dologtárgyas ragozás különbsége, a dologtárgyas ragozású igének mindig határozott tárgyraggal állása ¹⁾ (L. Révai Nic. *Grammatica elaboratio* II. rész 763. l.) a *ki mely mi* visszaható névmások használatának teljesen kifejtett volta; a *hoggy* foglalo szónak a magyarban túlságosan is gyakori használata, melylyel a török csak nagy ritkán él, és azt is a nála igen könnyű használatú igeneves omissiókkal teszi ki, ritka, és még az árja szorosb értelemben vett flexiós nyelveket is meghaladó szerencsével stb. tisztán ugor nyelv, melyben nincsenek a török nyelvek olyatén különösségei, a milyenek: a *ki mely mi* visszaható névmásnak nagyon korlátolt használatából támadó sűrű használatú omissiók, a mi annyira megy, hogy a classikus török irányban lehetőségig kerülik; a *kim* ragozhatatlan s csakis az اول vagy او *ol* vagy *o* = az a mutató névmás hozzáadásával az európai nyelvek utánzásául ragozható visszaható névmás, melyet, kivéve azon egy esetet, midőn mint kérdő névmás szerepel magában, majd sohasem használnak. p. o. بود در که کلدی = *bú dir ki geldí* = ez az a ki jött helyett jól törökül így kell lenni: اول اگا که انك = a jövő ez; اول اگا که انك = *ol aga ki anin* karindási dostun dir = az az úr, a kinek a testvére barátod helyett, jobban van így mondva: اول اگا که انك = *ol aga ki anin* karindási dostun olan

¹⁾ V. úr a maga theoriája szerint a tárgyi ragozásra könnyen érthető okokból semmi súlyt nem helyez, pedig ez a szorosan vett ugor nyelvekben nem kisebb jelentőségű, mint az újabb árja nyelvekben a határozott és határozatlan névmutató, melyre péld. a francia oly igen s méltán büszke, s ehhez annyiban hasonlít is, hogy a határozottságot avagy határozatlanságot, sőt ezen kívül a személynek a dologtárgytól való megkülönböztetését is a határozott, avagy határozatlan (névmutatóval, mutatónévmással és birtokraggal vagy a nélkül álló) tárgyesettel kapcsolatban eszközli. Ugyan ki nem látja át, hogy úgyszólván az egész nyelv rendszere e hatalmas oszlopokon nyugszik. Vajjon mit mondana egy francia, ha valakinek eszébe jutna a francia nyelvet a névmutató nélkül való szláv nyelvektől mitsem különbözőnek tartani. Ehhez megy a V. okoskodása!

aga, s ezt már magyarul le se lehet fordítani, mert így esnék ki szórúl szóra: a testvére barátod lévő úr; a török névszók genitivusa, a mi a magyarban hiányzik s helyét a tulajdonító *nek* csak pótolja; mellékneveknél a közép-foknak, névmások közt pedig a magán álló birtokos névmásnak a törökben hiánya, a magyarban pedig ugyanannak teljesen kifejlett volta, a mit a törökben az imént említett *ki*-nek, mely egyúttal a *hoggy* foglaltó szót is pótolja, a személyes névmások genitivusához adásával tesznek ki, p. o. *benüm + ki*, *senün + ki*, *anün + ki* — többesben — *ler* = enyim, tied, övé stb.; szintígy a *ki*-vel képzett ilyféle szerkezetek is, mint: *elimdeki* kilidő = a kezemben levő kard; melyet a nyelvújítás a nyelv rendszere valóságos megtámadásával oly igen igyekszik vala. meghonosítani. A török birtokviszony kifejezése annyiban kétségtelenül hasonlít a magyarhoz, hogy a török a neki létező genitiv raggal és a birtokos ragos névmás 3-ik személyével kapcsolatban teszi ki, a magyar pedig ugyanezt a tulajdonító raggal és a birtokos ragnévmással eszközli. Egyeznek abban is, hogy a török a genitivust, a magyar pedig a dativust el is hagyhatja, csakhogy ez esetben értelemkülönbség áll elő a két nyelvben, például: *شاھك اوغلو* *šahin oglu* = a király fia, de már *شاھ اوغلو* = *šah oglu* = királyfi, vagyis az első megfelel a magyar határozott névmutatóval álló főnévnek, a második pedig csak a mi összetett főneveinknek; — de a török nyelv mégis nevezetes fölvilágosítást szolgáltat arra nézve, hogy az ily összetételek valóságos genitivusok; de ennél még nagyobb fölvilágosítást nyújt a vogul nyelv, melynek genitivusi ragja csakúgy nincs, mint a magyarnak, hanem ezt minden esetben úgy teszi ki, mint a magyar e most jeleztem birtokviszonyt képező összetételekben, p. o. *torempüv* = istenfi, aul-naerlach = mennyország stb.; az igeragozásban az *isza*-val képzett conditionalis idő, melynek a rokon finn-ugor nyelvek közül egyedül a mordvin nyelvben van nyilván török ráhatás és észjárát elfogadása folytán nem annyira megfelelője, mint pótlója, a fennebb már említettem *sodandärän* = ha tudnék alakban, például:

سن كيدوب بنی بوراده آلیقورسك بن هلاك اولورم = *sen kیدوب beni bürade alikorsen, ben helak olurum* = ha te elmenvén en-

gem *itt hagyysz*, én elveszek. Kiki átláthatja, hogy mi itt a *ha* foglalo szót nem hagyhatjuk el, mert a magyar nyelvnek megfelelő föltételes módja és ideje, mely a »ha« foglalo szót már magában foglalná, nincs, a töröknek pedig van a jelen, múlt és jövő időre; a török-tatár mondatnak ama csodálatos saját-sága, melyszerint a beszélő a szándokát, célját, melylyel foglal-kozik, vagy a mitől tart, mintegy idézetkép külön mondatban mondja el a »deji« = ugymond, mondván hozzáadásával p. o.

پاشا افندمزه بر هدیه کوندرمک مراد اتمش سر اما نه
 Paşa efendimize bir hedye göndürmek mürad itmişsin, amma me göndüreim *deji*
 bizden süal itmişsyz, magyarul: Pasa urunknak ajándékot akart kd küldeni, »de hát mit küldjek« — úgymond — kér-dést tön kd; ilyen a *var* és *vardir*=van, személytelen birtok-ige, mely bármennyire hasonlít is a magyarhoz, még sem az, mert a mai magyar nyelvnek csakis a *van* személytelen igéje van, melylyel egyaránt él a létezés és birtoklás kifejezésére, míg a török a létezés kifejezésére egy másik, a személyes *im sen dir*-t használja, mely a szóhoz, melylyel áll, ragként járúl p. o. *güzelim* = szép vagyok, *güzelsyz* = szépek vagyunk, saját-kép: szép vagyunk, mert az előző szó, itt a *güzel* még csak az egyeztetést sem követve, mozdulatlan marad, ugyancsak a lét-ige a 3-ik személyben mindig kitevődik, míg a magyarban el-hagyódik, p. o. *güzelidir* = ő szép (van). Tudjuk, hogy régenten a magyar nyelvnek külön, még pedig egyenes vonzatú birtok-igéje volt, a *valni* ige, a mint erről nyelvemlékeinkből kiki meg-győződhetik, — ez még jobban különbözött a töröktől, mert tárgyeset-vonzattal járt egészen úgy, mint látjuk ezt a vogul-ban, de nem ám a törökben, mert a török így mondja: *benüm, senün, anün akcesi var dir* = nekem, neked, neki pénze van; a tagadó ige: *sevmemek* = nem szeretni, s a lehetetlenségi: *sevememek* = nem szerethetni, ellenben a potentialis *hatni, hetni* igének teljes hiánya; a török igéknek az igekötőket egé-szen nélkülöző használata; a *lesz* létige, mely anyagát tekintve, a törökben szintén hiányzik, s helyette az *olmakból* képzett *olur* van használatban, míg ez a rokon nyelvek közül a finn-ágban csakúgy megvan, mint nálunk; a török *il* képzővel ala-kuló szenvedő, mely ha értelmét tekintve, megfelel is a magyar

tatík, tetik külszenvedőnek, de anyagát tekintve, még sem az, nem úgy mint a finnben, hol a *tat, tet* képző csakúgy megvan, mint a magyarban, s valamint ez utóbbiban egyaránt képeznek vele műveltető és szenvedő igéket, p. o. *istun* = ülök, *istutan* = ültetek, *istutettan* = ültettetik, *teen* = teszek, *teetan* = tétetek (készítettetek), *tehdän* = készíttetik stb; az ily szerkezetek, mint: *a mondottam eset, az előaltad úgy* stb. egyaránt megvannak mind a finn-ugor, mind a török-magyar nyelvcsoportban. A magyar itt látszólag közelebb áll a törökhöz, mint a finn-ugor nyelvcsoporthoz, a mennyiben mindkettő a verbum finitumból veszi s illetőleg képezi a melléknév természetű ige-nevet. A török azonban meglehetősen eltér abban a magyartól, hogy nem lévén tárgyas ragozása, az így használt ige-nevet nemcsak egyenes, hanem nem egyenes vonzatú mondatokban is nagy könnyűséggel használhatja; ellenben a magyar, melyben ezek a határozott tárgyesetet föltételező tárgyas ragozásokból vannak véve, csakis egyenes vonzatú (transzitiv igés) mondatokban alkalmazhatók. p. o. a törökben egészen megszokottak az ily mondat szerkezetek, mint: *bükün-varağagümüz köj dün kalktümüz ōher kadar dir* = a mely faluba menendők vagyunk, annyira van, mint az a város, melyből tegnap indultunk el, vagy pedig ez: *ol sahi oldugumuz dijarden* = abból a tartományból, melynek királya vagy, ezek egyszerűen lehetetlenek a magyarban, mert az első szórúl szóra így volna: a (hova) ma menendők (vagyunk), falu, a (melyből) tegnap elindultunk, városnyira van; a második pedig így: a (melynek) királya (vagy) tartományból, — a mi a magyarban, mint láthatjuk, értelmet nem ad. A török ezenkívül az ily szerkezeteket jelen, múlt és jövő időben egyaránt használhatja. A finn nyelvekben e szólásmód szintén mindnyájában egyaránt föltaláltatik, de a magyarnak egészen megfelelő korlátolt használatlalt; az alak is más, mert oly alak, mint a török: *oldugum sevdüğüm*, valamint a magyarban, úgy ezekben sem létezik (ez az alak a törökben a *ki*-nek a múlt időhöz »sevdi« hozzáfűggesztésével alakul: »sevdi—ki« de »sevdük, olduk«-nak mondatik ki, ez aztán a személyragokat is fölveszi még »sevdüğüm, oldugum«), azért a finn-ugor nyelvek egy másik múlt részesülőt használnak, mely egyébiránt egyaránt megvan mind a törökben, mind

a magyarban; igaz, hogy csak egy vele képzett főnevet talál-
tam Páriz-Pápainál: a *duzma* szót, de *ás és*, *any eny* kőpzővel
tovább képezve, folyvást él az ilyenekben mint: áldomás, tudo-
más, hallomás, adomány, tudomány stb., mint ezt: *Egy szava-
zat a nyelvújítás ügyében* című értekezésemben kifejtettem.
A finn péld. ezt: az adtam ajándék. így mondaná: antama + ni
lahja. Ennek a törökben egy alakjára nézve egészen egyező
igenév felel meg, de csak főnevekre használtatik, p. o. toghma
= születés, kusma = hányás, kusdurma = hánytató, bajilma
= ájulás, baš-dönmesi = fejszédülés, dolma = töltelék, lokma
= fánk, dondurma = fagylalt stb., szóval a török nyelvnek e
különváló eltérései a magyarban mind nem léteznek, illetőleg
másképp fejeztetnek ki, míg a rokon nyelvekben minden magyar
nyelvjelenségnek megvan a megfelelője, sokszor teljesebben,
épebben, mint magában a magyarban; tény, hogy a magyar
nyelv oly sajátosságait, melyek — a mennyiben a magyarban csak
hiányosan vannak meg — a régibb nyelvművelés csak gyani-
tott, csak a rokon, különösen ugor nyelvek összehasonlítása
folytán sikerült a magok egészében fölismereni s mibenlétüket
megállapítani; — már pedig ott, hol valamely vegyes szókin-
csű nyelv hovátartozandóságának megítélhetése körül forog a
kérdés: azt minden elfogulatlan ember meg fogja engedni,
hogy ott legelső sorban s úgyszólván egyedül a nyelv szerke-
zete határoz. Volna a magyar szókinés még oly vegyes, mint a
milyen, ily körülmények közt másnak, mint ugonak tartani ép
oly kevésbé lehetne, mint nem egykönnyen jut valakinek eszébe
az angol nyelvet románnak, az oszmánlit arabnak, vagy perzsá-
nak tartani, a tömérdek ily eredetű kölcsönszók ellenére.

V. úr a maga theoriája mellett nem mindig küzd azon
fegyverekkel, melyeket az európai modern nyelvészet egyedül
ismerhet el kifogástalanul szabályosaknak s megengedettek-
nek, ellenkezőleg, úgy látszik, hogy neki mindaz jó, a mi annak
diadalra juttatását reményleni engedi. Alig hiszem, hogy t.
olvasóim között csak egy is találkozónék. a ki helyeselni
tudná V. úr különködését, midőn azt állítja, hogy a magyar
nyelv valamennyi eddig előttünk ismeretes nyelvektől abban
különbözik, hogy míg ez utóbbiakban az alaktan határozott
egységes nyelvjellem bélyegét viseli s csak is a nyelvkincs

vegyes: addig a magyarra, mint felemás (hibrid) nyelvre nézve azon kérdés áll elő: »vajjon általában a nyelvtörténetben fordul-e elő és hol, analog eset a . . . kettősnyelvűségre, mert nincs kizárva az a lehetőség, hogy a mostan magyarnak ismert nyelv *conglomerat* keletkezésével (az angol és a török V. szerint nem az, de igenis a magyar) oly kivétel áll elő, mely a sok tekintetben megbízhatatlan nyelvbúvárlat theoriáiba nem könnyen illeszkedik . . . ezért nem lehet (neki) rossz néven venni, hogy ha a »magyar nyelvtudósok« theoriáival szemben is, még erős kételye van.«

Hogy pedig olvasóit meggyőzze, hogy ez a gyönyörűséges theoria a magyar nyelv korcs, abajdócz mivoltáról nem valami képtelenség; a 267. lapon mindenekelőtt az angolokat biztosítván, hogy a világ minden kincséért sem ő rólok van itt szó, ily zagyvalék nyelvek példáit tényleg is bemutat egy-kettőt, a hol is így szól: »A vegyüléki jellem bonyolódott példájául szolgál már a *máltai* nyelv, melyre sémi eredete daczára — a görög és olasz annyira hatott, hogy grammatikáját sem őrizhette meg épen s a szókinés is könnyen érthető módon a legbámulatosabb vegyüléket képviseli. Ugyanez állítható a *dardui* nyelvről, mely részint az afghan és török, részint pedig a tibeti és burmai nyelveknek vegyüléke.« Mi ebből a következés? az, hogy körülbelül a magyar is ily zagyvalék, mint e korecsnyelvek, melyekben, és pedig az elsöben árja és sémi, a másodikban pedig még több népfaj nyelvének elvegyülése észlelhető. Ezek azonban az összehasonlításra épen ezen oknál fogva teljességgel nem ajánlkoznak, s igen helyesen tette V. úr, hogy művében e rövidke főlemlítésen kívül e tárgygyal tovább nem foglalkozik. Ehhez sok tekintetben hasonlít a mi czigányaink nyelve, mely eredetileg árja lévén, mint ezt a csálhatatlan próbakö: a számnevek máig tisztán megőrzött indiai mivolta minden kétségen fölül helyezi, itt nálunk s gyaníthatólag a török birodalomban is altáji elemekkel csaknem a fölismerhetetlenségig elvegyült, de azért senki sem tartja más, mint árja nyelvnek. Hasonló eset forgott fenn még a dunai bolgároknál is kezdetben, a hol meg egy uralaltáji nép, a bolgár, vegyült el az általa meghódított szláv árja néppel; de mivel itt egyszerű beolvadás történt. nyelvészeti búvárlat tárgya még úgy sem lehet, de főlemlíteni min-

denesetre helyén volt, mert itt praegnans példáját látjuk annak, a mi nagyon gyakori eset a népek életében, hogy a kisebbség, még ha a hatalom birtokosa is, vajmi könnyen beolvad a nagyobb tömegbe. Vegyes szókincsű nyelvekről szólva, megemlíti V. úr a mordvinokat, cseremiszeket és csuvašokat, a kik közül a csuvašok nyelve egészen eltörökösödött, a cseremiszek nyelve a török-tatár ráhatás erős nyomait viseli magán, míg a mordvin nyelven, sőt pogány ősvalláson a török hatás itt-ott félreismerhetetlenül észlelhető ugyan, de maga a nyelv szerkezete, s maga a nyelvkincs is tisztán finn-ugornak maradt. — Azon következtetése V. úrnak, hogy a török-tatár és finn-ugor népek ethnikai határán, vagyis az Ural-hegység mentén körülbelül az 55-ik szélességi foktól a 65-ig, már *eleitől* fogva ethnikai és nyelvi vegyülések nem hiányoztak, alapjában véve helyes, s azt én magam is nemcsak megengedem, hanem úgy tudom én is, hogy e területen, melyet egyébiránt a történelem kiválólág s mindig finn-ugor népek lakóhelyeinek tudott, a finn-ugor népeknek török-tatár népekkel való elvegyülése *nem ugyan eleitől fogva*, hanem mindenesetre ősidőkben nagyon régen megkezdődött, s ime ennek az elvegyülésnek a bizonyítékát szolgáltatják a most említettem nyelveken észlelhető kisebb-nagyobb török ráhatás nyomai, nem véve ki innen természetesen a szintén ezen török-tatár ráhatásnak csakúgy kitéve volt finn-ugor eredetű magyar népet sem. *Eleitől fogva* nem lehetett így, mert ez ama vidékeken a két ural-altáji (török-tatár és finn-ugor) népnek ugyanegy időben közakarattal való megtelepedését föltételeznék, a mit úgy hiszem, V. úr fogna legkevesebb elfogadható nézetnek tartani. A dolog úgy történt, hogy az elevenebb véré, vállalkozóbb szellemű török-tatár népek a mint éjszakon a finn-ugor népekkel érintkezni kezdettek, a határt átlépték s a finn-ugor népek területén megfészkeltek magokat; a mint ezt mind nyelvészeti, mind történelmi kutatások egyaránt kétségtelenné teszik, s így történt aztán, hogy a csuvašok, kik úgy lehet, számra nézve is túlsúlyomó török-tatár néppel jöttek közvetlen érintkezésbe, saját nyelvöket egészen elvesztették, és mint kisebb rész, beolvadtak a nagyobb tömegbe, a mi eléggé kitünhetik onnan, hogy még máig is hegyi-marjaiaknak hívják magokat, mint a cseremiszeknek is egyik része, a mi össze-

köttetésben azzal, hogy külső megjelenésök is egészen egyezik ezekével, világosan mutatja, hogy eredetileg cseremiszek voltak, vagyis ugyanaz történt itt is, a mi a dunai bolgároknál, hogy megtartván régi nemzeti nevöket, nyelvöket mással cserélték föl, az összes különbség az, hogy itt, ha úgy tetszik, a legyőzöttek fogadták el a győzők nyelvét, ha ugyan ki volna mutatható, hogy legyőzöttek, nem pedig a mi valószínűbb, szövetséges népek voltak egy fölöttök hegemoniát képező török-tatár néppel való viszonyban, a mint én e nézetemet az Ember-tani és régészeti társulat 1882. évi január 30-án tartott ülésén felolvasott s azóta az *Archaeologiai Értesítő* u. a. évi I. k. II. részében nyomtatásban is megjelent értekezésemben is kiemeltem. A magyaroknál azonban nem így történt a dolog; ugyanis a magyar nyelv (alaktan, számnevek, a test részei, az érzetek elnevezései stb.), mint fennebb kimutattam, tisztán ugor nyelv maradt, s a mi benne törökség van, részint ősnyelvbeli örökség, részint kölcsönszavak, egészen úgy, mint az angolban a francia, a törökben pedig a perzsa és arab elem.

Ennyit találtam helyén valónak a V. úr műve nyelvészeti oldalához hozzászólanom.

VI.

Most pedig V. úrnak további erősségeit (argumentum) akarom kissé szellőztetni, a melyekre építi azon következtetését, hogy a magyar nemzet eredetileg török volt.

Ezek között első az, a mit műve 195. lapján említ, hol is az ő generalizálni szerető theoriája szerint így szól: »azon népelemek, melyek a keresztyén időszámítás ötödik századának közepe tájától a XI. és XII. századig a Volga és Uralon túl elterjedő pusztá mögül előrontván, Európa délkeleti részén oly rendkívüli ethnikai változásokat idéztek elő, és egész föld-részünk államainak csoportosulására oly nagy hatást gyakoroltak, csak egy és ugyanazon török-tatár népláncz egyes szeméinek tekinthetők, melyek Ázsiának említett vidékein már a keresztyénséget megelőző korban idestova barangoltak, és azon kor művelt népei t. i. a görögök és rómaiak előtt a »skythák« bizonytalan elnevezése alatt ismereteseek voltak.« A dolog azon-

ban nem így áll; elég legyen e részben Jornandesre hivatkoznom, a ki szerint Hermannrich gót király a következő népeket hódította meg, u. m.: a góthokat, scythákat, thuidokat, Annisban, a Vaszinobronkokat = vesszek (mindezek finn népek), bronkákat (Saffarik véleménye szerint a régi dúsgazdag biarmiak = permick), a mériekeket (egy egészen kihalt ugor nép), mordvaiakat, remniseanokat = cseremiszek stb. Bár a népnevek némelyike vita tárgyát képezheti, a dolog azonban nem kétséges, mert a későbbi orosz Nesztor még világosabban mondja, hogy meghódította a mériekeket, muromaiakat, vesszeket, mordvákat, erdőelvi csúdokat (zavolocszaja csúd), permieket, cseremiszeket, liveket, korszokat (kúrok). Külön említi Jornandes a Meotis tó melletti gót herulokat, és az antesz és selávokra oszló veneteket, végezetül az esztheket, a kik a Némettenger messze terjedő partjain laknak és így — úgy mond ő — uralkodói bölcsessége- és hősiességével önereje által uralkodik vala Scythia és Germania valamennyi nemzetén.« De ez a terjedelmére nézve a Nagy Sándoréval vetekedő birodalom, a mint keletkezett, úgy csakhamar össze is omlott. »A 371. vagy 372. év táján — mondja Thierry Amadé — a M. Tud. Akad. könyvkiadó vállalatában is megjelent: *A római birodalom képe Róma alapításától kezdve a nyugoti császárság végéig* czimű műve 378. l. »a roxalánok szoríttatva a keleti góthok által, érintkezésbe tették magokat a húnokkal. Midőn azonban a titokban szőtt szövetségés fölfedeztetett, a roxolánok főnöke elfutott. De a góthok királya, Hermannrich, elfogatta annak nejét s négy szilaj ló farkára köttetve szaggattatta szét. E miatt a roxolánok elkeseredve föllázadtak, s hívásukra a húnok átkeltek a Volgán, magokkal sodorván az alánokat is, egy másik pásztor-népet, mely a Meotis tótól keletre lakott. Minden meghátrált e félelmes hordák rohama előtt. Hermannrich két ízben legyőzve, kardjába bocsátkozott, és a büszke osztrogóthok meghódoltak.« Ezután a vizigóthok következtek. »Ezek a húnok közeledésének pusztá hírére mint egy megriadt nyáj elfutottak a Pruth tulsó oldalára. Azok, kik a keresztyén hitet vallották, a rómaiaknál kerestek és találtak menedéket, a többiek összevesztek, s elváltak egymástól.« Nem kevesebb érdekes az, a mit ugyancsak Thierry ezt

megelőzőleg a 277-ik l. a hún hatalom keletkezéséről mond : »Kimutattam fennebb, hogy a finn nemzetek csoportja Ázsia és Európának a sarkkörhöz legközelebb eső vidékein tanyázott, egyik oldalán a skandináv nemzetek csoportját, másik felől a Kaspi tó és az Altái hegység kóbor hordáit érintve. Főtömegek a IV. században az Ural és Volga közt tanyázott, a hol ázsiai nomádokkal egyesülvén, szövetséget alkottak, melynek élén akkor a mongol fajnak egyik törzse állott. Ez vala a *hunok szövetsége*, mely a történelemben oly végzetes hírességre vala kiszemelve. E szövetség előcsapatát nyugat felé a *finnek* képezték, míg hátsó csapata azon pusztákon száguldozott, melyek a khinai birodalommal határosak.« Mi ebből a tanulság? az, hogy Attila Thierry szerint *mongol* volt, legközelebbi rokonai a mongoloknak a török-tatár népek, (így tudja ezt V. úr is műve 442-ik lapján, míg ennek műve 5-ik lapján éppen az ellenkezőjét állítja), ezek csatlakoztak tehát hozzá legelőbb, úgy jöttek azután a finn-ugorok, a roxolánok, a germánok stb., nem voltak tehát, a minthogy nem lehettek, *egy ugyanazon népláncz szemeinek* tekinthetők már kezdetben sem. Éppen ily vegyes népséget képezett eredetileg az avarság, — valószínű azonban, hogy az itteni pannoni uralmuk alatt egy egységes nyelv képződött közöttük olyképen, hogy a kisebbség az aránylag legszámosb és a megtelepedett földmivelő életre legtöbb hajlammal és képességgel bíró elembe beolvadt, ez az elem pedig kétségkívül a finn-ugor = magyar volt. Természetesen csak az avar uralom idejét értve, — mert azután a nagyobb rész kétségtelenül az avar birodalomban szerfelett számos földmivelő szlávságban olvadt föl, de nem mind, mert ott, a hol szlávság nem volt, ott szükségkép meg kellett tartani a magok nyelvét. Hogy lehet ugyanis azt kimagyarázni, hogy ha török volt a népnyelv, legyőzetésük után ily török nyelviségöknek semmi nyoma nem maradt fenn, holott az avaroknak Nagy Károly által 797-ben bevégzett legyőzetéseiktől a magyarok bejöveteléig (888.) alig telt el egy évszázad? A *kagán* szó, a mint uralkodókat hívták, itt mitsem bizonyít, mert nemcsak a török-tatár, hanem az ugor népek is így hívták az uralkodókat, azért én itt azon véleményt bátorlakodom kockáztatni, hogy igenis magyar volt az avar népnyelv, s hogy a Tolna,

Baranya, Zala, Somogy, Sopron és Vas megyebeli magyar nyelvnek a többi magyarság nyelvétől való tájnyelvi különözésének főoka az lehet, hogy a honfoglaló magyarok őket, az avarságnak maradványát, már itt találták, s nyelvök már akkor is az volt, a mi ma, innen a tájnyelvi különbség, mert ennek okának szükségképen kell lenni.

A V. úr által fölhozott avar névsor semmit sem bizonyít, mert azt senki sem vonja kétségbe, hogy valamint még ma is éjszakon a tatár a műveltség nyelve, úgy volt ez régente is, mivelhogy a mongolok és török ujgurok tettek szert legelőbb az altáji népek közt irodalmi műveltségre, azért minden hadi vállalatnak ők állottak az élére, ők voltak az intézők, vezetők, egészen úgy mint nálunk a kabarok, természetes, hogy a család nevek is e szerint idomúltak. Ehhez az ugor népek anynyira hozzá voltak szokva, hogy a fejedelmöket még a vogulok is »*khín*«-nak hívták (Lásd a Hunfalvytól való: *Vogul föld* című mű 163—182. ll. a Váta-kum=kereskedő ember című vogul elbeszélést, a hol e szó többször előfordúl, s kiki meggyőződhetik, hogy a voguloknak a fejedelmi méltóságról való felfogásuk egészen keleties, valamint arról is bizonyoságot tesz ez az elbeszélés, hogy ők is láttak valaha jobb napokat, korántsem voltak oly elhagyatottak, mint ma, s Klaproth fölvétele, hogy Etele talán vogul lehetett, ha nem is tekinthető bebizonyítotttnak, semmiesetre sem képtelen állítás; annyi bizonyos, hogy az Etele hún király zászlaján díszlett »turul« madár vogulúl: »*turunj*«, magyarul saskeselyűt jelent.

A mi a bolgár birodalmat illeti, erről tudva van, hogy egészen úgy, mint a khazar, török-tatár és finn-ugor népek szövetsége volt, melynek tagjai között azonban jóval számosabb volt az ugor elem, de a török intéző szellemnek nyomai mind e népek nyelvén maig észlelhető.

V. úr e fölfogás ellen a 160—162. ll. tiltakozik s különösen a 89. lapon a kabaroknak a magyarsághoz való viszonyát illetőleg így szól: »Már csak azért sem osztozhatunk a (Hunfalvy) véleményében, mert a kabarok, Konstantin császár tanúsága szerint, a nyolcz törzsnek csak egyikét, tehát az összes magyarságnak csak nyolczadrészét képezték, és mert egy ily kis (?) töredéknek nem tulajdoníthatjuk azon nagy nyelvi

hatást a török elem részéről, mely a magyar nyelvben mutatkozik, melyet a finn-ugor theoria bajnokai eddig nem méltattak eléggé figyelemükre.« Erre én V. úrnak azt felelem, hogy a dolog úgy lehetett, sőt tényleg úgy volt, hogy az a 8-ik törzs, mint műveltebb, a többi magyarság fölött szellemi suprematiát gyakorolt, hisz a csatázásokban a kezdet dicsőségének kiváltsága is nekik volt önként biztosítva, ők voltak a legelőkelőbbek. Már most vagy nekik kellett a nagyobb rész (a magyar) nyelvét megtanulni, vagy ezeknek az övéket; ez utóbbi nem képzelhető, de az igen is képzelhető, hogy az előkelő magyarok még Lebediában tudtak már törökül, s ez a viszony még darabig fennállott a vezérek, helyesebben nagy fejedelmek alatt is, azután pedig, midőn az egész nemzet egygyé lett, a kisebbség is elfeledte az előbbi török nyelvet, s beolvadt a jóval számosb nagy nemzettestbe, s a nyelvökben maradt török szók ennek őrzik az emlékét. Így értendő az, a mit V. úr műve 161—162. ll. mond: » a magyarok már jóval azelőtt, annyival inkább Lebediába való költözősök idejében egy vegyes nyelvvel bírtak« s Konstantin császár idejében még a dolog ugyan így állott, vagyis egészen jól volt értesülve.

A mi a görög és római íróknál előforduló »Skytha« elnevezést illeti, erre nézve szükség megjegyeznem, hogy a »skytha« elnevezés semmi egyéb, mint az orosz »csud« szó, mely magyarul »idegent« jelent. E szót a görög írók első kézből az oroszoktól kapták, de mivel a görögök e szót kimondani teljességgel nem tudták, a magok nyelve szerinti betűkkel »skythá«-nak írták és ejtették; alkalmazták pedig az oroszok régentén is úgy, mint ma is még általában, minden idegenre, de mivel leginkább finn-ugor népekkel volt dolguk, főleg ezekre, később azonban mint általános fogalmat minden idegenre: finura, ugorra, mongolra, törökre, tatárra; a mit pedig V. úr mond, hogy így a görögök a török-tatár népeket hívták volna, egyszerűen nem áll.

A második erősség sem különb semmivel az előbbinél, törökök a magyarok, mert az általa elszámolt hún, avar, besenyő, bolgár és magyar névsorban (szerinte nyelvemlékekben) magyar szavakra nem akadt; ugyanis a 174-ik lapon így szól: »És ugyan ki vallhatna e névsorral szemben más nézetet, mi-

után a török nyelvmaradványok számos bizonyítékát birjuk, a nélkül, hogy képesek lennénk csak egyetlen osztják, vogul vagy mordvin szót is fölmutatni;» ismét a 188. l.: »egyelőre a fölhozott adatok talán eléggé meggyőzték az olvasót arról, hogy először is számos török személy- és tárgynév szereplése, melyekkel *egyetlen egy finn-ugor* származásút sem lehet szembe állítani. sem a pusztá véletlennek nem tulajdonítható, sem pedig idegen cultur-befolyásra nem vezethető vissza, mint azt a finn-ugor theoria képviselői hajlandók föltenni.« V. úrnak emez okoskodásából, egészen logikai következtetéséből az folyik. hogy mivel a hún, avar és magyar őskori személy- és méltóságnevek közt finn-ugor szavakat állítólag nem fedezhetni föl, tehát a magyarság nem lehet finn-ugor eredetű; igen, de magyart sem fedezhetünk föl közöttök, következésképp magyarok sem vagyunk! Egyébiránt nem áll az, mintha se finn-ugor, se magyar szavakat nem tudnánk fölmutatni; ott van mindjárt a »turul« saskeselyű, — továbbá azt látjuk, hogy a magyarok még őskorban már az előttök ismeretes szomszéd népeket saját neveiken nevezték, és pedig vagy úgy, a mint azok magokat nevezték, vagy a mint azokat más népektől neveztetni hallják vala, így a khazárt kozárnak; a mordvint Irsának (Erza) és Moksának, Boksának is, turkot = töröknek, a tatárt = tatárnak, pecseneget, bedsnágot, pacinacitát a mint nevezik vala görög, latin, orosz s arab írók őket = bessenyőknek, özbeget = özbegnek; cseremiszt = marjainak; votyákat = vitkainak, volgai bolgárt = bulárnak, müzülmánt = büszörménynek, armeniait = örménynek, németet = szásznak, orosz = orosznek, permieket = peremiznek (egy virág neve), saracent = szerencsenek, alánt = jásznak, kípcsákokat = kúnok- és palóc-zoknak, bessarabiaiakat = bustyák- és bustyának; ismerniök kellett a finneket is. és őket valószínűleg »somogy«-oknak hívták, mert nemzeti nevök »suomi«-nak a magyarban e szó felel meg stb., az pedig ugyan soha eszébe nem jutott a V. úr szerint török magyarnak, hogy magát e népek bármelyikével is azonosítsa. Nevezetes, hogy a »baskirok« sem okleveleinkben, sem helységneveinkben nem fordul elő, holott az mind a Julian szerzetes teljes hitelt érdemlő jelentéséből, mind az ezzel egészen egyező Plancarpin és Rubruquis nem kevesebb hiteles

tudósításaiából kétségtelen, hogy a baškírok és magyarok úgyszólván egy fedél alatt laktak. Én e föltűnő körülménynak okát abban találom, hogy a »*baskir*« elnevezés semmi egyéb nem volt, mint a »*magyar*« szónak előbb »*madšgar*«-rá, »*badšgar*«-rá alakított török-tatáros kiejtése, később ugyane szónak nem annyira a tatárok, hanem az oroszok által »*baskir*«-rá torzítása, a mint ezt Bretschneider E. *Notices of the mediaeval Geographie and History of central and western Asia* London 1876. 8° című művéből látom, melynek 76. lapján ez áll: »A Tarikh Dšihan Kushai, valamint Rashid és Casvini is a magok földiratóban a magyarokat Bašgirdnak nevezik, de Rašidnál a »*magyar*« név is előfordúl.«

»A Tarikh Dšihan Kušhai a mongoloknak Magyarországha való betörését (D'Ohson II. k. 620. l.) következőleg írja le: Miután az oroszok-, alánok- és kipesákokkal végzett, seregét Batu a baškírok ellen indította, egy jelentékeny keresztyén nemzet ellen, mely a frankok területe határán lakozónak mondatik« ...

»A mongol főserég azután a bašgirdokra (magyarok) tört és a »*kelar*« (király) sátra köteleit elmet szette. Látván a magyarok a »*kelár*« sátra összeomlását, megfutottak« stb.

»Ugyanez évben (1237.) Batu, Orda, Barkai, Kadan, Buri és Kalkan megtámadták a Bokšákat és Burtaszokat.« (A szerző e neveket igen helyesen így commentálja: »A *bokšákon* nyilván a *mokšákat* kell értenünk, egy Volga melléki finn népet. A *burtasz* alkalmasint egy a mordvinokkal szintén a Volga mellett«; (V. úr szerint azonban a »*bokša*«=írástudó.) Innen tehát az látszik, hogy a baškir és magyar népnek (a tatárul és magyarul beszélőnek) még csak két külön neve sem volt, hanem a két név synonymának vétetődött.

Mivel pedig épen a hozzánk legközelebb álló, s kétségtelenül rokon népről, az elhagyatottságában, végső elszegényedésében is mindig nemes és tiszteletre méltó lovagias baškírokról, egy valamikor részben finn-ugor, ma azonban már egészen eltörökösödött népről van szó, melybe olvadtak be nyilván a Julian minorita és társai ott jártukkor, sőt még sokkal későbbben is még kétségtelenül létezett s ama tájakon az őshazában

visszamaradt magyarok, ¹⁾ nem tartom feleslegesnek itt rólok még némieket közölni, adataimat Youfferow orosz ethnograph művéből merítvén, de e népnek eredetére nézve mind a Youfferowétól, mind a V. úrtól egészen különböző fölfogást tévén magamévá. V. úr egészben véve Youfferow véleményét követi s a baškirokat eleitől fogva tatároknak tartja, de műve 446. lapján mégis így szól: »... a baškir lovasokat, kikről Ma'sudi az Ommájadok birodalmáról szólva, megemlékezik, határozottan magyaroknak kell tartanunk.«

Youfferow a baškirokat határozottan elejétől fogva tatároknak tartja, s ebbeli nézete támogatására azt hozza föl, hogy a kocsisa, a ki tatárul jól tudott, könnyen meg tudta magát velök értetni, továbbá, hogy külső megjelenésök, öltözetök, lakásuk, táplálkozásuk egészen tatáros s lényegesen más, mint a finn-ugor népeknél. Fölhossa Youfferow lelkiismeretesen az ellenokokat is, melyeknél fogva mások, u. m. az orosz belügy-ministerium statisztikai bizottsága, Humboldt, Khwolson s mások a baškirokat finn-ugor eredetű népnek tartják. Ezek között egyik ok az, hogy a kirgizek a baškirokat »Istiak«-oknak (osztják) hívják; továbbá a szokások, erkölcsök egészen mások, u. m. a baškir nők nem fedik el a képöket, sem nem zárkóznak el a férfiak társaságától, mint a tatár nők; játékaikban, mulatságaikban vakmerő műlovasok, a mi a tatároknál nincs így; beléletekben nem oly takarékosak és ildomosak, mint a tatárok, s általában a Mohammed törvényét sem tartják oly szigorúan, mint a tatárok. De mindez adatok, mondja Youfferow, nem birnak döntő erővel arra, hogy külön, avagy csak alfajnak is tekinthetnők őket; mert mind e sajátságok teljesen kimagyarázhatók a nomád szokások által, melyeket mindez ideig megtartottak. — Hogy egy orosz író így ítél

¹⁾ Pray sokszor idézett művében (Diss. II. p. 38.) VI. Kelemen pápának Janibég tatár uralkodóhoz írott levelét is idézi, melyben egyebek közt említés van téve arról is, hogy Elias de Hungaria nevű minorita ama vidékeken sokakat térített meg a keresztyén hitre s hozzáteszi, hogy ezt másképp alig magyarázhatni ki, mint úgy, hogy fölveszszük, hogy akkor még a magyarok jelentékeny számban éltek ott a tatárokkal összekeveredve, vagy éppen őket magokat is tatároknak tartják vala, különben hogyan értették volna meg őt mindjárt, a mint oda érkezett.

felölök, azt én egészen természetesnek találom, de ha Youfferow a magyar népet és ennek erkölceit is annyira ismerné, hogy összehasonlítást tehetett volna a két nép között okvetetlen meggyőződött volna, hogy a tatár és baškir szokások között létező nemegyezés okát valami egyébben, mint a nomád szokásokban kell keresni, és ez semmi más, mint azon körülményben rejlik, hogy az őshazában visszamaradt magyarok, kiket a létező történelmi kútforrások a baškirokkal mindig együtt említenek, a nagyobb rész kiköltözése után beolvadtak a most sokkal számosabb tatárnyelvű baškirságba. A nyelv elveszett, a szokások pedig, melyek a magyar nép gondolkodásmódjával annyira egyeznek, megmaradtak, s egykori magyar nemzetiségüknek őrzik az emlékezetét. Ezen, a szokások, észjárás és gondolkozásmódnak a magyar népével való azonossága további bizonyítékául önként ajánlkozik az, a mit V. úr a Tek. Akadémia 1882. okt. 2-án tartott ülésében olvasott értekezésében mint valamennyi tatár népek észjárásától merőben elütő saját-ságot említett föl, hogy dalaikban egészen megszokott dolog a magyar népdaloknak ama különössége, hogy az első kezdő vers a következő versekkel semmi logikai összefüggésben nincs, a milyen például: a »Három alma meg egy fél, Kérettelek, nem jöttél stb. Nagypénteken mossa holló a fiát, Egész világ kigyót, békát rám kiált« stb. melyeknek megfelelő több ily baškir dalt mutatott volt be. A nomádságból mindezeket kimagyarázni lehetetlenség, mert hiszen a kirgizek még nomádabbak, a Youfferow saját beismerése szerint még csak nomádnak sem mondható baškiroknál, s mégis nálok e szokások és erkölcsöknek semmi nyoma. Dšingiskhán unokája Batu khán, s később Rettenetes Iván s Katalin orosz csárnő irányában tanúsított eszélyességüket immár fennebb említém. Oroszország őket, múltó fölkeléseik daczára, melyek inkább a szomszéd nomád török-tatár népek elleni önfentartási ösztön sugallta küzdelmek voltak, (mert Oroszország nem mindig tudta őket a barang török-tatár népek ellen megvédeni) s mindig békésen végződtek, hű alattvalóknak tekinté, a kik neki a svédek, lengyelek és törökök elleni hadjáratokban fontos szolgálatokat tévének. 1798. óta a nomád török-tatár népek ellen, kikkel magokat soha sem azonosították, saját katonai testet (határőrséget) képeztek, a

mely szolgálatban az összes népesség részt vesz, s melyre rendkívül éleslátásuk s hallásuk által annyira alkalmasak, hogy hadjáratokban előőrsöknek rendesen őket alkalmazták, s a szolgálatot nemcsak nem találják nyomasztónak, hanem ellenkezőleg még büszkék a katonai életökre. Természettel kalandra vágyók, szeretnek szabadjátékot engedni képzelő tehetségöknek, s e közben oly eszményt alkotnak magoknak, mely igen közel jár a lovagiassághoz. Mintha csak a magyar huszárokat festené Youfferow. Arczkifejezésök kellemes s jóindulatra mutat. Testalkatuk nem szerfelett izmos, de egészségök kitünő s neveltetésük következtében az idő minden viszontagságaihoz hozzátörődött, hanem erősebb munkára kevesbbé alkalmasak, mint az oroszok, kivéven a finomabb kezeket és érzéket kívánó teendőkben, a melyekre az orosz bányászok rendesen őket alkalmazták. Mozdulataik gyorsasága, tevékenységek függetlensége élénk elméjükről tanúskodik.

Mint már fennebb említém, az orosz kormány mindig igen csínyán bánt e kivált az előbbi időkben, midőn még hatalmasak voltak, büszke néppel, s mind roppant területű hazájoknak, mind az addig élvezett jogaik és szabadságaik teljes élvezetében meghagyta őket s csakis mérsékelt adó fizetésére voltak kötelezve. Darab ideig minden jól ment, mert az orosz kormány a meghódoláskor velők tett kötést kellő tiszteletben tartotta; de ez nem sokáig tartott így: ugyanis az orosz kormány reájok, mint külön nemzetre, nem volt kellő tekintettel s két külön kormánykerületbe osztotta be őket, u. m. az astra-chaniba és kazániba, Így történt aztán, hogy terhesnek találván a természeti teljesítményekben, u. m. pénzek, állatbőrök,¹⁾ s más hasonló terményekben fizetni kellett adójoknak a távol eső Kazán városába való szállítását: magok intéztek egy küldöttséget Rettenetes Ivánhoz, azon kérelemmel, hogy engedtetnék meg nekik saját területökön építeni egy várost, a hol székelendő orosz tisztviselők kezeihez fizethessék le az adójokat. Így keletkezett Ufa városa, a régi baškir föld kormány-

¹⁾ Nyuszt- és menyét-vadász volt biz ez a derék harcias nép, valamint őseink is még jó sokáig a honfoglalás után is, adójokat is így fizették, a mint erről V. úr a Corpus juris idevágó t.-cikkelyeiből meggyőződhetik.

kerületi városa. Így vitték be magok közé a trójai lovat. Ismeretes az orosz tisztviselők romlottsága és kapzsisága még jelenleg is, a mi akkor még nagyobb mértékben így volt. Eleinte csak a hivatalnokok nyomásának valának kitéve, de ezeket csakhamar követték az uralhegyi kincskereső telepek éjszakon, délen pedig és keleten a kirgizek és turkomán nomádok ellen megtelepített kozák katonaság.

Nincs a szolgaságnak irtózatosabb neme, mint midőn az uralkodó elem fajilag különbözik az akár fegyverrel meghódított, akár bármi más oknál fogva alája került alattas néptől. A mint ennek a történelem számos szomorú példáját szolgáltatja. Az oroszokról tudva van, hogy a rómaiaknak elejétől fogva igen szerencsés utánczói voltak, gyarmatosítván ők is mindenhol és mindig, mihelyt colossalis birodalmuk egyes részeit birtokukba ejtették, a minek eredménye volt aztán, hogy az orosz elem az egész orosz birodalomban annyira elterjedt, hogy az egyes tartományok, valaha megannyi önálló monarchiák, népessége ma már mindenütt kihalóban van s az orosz nyelvet dialectus különbsége nélkül beszéli, világos jeléül annak, hogy a nyelv, melyet beszél . . . eltanult nyelv. — Kolonizálás nélkül nemzetiséget terjeszteni nem lehet.

Ugyanily sors érte a szegény, becsületes, harcziasága mellett is jámbor baškirságot is. Az, a ki meghódolásukkor nemzeti fejedelmök volt, Ak-Nazar, életében a csárnak vazalljává lett, halála után, ha — mint nem lehetetlen — gyermekei voltak, ezek fölvétettek az orosz főnemességbe, mert ezeket az orosz kormány mindig megbecsülte s úgy lehet, még ma is szerepelnek, csakhogy ismeretlen orosz név alatt, valamely orosz főúri családban; maga a nép áldozata lett a kivált az Uralra kincskeresés végett folyvást özönlő orosz telepeseeknek. Ezek aztán kilesik a nép szorultságát, hitelt nyitnak neki, földjeit potom áron összevásárolják, s midőn a szükségben levő előbbi tulajdonosnak bérbe kiadják, az évi haszonbér rendesen nagyobb szokott lenni, mint a milyen volt az egész birtok vételára. Ezen, tudva azt, hogy a baškir nép általában véve sokkal míveltebb az orosznál, mert írni, olvasni mindegyik tud, méltán lehetne csodálkozni, de e visszaélést megfejti először az, hogy a visszaélés már századok óta tart; másodsor, hogy mióta nincs önálló

fejedelmök, nincs, a ki védje őket; harmadszor a boldogtalan mahomed vallás, mely európai értelemben vett műveltség elsajátítására képtelenné teszi őket, s az írástudás inkább kárukra, mint hasznukra van.

Ime ez és ilyen az a nép, melylyel őseink hol együtt említettnek, hol egynek vétetnek s melybe olvadt be az őshazában visszamaradt, számban megfogyatkozott s a többi tatárnyelvű baškirsághoz képest most már kisebbséget képezett magyarság.

Az imént Youfferow után elmondott sajátságok, melyekkel a mily arányban különböztek valamennyi török-tatár népektől, ép oly arányban közelednek a magyar nép géniuszához, s különösen a rajongásig menő hazaszeretet, melynek válságos időkben oly sok bizonyítékát adták, s nagy áldozatok hozatalától sem riadtak vissza, kapcsolatban az őseinkkel sok századon át tartott barátságos együttéléssel, mind arra mutatnak, hogy itt erős vérkereszteződésnek kellett történni a török-tatár baškirok és finn-ugor népek között, a mely alól egyébiránt, mint már említve volt, ama vidékeken lakó egy finn-ugor nép sem vonhatta ki magát, a mint ezt a csuvas, mordvin, csere-misz, votják, magyar, mindnyájan finn-ugor népek nyelve, kétségtelenné teszi; s ime e vérkereszteződés adja kezünkbe a kulcsát azon, a magyar népével egészen közös hazaszeretetnek, melylyel a baškír nép minden többi török-tatár néptől a mennyire különbözik, annyira egyezik a magyarral. És ez a nemzetünknek hazájához való ragaszkodása nem új erény, megvolt ez már a honfoglalást megelőzőleg Lebediából lett kiszorításuk idején is. Ugyanis a magyaroknak a bessenyőkhöz való viszonyából, elkezdve Lebediától Atelkuzun át egész a honfoglalásig, azt látjuk, hogy mint még ma is, a baškirok csak viszonylagos nomádok voltak, a kik földmiveléssel is foglalkozván, nem önkéntes hányattatásaik közben is mindig települni, s a megtelepített földet magokénak vallani vágnak vala, ellenben a bessenyők mindig nyomukban csatangolva, az általok létrehozott olyan a milyen jólétet és földet tőlök elrabolni törekedtek, s ime ez az ő telepedési vágyuk, ez az ő finn-ugor természetük volt az, a mi őket nemcsak a honfoglalásra, hanem országalapításra is képesítette. Harcziasaknak csak oly har-

cziasak voltak, mint a bessenyők, de a baškiroktól és a visszamaradt többi magyarságtól elszakítva, csekélyebb számúak, mint ama, valószínűleg tisztán török-tatár bessenyők, nekik, úgy lehet, már csak a fajbeli különbség okánál fogva is, örökös ellenségeik. Tudjuk ugyanis Constantin császár tudósításából, hogy a létért való oly hosszan tartott véres küzdelemben, azon alkalommal, midőn ők Leó görög császárnak Simon bolgár fejedelem ellen segítségére voltak: a két uralkodó békekötése után a bolgár uralkodó által boszúból ellenök fölbérelt bessenyők a távollévőknek családjaik pusztítására menének s csaknem egészen megsemmisíték az otthon maradtakat. De a bessenyőknek ez volt a magyarok ellen való utolsó fenekedésök. A létért való küzdelemben ők mint nemzet elenyésztek, mert hiányzott náluk a finn-ugor erény: az országalkotó képesség, a magyarok pedig a rájuk mért kegyetlen csapást csakhamar kiheverték, mert míg a török-tatár népek, a mongolok közel rokonai (V.-nél 442. l.) és tanítványai csak pusztítani tudtak, a magyarok országot is tudtak alapítani, — azért tartom én a dunai bolgárokat is a magyarhoz egészen hasonló török-tatár és finn-ugor vegyes népnek, mert e képességgel ezek is bírtak. Az országalkotó képesség tehát határozottan finn-ugor erény.

Azon tehető ellenvetésre, mintha a magyarság országalkotó képessége nem épen a finn-ugor természet által volna föltételezve, mert hiszen az oszmán törökök is tudtak államot alkotni, pedig azok eredetileg tisztán török-tatár nép voltak, azt felelem, hogy a törökök Konstantinápoly elfoglalásakor mindent készen kaptak, s ha le nem bírták rontani az ottan talált görög byzanczi culturát, arról ők nem tehettek, nem rajtok múlt, de igen sok bajjal járt volna a dolog rájuk nézve. Egészen más volt a honfoglaló magyarok helyzete: ők Pannoniában semmit sem találtak, s a mivé lettek, magok által lettek; sikerök nagy részét a magok békés és másokkal megférő igazi baškir természetöknek köszönhették. A föld népét megbecsülték, a mi annyira ment, hogy ennek helyzete, összehasonlítva a németek azelőtti embertelen és igazságtalan igájával, határozottan javult, a mint ezt egy nálunk is megfordult orosz történetíró, Groth K. J. úr is elismeri, és művében: *Moravia i Madjari s polovini IX. do načala X. vjeka*. S. Petersburg 1881.

8°. (*Nagy-Morvaország és a magyarok a IX. század derekától a X-nek elejéig*) hangsúlyozza, ennek okát részben abban találván, hogy a bessenyők által családjaikon elkövetett öldöklés után nőkben szükségét érezvén, az önfentartás ösztönénél fogva a hiányt az itt talált szláv nőkkel kellett pótolniok, a mi által családi összeköttetésbe léptek az itt lakó szláv lakossággal s nem mint rabszolgákkal, hanem mint egyenlőkkel bántak velök. Valóban a mily joggal állítja Thierry fennebb idéztem művében, hogy a rómaiak a magok világbirodalma alapítását főleg azon bölcs politikának köszönhatték, hogy a meghódított népeket nem igázták le, hanem kisebb-nagyobb jogokban részesítették, s magokkal assimilálták: ép oly, talán még több joggal mondhatni ezt a magyar honfoglalókról, mert a rómaiak az alkotmány sánczába fölvelt legyőzött népeket csak fokonszint részeltették az itáliai jog áldásaiban, ellenben ezeknél a jog egy és ugyanaz volt a magyar birodalom minden népe számára. A mi különösen a szlávságot illeti, a magokat a közös haza szolgálatában kitüntetett férfiak csakúgy fölvétettek a nemesség soraiba, mint a született magyarok s csak oly számosan voltak, mint ezek. a mint ez egy Szirmaynál (*Hungaria in parabolis*) olvasható verses összeállításból eléggé kitünhetik, csakúgy nyitva állott előttök az út a legfőbb méltóságokhoz, mint azoknak, a kik nemzetségek fúját a hét vezérig föl tudták vezetni.

A harmadik erősség a következő: görög és arab írók törököknek nevezik a régi pogány magyarokat. Így Constantinus Porphyrogeneta, görög császár, szintígy Ibn Dasta és a többi arab írók. Mire nézve így szól V. úr műve 158. lapján: »Bármennyire vitatkozzunk a törökök és magyarok azonosságáról, annyi minden kétségen fölüli áll, hogy azon személy- és méltóságnevek nomenclaturája, melyekkel Constantin császár a *Τορροί*-t, azaz a magyarokat jelöli, határozottan török jellegű, s hogy tehát a személy- és méltóságnevek viselői csak oly nemzetnek lehettek tagjai, mely ha nem is *mennyséگی*leg, de a mérvadó uralkodó szellemet tekintve, még amaz időben, azaz a X. században, a törökség bélyegét hordotta magán,» vagyis V. úr, mint sok helyütt teszi, elszólotta magát, mert hát itt ő maga is önként elismeri, hogy mint fennebb kimutatám,

csak az előkelők tudtak töröktől is, magyarul is, a jóval nagyobb rész, a nemzettest, tisztán magyar volt, és mégis pár sorral előbb a *törökök és magyarok azonosságát* emlegeti. Ilyen első-lás az is, a mit a 112-ik lapon mond: »Mert maga Hunfalvy másutt igen helyesen azt mondja, hogy a régi húnok nemcsak Lebediából vándoroltak be Magyarországra, hanem észak-keletről is, t. i. Oroszországból, a mint ezt ugyanezen népnek egy másik elnevezése, a palócz szó is bizonyítja, mely a szláv, illetőleg orosz paloveczból származott és a mely szóval mai nap a magyarság azon részét jelölik, melyet Anonymus *kúnoknak* nevez, a kiknek *nem eredeti magyar* voltáról leginkább a bizonyos hangváltozások által előidézett tájszólási sajátságok tesznek tanúságot.« Persze, hogy nem voltak magyarok eredetileg, hanem törökök, de hát hogyan van mégis, hogy a különbség V. úrnak föltűnik, hiszen ha a palóczok (kúnok) is törökök, a magyarok is törökök, akkor nem volt különbség köztök, s csak a név volt különböző, és így nem kellett beolvadniok.

Szintilyen a 161. lapon olvasható eme részlet is: »a magyar nyelv már Lebediában való tartózkodása alatt nagy mérvben volt török elemektől áthatva.« Ez a *török elemektől való áthatás* tehát későbbi keletű az eredeti magyar nyelvnél, hogy lehetett tehát a magyar nyelv eredetileg török, hogyan volna lehetséges, hogy a legkezdetlegeseb fogalmak, a milyenek a számnevek, a test részei, az emberi élet szorosan vett func-tióinak nevei törököktől kölcsönzött szavak volnának? Hogy a lebediai tartózkodást a török nyelvelem elfogadása megelőzte, az világos, és e körülmény becses fölvilágosítást szolgáltat azon részben is, mért van az, hogy míg a magyar nyelvben levő török szók legnagyobb része határozottan csuvas jellegű, addig vannak másrésről egyes szavak, melyek ettől hangtani tekin-tetben eltérnek. Ennek más oka nem lehet, mint az, hogy e kölcsönzések nem csupán egy, hanem időről időre több külön tájnyelvű török-tatár népektől kerültek a magyarba, részben pedig ősnyelvbeli maradványok, mint ezt fennebb kifejtém. — Elszólotta tehát magát V. úr ismét; ugyanis, ha — mint V. hiszi — a magyar nyelv eredetileg török volt, akkor a fen-nebbi nézet nyilvánítását nem úgy kellett volna fogalmaznia, mint a hogy a tette: »a magyar nyelv már Lebediában való

tartózkodása alatt nagy mértékben volt török elemektől áthatva,« hiszen ha eredetileg török volt, akkor így kellett volna mondani: a *türk* nyelv nagy mértékben volt *magyar* elemektől (finn-ugor) áthatva. Ime így bujik ki a szeg a zsákból!

A mily jól volt értesülve Konstantin császár a magyarok kétnyelvűségére nézve és hogy miért hívták őket akkor turkoknak, ép oly jól tudja azt is, hogy még csak nem is hívták őket mindig »turkok«-nak, hanem *valami okon* Sabartoiásfalvi volt a nevök,« sőt nem is az összes magyarságot, ugyanis »háború ütven ki a turkok és az akkori kangarnak nevezett paczinákiták közt, a turkok serege meggyőzetett és két részre szakadt, s egy részök keletre Perszisz felé telepedett meg, kik a turkok régi nevén mai napi Sabartoiásfalvi néven neveztetnek. a másik rész pedig nyugat felé telepedett meg... az Atelkuzu nevezetű helyekre.« Mi lehetett, pedig ez az ok, melynél fogva *Sabartoiásfaloi*-knak hívták őket? én azt gyanítom, hogy ennek az oka valamely török fajjal való olyatén összekeveredés volt, a milyen volt később a kabaroknak hozzájuk való csatlakozása, s az elnevezés alkalmasint azoktól a magyaroktól származhatott, a kik ily összekeveredéstől mentek maradtak, s maga a szó nem tehet egyebet, mint »zavartas falviak,« mert a *falu* régenten mást is jelenthetett, mint a mit ma jelent, például »községet,« mely még ma is azontérője (synonimája) a »falu,« sőt »város« szónak is. Hiszen vegyük csak a mai »közönség« szót, erről tudjuk, hogy új szó, azt a fogalmat pedig, melyet ma jelöl, csak még a múlt században is »község«-nek hívták; tudjuk, hogy a szavak értelme időről időre változni szokott; ily szempontból tekintve a dolgot, én a »kabar« szóban sem látok egyebet, mint a »kóbor« szót, melynek régentén távolról sem lehetett az az értelme, mint ma, midőn csakis csavargót, tekergőt, vagy állatokról szólva, »bitang« jószágot jelent, hanem jelenthetett egyszerűen menekültet, bujdost, jövevényt, melyek alapján véve egyet jelentenek, de a mely szavaknak kisebbítő, vagy éppen megvető jelenségek teljességgel niucs, mint ezt minden született magyar jól tudja, legfeljebb annyit jelent, hogy a kiről mondatik, nem tősgyökeres valamely vidéken.

Nem ily világosak az arab íróknak egymást szolgalelkü-

leg utánzó tudósításai, melyek a görög írók tudósításaival csak annyiban egyeznek, a mennyiben a magyarokat ők is »turkok«-nak mondják, hogy miért? azt szintén nem ők tőlök, hanem Konstantin császárnak alapos értesüléseken nyugvó följegyzéseiből tudjuk meg. A Chvolson kiadta Ibn Dasta tudósításai a nyelvre nézve semmi fölvilágosítást nem szolgáltatnak, de már ő »magyarok«-nak (madšgar) tudja és mondja őket. — Ugyanő értesít a vallás állapotáról is, melyszerint az uralkodó és a hozzá tartozó előkelők (az udvar) zsidó, a többiek részint az izlamnak, részint az ősi pogány vallásnak voltak hivei. Még legtöbbet nyújt e tekintetben Ibn Haukal, kitől legalább azt tudjuk meg, hogy a bolgárok nyelve hasonló a khazarokéhoz, hogy a két nyelv egy és ugyanaz. Ibn Haukal azonban itt nyilván csakis a dynastiát és az előkelőket érti, a kiknek nyelvök minden valószínűség szerint török volt, (mert még abból, hogy ezek zsidó vallást követtek, teljességgel nem következik, sőt még csak nem is valószínű, hogy e nyelven beszéltek volna), de nem ám magát a népet, mert ez mind a bolgár, mind a khazar birodalmat képező népszövetségekben a hány nép, annyiféle volt. Nevezetesen a bolgár szövetségnek alkatrészeit képezik vala: a mordvinok, cseremiszek, votyákok és csuvasok; a khazar birodaloméit pedig azon török és nem török (finn-ugor) népek, melyeknek Lebediában laktokkor őseink is egyike vala, a mint ezek Ibn Dastánál elő vannak sorolva. Ha a dolgok állását így fogjuk fel, akkor a Frähn kiadta Ibn Fozlán-féle tudósítások nemcsak nem okoznak zavart, hanem még nevezetes fölvilágosítást is szolgáltatnak a khazar hatalom népei nemzetiségére nézve, midőn azt állítják, hogy a khazarok nyelve a török és perzsa nyelvtől különbözik, és hogy a khazarok épen nem hasonlók a törökökhöz. Persze hogy nem hasonlítottak, a mint hogy nem hasonlíthattak, mert a khazar hatalmat képező népszövetség tagjai legtöbbje ugor nép volt, ezeknek tehát vallásuk sem lehetett más, mint az, melyet Ibn Dasta tulajdonít nekik, a többiek egy oly vallásnak a hivei, mely a törökök vallásához hasonló, vagy a mint Ibn Fozlán mondja, hogy bálványimádók voltak. Igen is, sámán vallásúak voltak, egészen úgy, mint pogány korban valamennyi mind török-tatár, mind finn-ugor népek, ez a sámán vallás pedig

ugyanaz volt valamennyi uraltáji népeknél, legfeljebb annyiban különböztek egymástól, hogy ugyanegy fogalmat a mongol mongolúl, a tunguz tunguzúl, szamojed szamojedül, török-tatár, finn-ugor kiki a maga nyelvén nevezte meg. Ennek ellenében V. úr, művének 363. lapján való tiltakozása, az összes tudós világ egybehangzó nézete ellenében, nem nyom legkisebbet sem.

Mindezen most kifejtettem nézeteim nem kis támogatására szolgál azon körülmény, mely V. úrnak is föltűnt, a ki is műve 115. lapján fölveti e kérdést: »méltán kérldhetjük: hova tűnt el a khazarok hatalmas népe, mert Hunfalvyval ellentétben, a Gura Srijaga és Volga közt lakó alig fél milliónyi csuvasokat nem khazaroknak, hanem volgamelléki bolgárok maradékinak tekintjük, mivé lettek a török eredetű berendinek és végre mivé az ugor származású mériek, kikben némelyek a cseremiszek elődjeit vélik fölfedezhetni? E kérdésekre a felelet nagyon egyszerű, — mind az a hatalmas khazar, mind a bolgár birodalom több finn-ugor és török népek szövetsége volt (egynyelvűségről szó sem lehet), és egy aránylag csekély számú török-tatár nép fenhatósága alatt állott, a mint ezt V. úr is így tudja a 88-ik lapon, a hol is ugyanő így szól: kétséget sem szenved, hogy a khazarok hatalmas birodalma sok velők rokon, de nem azonos elemekből állott; így történt aztán, hogy az orosz hódítás bekövetkeztével az izlámot követő csekély számú nomád törökök részint szétszűllöttek a szélrőzsa minden irányában, részint csuvasok és cseremiszek lettek belőlök; legtovább fenmaradtak a krimiek, a kiknek virágzó országát csak a múlt században sikerült az oroszoknak hatalma alá hajtani; a mériek és több más finn-ugor népek pedig lassankint beolvadtak az orosz elembe, ismét mások, például a mordvák, fenmaradtak egész Rettenetes Ivánig, a kinek mivel ágyúik és löfegyvereik nem voltak, minden hősies védelmek ellenére is kénytelenek voltak meghódolni (1480—90.), legyőzetésük után pedig a hozzájuk küldött orosz tisztviselők kapzsiságát és vad kegyetlenségét kiállani nem bírván, a derék és egykor nagy számú ugor nép, ama vidékeknek, a mennyire a történelem vissza tud emlékezni, egyik legrégibb lakója, épen aratás idején a már érett gabnát földjeiken veszni engedve, földönfutókká lettek, s hazájokat az orosz elemnek engedték át. Tudva azt,

hogy nagy Mátyás királyunk az őshazában visszamaradt magyarok beköltöztetésével életében komolyan foglalkozott, csak sajnálattal gondolhatunk ez elzúllott, derék rokon népre, a kiknek csak egy intés kellett volna, hogy tömegesen bejöjjenek s Moldva- és Oláhországban letelepedjenek, a kiket mint régi jó szomszédjaikat s rokonaikat bizonyára követtek volna, ha ugyan még akkor voltak, a magyarul beszélő baškir-magyarok. Fájdalom, meghódíttatásuk épen a Mátyás király halála idejére esik.

Törökök a magyarok negyedszer azért, mert József khazar királynak Khazdai Ben Šuprut zsidó rabbínushoz írott levelében a khazarok Thogarmának, Jafet fiának nemzetségéből származóknak mondatnak; a khazarokat Theophanes *keleti törököknek* tartja (86. l.), következőleg a hová tartozott József király a maga khazarjaival, oda tartoztak a magyarok is, vagyis *keleti törökök* voltak. Álljon itt maga a József király levelének szövege, úgy a mint azt V. úr, művének 84. lapján idézi: »te azt kérdelevelédben, mely népnek, mely nemzetségnek a fia vagy? tudd meg tehát, hogy Jafet fiától és Thogarma nemzetségéből származom. Őseim genealogiai irataiban azt olvasom, hogy Thogarmának tíz fia született . . . jó magam Khazartól, Thogarma hetedik fiától származom« . . . Nem lehet azon kételkednünk, mondja V. úr, hogy a khazar király levelében elsorolt nevek, mint Uigur, Oguz, Khazar, Bolgár és Savir, hasonlóképp a későbbi moszlim szerzőknél előkerülő nevek közösen egy ősrégi mondából erednek, és hogy a khazarok az uraltáji néptörzsnek nem finn-ugor, hanem töröktatár ágához tartoznak, a mit különben Theophanes megjegyzése is bizonyít: »a *keleti törököket khazaroknak is nevezik*,« mely helynek értelme, úgy hiszszük, elég világos.«

V. úr emez itt olvasható nézetére álljanak itt a következő észrevételek:

a) a khazar birodalom korántsem volt egységes nyelvű nemzet birodalma, hanem sok (töröktatár és finn-ugor) rokon népek szövetsége, ezek egyike volt a magyarság, melyet görög és arab írók, a fennebb fejtegettem volt okból »turkok«-nak, törököknek mondanak, de a kiket a szomszédos szláv népek (oroszok) soha más, mint »ugri« néven nem ismertek. Egy

volt-e a magyarral az az ugor nép, melyet Theophilactus említ (420. l.), hogy a Til (Volga) mellett lakott s a turkoktól legyőzetett, s nem voltak-e eme győztes turkok épen azok, a kik a Kunik, Hovorth és Sommier-féle elméletnek helyt adva, utóbb a legyőzött ugor népbe beolvadtak s talán az így összeolvadt két nép (török és ugor) viselte azután a közös *turk* nevet: azt bajos eldönteni, de hogy e név és nép: az *ugor* soha se létezett volna, és hogy, mind a Theophilactus Simocatta ugorjai, mind a Jordanis »hun-ugor«-jai semmi egyebek nem volnának, mint az »uigur« név eltorzítása, maga »Ugria« pedig az utopiák közé volna sorozandó, mely csakis néhány orosz krónikás író művében található, mint ezt V. úr műve 418. lapján tudni akarja, oly nagyszerű képtelenség, hogy annak tarthatatlanságára a József király leveléből maga rájöhetett volna, a ki is e levelében Ugriáról avagy épen Jugriáról (hajigra-im) úgy beszélt, mint oly országról, mely az ő birodalmától észak felé fekszik; e levél kelte a 960. évre esik, valamivel később azonban a XI. században már ugyanezen Ugria vagy Juhria az orosz kereskedők, különösen a novogorodiak előtt, az e vidékeken űzött élénk közlekedéseik következtében egészen ismeretessé lett. (Lásd Groth J. A. orosz írónak a magyarok eredetét tárgyzó: *Moravia i Madiari s polovinu IX. do načala X. vjeka.* (Moravia és a magyarok a IX. század derekától a X. végéig) című nagy tanulmányával írott műve 173. lapját.) Továbbá azokon kívül, a miket Hunfalvy Pál a m. t. Akadémia 1883. jan. 8-án tartott ülésében fölolvastott s azóta nyomtatásban is megjelent ily című feleletében: *Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?* az ugor s ungar szóra vonatkozólag fölhozott volt (*Érték. a nyelv- és széptudományok köréből* XI. k. 8. sz. 1882.) nem látszik feleslegesnek a Török Aurél úr kiadta *Anthropologiai füzetek* cz. művének ide iktatnom eme helyét: »A keleti Magyarország neve a régibb orosz fejedelmek czimében is előfordult. Coxe szerint a híres moszkvai Kremel-palota egyik kapuja fölött a következő felirat áll: Joannes Vasilii Dei gratia m. dux Volodomeriae, Moscoviae, Novogardiae, Tiferiae, Pleskoviae, Vetisiae, Ongrariae, Permiae et aliarum, totiusque Raxiae dominus anno tertio Imperii sui hos turres condere fecit 1491. K. Julii. Ez az

Ongaria nyilván a régi Nagy-Magyarország=Baškardia lehetett, de Herbertstein tudósításaiból tudjuk, hogy ez meg egy volt Juhriával. Azután meg, hogyan támadott ez az *Ugria*, és *ugor*, *ugri* ország és népnév az oroszoknál? talán ők tévesztették össze Juhriát Uguriával? Ilyet józan észszel csak elgondolni is képtelenség. A dolog magyarázatát ez képezi: az oroszok Rettenetes Iván alatt meghódították egyéb tartományokon kívül Juhriát is, melyet különben már azelőtt is mint szomszéd országot jól ismertek, valahogy csak kellett nevezni, elnevezték tehát őket úgy, a mint hallották, hogy nevezik magokat, elkezdve Nestortól egész Nagy Ivánig, az uigurokkal pedig az oroszoknak nem volt soha semmi dolguk, következőleg ez elnevezést sem vehették tőlök.

b) József khazar király a levelében magáról vagy legegyszerűbb a hegemoniát képező khazar főnépről beszélt, nem pedig az ő összes népéről, az pedig, V. saját beismerése szerint is, egynyelvű teljességgel nem volt, és így e nemzedékrendből teljességgel nem következik az, hogy a Thogarma 10 fia tiz ugyanegy nyelvű népet alapított, és így lehettek ezek, a mint hogy tényleg így volt, többnyelvűek is; az sincs kizárva, hogy e genealogiába a finn-ugor népek is bele vannak értve.

c) A khazarok *keleti törökségére* nagy súlyt fektet V. úr, s méltán; ugyanis ő a magyar nyelvben találató törökségnek a csuvas nyelvből való átvétele lehetőségét főleg azért tagadja, mert »a csuvasnak török dialectussá alakulása aránylag később eredetű, mely a XIII. században még nem volt befejezve, a IX-iknek elején, vagyis azon időben, mikor a Hunfalvy állította vegyülés a török szókincs közvetítőinek tartott kabarokkal megtörtént, még korántsem lehetett meg az az egész török nyelvszerkezettől annyira eltérő szójárás különbsége, melyet ma ismerünk benne.« Ennek a nem egészen világos előadásnak megértésére szükség azon magyarázatot adnom, hogy V. úr azt akarta mondani, hogy a szerinte az előtt egészen tiszta volt török alapnyelv, idegen finn-ugor ráhatás folytán, a többi török dialectusoktól sokban eltérő török tájnyelvvé lett; de e fölfogásnál sokkal elfogadhatóbb a Hunfalvyé, a kire V. úr e helyütt hivatkozik, a ki is a csuvasokat, egyezően az európai összehasonlító nyelvészet tekintélyeivel, eltörökö-

sődött cseremiszeknek tartja V. úrral ellentétben, a ki ellenkezőleg elcseremiszesedett törököket akar látni bennök, mert e nézetnek határozottan ellene szól azon tény, hogy mind a bolgár, mind a khazar birodalomhoz tartozott összes ugor népek nyelvén észlelhető a többé-kevesebb erős török ráhatás; míg ellenben az összes törökség egy nyelvén sem tapasztalható az ugor nyelveknek hason ráhatása; ugyanezen török ráhatást tapasztalhatjuk a magyar nyelv szókincsén is, de már az alaktan annyira ugor, hogy e körülmény állításomnak erős bizonyítékát képezi; ime ezért lehetetlen az, hogy a magyar nyelv valaha török nyelv lett volna, s csak későbbben lett volna abajdócz nyelvvé. (Mischsprache.)

A 272. l. erősen hangsúlyozza V. úr, hogy a magyar nyelv a maga törökséggel való viszonyát illetőleg két különböző dialecticus sajátásának félreismerhetetlen nyomait viseli, azután a 274-ik lapon így folytatja: »Az utóbb említett esetre vonatkozólag a részrehajlatlan kutató figyelmét nem kerülheti el az, hogy a hangsúlyozott dialectikus különbség kiváltkép a két főtörödékre, t. i. a *keleti és nyugoti* törökre terjed ki, a mennyiben a magyarban levő török elemek — a túlnyomó szám miatt — inkább a *keleti török* felé hajlanak és ennek segélyével sokkal könnyebben megmagyarázhatók, mint a *nyugoti törökkel*, a melynek befolyása aránylag újabbnak nevezhető s a melyet minden valószínűség szerint a nyugotra vonult magyaroknak a hozzájuk csatlakozott khazarok, kabarok, besenyők és kúnokkal való összevegyülésének lehet tulajdonítani . . . » A khazarok és kabarok most már megszűntek *keleti törökök* lenni, egyetlen csapásra *nyugoti törökökké* váltak. És ez nagyon lényeges a fenforgó kérdésben; ugyanis V. úr abbeli kifogásait, hogy a magyarban találtató törökség nem jöhetett a kabarok-khazarok közvetítése által, főleg arra alapítja, hogy e szavak, úgy a mint a magyarban megvannak, *keleti törökségre* mutatnak; ugyanis a 274. l. így szól: »egész sora olyan szóknak, melyek ma kizárólag az altáiban, uigurban és kirgizben találhatók, de a nyugoti törökben nemcsak nincsenek meg, hanem már 600 évvel előbb is teljesen hiányoztak, ilyen szavak: jauruk = gyerek, žerik = sereg, kirag = szél (kéreg), irik = öreg, alčik = agyag és még jelentékeny száma egyéb

hangsajátosságoknak, melyek mind arra utalnak, hogy a magyar nyelvben lévő török elem nem — mint Hunfalvy gyanítja — a kabarokkal való elegyedésből, hanem részint már nagyon régen elmúlt őskorból ered, vagyis őstulajdonnak tekintendő, részint pedig a történelmi érintkezés későbbi korából maradt fenn . . . » most pedig kisé, hogy V. úr a kabarok *keleti* avagy *nyugoti* törökségét teljességgel nem tudja megállapítani, s ha épen úgy kívántatik, megteszi őket *keleti*, ha pedig másképen, *nyugoti* törököknek; így állván a dolog, minden tiltakozása daczára, nem az ő érthetetlen tagadása áll meg, hanem az összehasonlító nyelvészet fölvétele Révaitól Hunfalvyig, a kik Konstantin császár értesítésének adtak helyet, hogy t. i. a kabarok mint 8-ik nemzetség, a magyarokhoz csatlakozván, ezeket a magok nyelvére megtanították, természetesen csak az előkelőket, magáról a népről szó sem lehet, mert az mindig magyar volt, s a kabar nyelv nálok diplomatikai nyelvet képezett. Mindez azonban épen nem zárja ki azon fölvételt, hogy már előbb a khazar szövetségben, sőt még ennél is jóval előbb s nem is csupán a khazarokkal való szorosb érintkezésben kezdődött meg ez az állapot, hanem még akkor, mikor még a khazarokkal szövetségben sem állottak, mert Konstantin császár bármily jól volt is értesülve, az ő tudomásai csakis a közelmultra vonatkozhattak, nem pedig a magyar nemzet legrégibb őskorára, a mely után tudakozódni a hozzá került hol szláv rabszolgáktól, hol követségektől, a kiktől szerezte minden látogatást szerint a maga értesüléseit, aligha jutott eszébe.

Összhangzásban a fennebbi tiltakozással, V. úr, műve 260. lapján a csuvasal egyező magyar szavakban észlelhető *r* és *z* közötti viszonyoknak az ily szavak *csuvas eredete* bizonyosságául való fölhozását a lehető legnagyobb képtelenségnek nyilvánítja, pedig korántsem az; ugyanis nem szükséges az ily szavakat egyenesen a mai csuvas nyelvből ájtötteknek, hanem igenis egy oly török nyelvből származóknak kell tekintenünk, a melyből kölcsönözte mind a magyar, mind a csuvas a maga szavait, melyek e két nyelvben hangtani és értelmi tekintetben egyeznek, a milyennek kellett lenni kétségtelenül a kabarnak, melyet csak az imént mondott keleti törököknek, utóbb pedig nyugoti törököknek.

Csak még azon részletre nézve kell némi észrevételt tennem, a hol V. úr a magyar nyelvben létező török elem kútforrásai között az ősnylvet (őstulajdon) is megemlíti. Ez egészen jól van mondva; ugyanis már csak azon öt török szó között is, melyeket V. úr ezúttal fölhozott, én a *jauruk* = gyerek-et a finn *nuori*-val, a *kirag* = kéreg-et pedig a finn *kuori*-val egynek tartom, a 233-ik lapon említett *nilan* = negyedik-ben az ugor *n'ile* = négy gyökerét ismerhetni föl, a mint ezt V. úr is így látja; ilyen még két ősrégi szó, mely mind a finn-ugor, mind a török-tatár nyelvekben egyaránt megvan, ezek egyike a *bejaz*, lappúl: pajes, pajok, magyarul: fejr, a hol a török szó kezdő *b*-nek a magyarban *f*, a szóvégi *z*-nek pedig *r* felel meg, másika a török *jazmak*, mely a finnben *k* elötéttel kirjoittaa-nak, a magyarban ismét következetesen a *z*-nek *r*-ré változásával *jaz* = *ir*-nek hangzik. Ez igének eredeti értelmére a finn *kirjoittaa*-nak a magyar *írni*-vel való egybevetése vet nevezetes világot: a magyarban az írás régebben, de még részben ma is egyaránt jelentett *írást* és *festést* = képirást, szintigy a finn *kirjoittaa* is egyaránt jelent írást és tarkázást, himezést, így magyarázza ezt műve 358-ik lapján egészen helyesen V. úr is, összevetvén volt a magyar *ír* = kenőcs szót is, »mivel az írásnak kétféle faja volt, t. i. először a festékekkel való írás, melyet a magyarban az *ír*, a törökben (csuv.) *sjir*, *jaz* és (*jak*) surui szóval fejeznek ki, másodszor már régtől fogva olyan írásfaj is volt, melyet úgy vágtak, véstek vagy metszettek valami szilárd tárgyba, mely föltevést a török *bít*, *bet*, *pič*, *peč* írni, *betik*, *piči* írás, a magyar *betű* igazol,« ehhez én még csak annyit adok részemről, hogy a *betű*-t csin nyelven is *bíti*-nek hívják, a mit aligha a csinok vettek a török népektől, hanem megfordítva, ezek amazoktól, a mi azonban a V. úr ebbeli magyarázata helyességét nem hogy lerontaná, hanem inkább megerősíti; ez eléggé kitűnik onnan, hogy a csinok még maig ecsettel festik papírra a betűiket, a mint erről az 1873-diki bécsi világkiállításon magamnak is volt alkalmam meggyőződni az ottani csin-osztályban, a hol is egyik azon országbeli csin hivatalnok előtt, csaknem egészen függélyes állásban, olyanformán, mint a hogy a mi képiróink szokták vásznaikat ösztörűiken (Stafeley) fölállítani, papir volt, melyre igen nagy gyorsaság-

gal festegette ecsettel a magok csin írásjegyeit; ezt látva, legott világos volt előttem, hogy annak az írásnak, melynek a finn *kirjoittaa*, a magyar *ír*, a török *jazmak* őrzi az emlékét, mindenestre ilyennek kellett lenni igen messzeeső ősidőkben, melyekre csakis a sok ezer éves multtal és culturával bíró csin műveltség tud visszaemlékezni, melyet tehát még akkor mind e rokon népek igen jól ismertek, de később mostoha körülmények közé sodortatva, csak a szó maradt meg, magának a tárgynak, melyet jelentett, még csak az emlékezete is kihalt nálok.

* * *

Igyekeztem a szerző, Vámbéry úr, művét részrehajlatlanul olyaténképen megbirálni, hogy minden elfogulatlan ember s nem csupán a szaktudós képes legyen annak segélyével a két fél álláspontjáról lehetőleg tiszta, világos képet alkotni magának; mennyire sikerült ez nekem, azt megítélni nem az én dolgom. — Főfigyelmemet természetesen a mű azon állításaira terjesztém ki, melyek az összehasonlító nyelvészet mai álláspontján nem helyeselhetők; de a mint már értekezésem elején is fölemlítém, találtam a műben elég becses anyagot is, a melyvel való elbánást azonban más alakban óhajtottam volna megéjtve látni. Itt pár szóval akarom végezetül fölemlíteni a mű valódi hasznát, melyet körülményeink közt lehetetlen nagy nyereségnek nem tartanom a tudomány érdekében.

A magyarok eredetének kérdésével a hazai tudomány a Julian szerzetes és társainak az őshon föltalálása czéljából északra való kiküldetése óta foglalkozik, és Pray méltán tekint arra lelkesedéssel, hogy amaz ismeretlen vidékek, akkora még a szomszéd oroszok előtt is igazi terra incognita föl kutatására a kezdet hazánkból indult ki; Praynak e büszkélkedését könnyen megérthetjük, ha elgondoljuk, hogy amaz iszonyú nehézségek és fáradozások leküzdésével megtett útról a jelentés Rómába is megtétele, s valamint Plan Carpin, úgy Rubruquis is már e jelentés tartalmazta nyomokon járt ösvényeken indulhattak, a minthogy indultak is el útjokra, melyeken nekik távolról sem kellett már a nehézségekkel oly mértékben küzdeni, mint a magyar szerzeteseknek, ők már járt utakon mehettek és pedig az első egyenesen a római pápa megbízásában.

A tudomány e tárgyban még csak a múlt század végén is meglehetősen tisztában volt már magával egész Révay Miklósig, kinek halála után, mint általában az összes hazai tudományosság mezején haladás helyett hanyatlás állott be, s a legcsodálatosb álmokképek után való rajongó kapkodás csaknem napjainkig tartott, hisz még csak nem oly régen is makacsúl hol árjáknek, hol sémi népeknek hirdették a magyar fajt. A hazai összehasonlító nyelvtudományé azon elvitázhatatlan érdem, hogy merészen szembeszállott ez agyrémekkel s a hazai vagy ha úgy tetszik, nemzeti tudományosság lelki szemeit lekötve tartó varázslatot annyira megszüntette, hogy ily képtelenségekre többé visszatérni egyszerűen lehetetlenség. E nagyszerű eredmény kivívásához, talán nem is akarva, a V. úr műve is jelentékenyen csatlakozott. Ugyanis V. úr már elismeri, hogy a magyar nemzet mind a történelem, mind a magyar nyelv tanúsága szerint, eredetileg két távolabb rokon nép elvegyülése folytán keletkezett, vagyis eddig a V. úr álláspontja ugyanaz, a melyre Révay és Hunfalvy Pál a Konstantin császár értesítése folytán eljutottak, a vita tehát most már csakis a körül forog, melyik volt az első mag. A történelem itt csaknem egészen cserben hagy bennünket, mert a létező adatok oly hiányosak, hogy a Konstantin császár nagybecsű s első kézből nyert helyes értesülésen alapuló adatain kívül a többiek számba is alig jöhetnek. Nem marad tehát itt egyéb hátra bizonyítási eszköznek, mint a nyelv s annak szerkezete. Az, a szókincset tekintve, két rokon, u. m. egy ugor és egy török ágbeli távolabb rokon nyelv elvegyülését kétségbevonhatlanul bizonyítja. A mi e nyelvre nézve áll, logikailag következik, hogy azonképen állania kell a nemzettest keletkezésének kérdésében is. Ez iránt tehát már kétség többé nem foroghat fenn. A két elemnek, t. i. az ugornak és török-tatárnak, mint szülőknak egymással házassági szövetségbe léptével támadott aztán e viszonynak gyümölcséül egy harmadik, a *magyar* nyelvet beszélő *magyar* nemzet. Melyiket tekintsük itt apának, melyiket anyának, az, azt hiszem, teljesen mindegy, ítéljen felőle kiki úgy, a hogy legjobban szereti.

Egészen más kérdés az, hogy mivel az európai összehasonlító nyelvészet felemás (hibrid) nyelveket elismerni tel-

jességgel nem tud, következőleg ilyesmi itt sem jöhet szóba: melyik tehát a két elem közül az, mely az alapnyelvet képezi? V. úr ennek a törököt tartja, az általa művében fölmutatott szókinsz alapján; a hazai összehasonlító nyelvészet azonban, egyezőleg az európaival, a finn-ugort, vagyis azt, melyből a számnevek, az emberi test részeinek nevei, az élet kezdetleges tevékenységére szolgáló szavak, végre a mi ezeknél ha nem nagyobb, bizonyára semmivel sem kisebb fontosságú ismertető jel: a nyelv szerkezete, a magyar nyelv főszlopait, melyen az egész épület mint biztos alapon nyugszik, képező alanyi és tárgyi igeragozás vannak véve s illetőleg örökségképen átszármazva.

Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékezés. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. Sz. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól. 10 kr. — II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól. 10 kr. — III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékezés. Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékezés. Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyosságai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 20 kr. IX. Erános. Télfy Iván lev. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól. 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól. 50 kr. — II. Podhorszky Lajos, magyar-sínai nyelvhasználtása. Budenz József r. tagtól. 10 kr. III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között. Barna Ferdinánd, lev. tagtól. 10 kr. — V. Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól. 30 kr. VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára 30 kr. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. Imre Sándor l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékezés. Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól. 10 kr. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól. 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenő től. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány Istenei s ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtől. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágosttól. 1 frt. — V. Emlékezés. Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t. 10 kr. — VI. Ukonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — VII. Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Auréltól. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenő től. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károly től. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. Budentz J. r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Ágost l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármin r. tagtól 30 kr. — V. A Kún- vagy Petrarkacodex és a kunok. Hunfalvy Pál r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. Barna Ferdinand l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. Ruzsicska Kálmántól. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb istni lényei és áldozat szertartásai. Barna F. l. tagtól. 30 kr. — X. Lessing mint philologus. Dr. Kont Ignácztól 30 kr. — XI. Magyar egyházi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. Bogisich Mihály l. tagtól 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi Zsigmond l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hünmonda. (Székfoglaló). Heinrich Gusztáv l. tagtól. 20 kr. — III. A. M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) Joannovics György t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. Ballagi Mór r. tagtól. 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) Dr. Petz Vilmos tanártól. 60 kr. — VII. Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. Bogisich Mihály l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Jakab Elek l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. Dr. Heinrich Gusztáv l. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez Bartalus István l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló). Bánóczy József l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. Bartalus István l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól.	20 kr.
II. Ujgörög irodalmi termékek. Dr. Télfy Iván l. tagtól.	40 kr.
III. Középkori görög verses regények. Dr. Télfy Iván l. tagtól.	30 kr.
IV. Idegen szók a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól.	50 kr.
V. A csuvasokról. Vámbéry Ármin r. tagtól.	30 kr.
VI. Szám. A számlálás módjai és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól.	20 kr.
VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól.	10 kr.
VIII. Káldi György nyelve. Dr. Kiss Ignácztól.	50 kr.
IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól.	10 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA: I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM: Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stil.

Ára 1 frt.